

ISSN (print) 2518-7600

ISSN (online) 2524-1060

DOI: 10.31470/2518-7600-2018-6

Соціум. Документ. Комунікація
Society. Document. Communication
Социум. Документ. Коммуникация

Серія «Історичні науки»

Випуск 6, 2018

УДК 316.77+002.1(082)
С69

Соціум. Документ. Комунікація: зб. наук. праць. Серія: Історичні науки. Переяслав-Хмельницький: ФОП Домбровська Я.М. 2018. Вип. 6. 302 с.

Збірник наукових праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Зареєстрований як наукове фахове видання України зі спеціальності «Історичні науки» (Наказ Міністерства освіти і науки України № 693 від 10.05.2017 р.).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ДЕМУЗ І.О., доктор історичних наук, доцент (*головний редактор*)
ОРЛИК С.В., доктор історичних наук, доцент
(*заступник головного редактора*)
ІСАЙКІНА О.Д., кандидат історичних наук, доцент
(*відповідальний секретар*)
ОВСІЄНКО А.С. (*технічний секретар*)

ВІДПОВІДАЛЬНІ РЕДАКТОРИ:

Молоткіна В.К., доктор історичних наук, професор;
Січкаренко Г.Г., доктор історичних наук, доцент;
Орлик В.М., доктор історичних наук, професор;
Зленко А.М., кандидат історичних наук, доцент.

МІЖНАРОДНА НАУКОВО-РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Філіпов К., доктор історичних наук, професор (Польща);
Мокляк Я., доктор історичних наук, професор (Польща).

У збірнику опубліковані оригінальні результати досліджень у галузі документознавства, бібліотечної та видавничо-поліграфічної справи, джерелознавства, архівознавства, соціальних комунікацій та соціогуманітаристики на національному та міжнародному рівнях. Окремо розміщуються повідомлення, рецензії, огляди, інформація про наукове життя.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів.

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (протокол № 4 від 26 листопада 2018 р.).

© Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький ДПУ імені
Григорія Сковороди», 2018.

УДК 316.77+002.1(082)
С69

Социум. Документ. Коммуникация: зб. наук. трудов. Серия: Исторические науки. Переяслав- Хмельницкий: ФОП Домбровская Я.М. 2018. Вып. 6. 302 с.

Сборник научных трудов ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды». Зарегистрирован как научное профильное издание Украины по специальности «Исторические науки» (Приказ Министерства образования и науки Украины № 693 от 10.05.2017 г.).

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

ДЕМУЗ И.А., доктор исторических наук, доцент (*главный редактор*)
ОРЛИК С.В., доктор исторических наук, доцент
(*заместитель главного редактора*)
ИСАЙКИНА Е.Д., кандидат исторических наук, доцент
(*ответственный секретарь*)
ОВСИЕНКО А.С. (*технический секретарь*)

ОТВЕТСТВЕННЫЕ РЕДАКТОРА:

Молоткина В.К., доктор исторических наук, профессор;
Сичкаренко Г.Г., доктор исторических наук, доцент;
Орлик В.М., доктор исторических наук, профессор;
Зленко А.Н., кандидат исторических наук, доцент.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНО-РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Филиппов К., доктор исторических наук, профессор (Польша);
Мокляк Я., доктор исторических наук, профессор (Польша).

В сборнике опубликованы оригинальные результаты исследований в области документоведения, библиотечного и издательско-полиграфического дела, источниковедения, архивоведения, социальных коммуникаций и социогуманитаристики на национальном и международном уровнях. Отдельно размещаются сообщения, рецензии, обзоры, информация о научной жизни.

Для научных работников, преподавателей, аспирантов, студентов.

Рекомендовано к печати Ученым советом ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» (протокол № 4 от 26 ноября 2018 г.).

© Государственное высшее учебное
заведение «Переяслав-Хмельницкий
ГПУ имени Григория Сковороды», 2018.

Официальный веб-сайт: <https://sdc-journal.com>

Society. Document. Communication (2018). Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University. 6. 302 p.

Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University.
Registered as scientific specialized edition of Ukraine, specialty «Historical Science»
(Decree of Ministry of Education and Science of Ukraine № 693 of 10.05.2017).

EDITORIAL BOARD:

INNA O. DEMUZ, Dr. of Historical Sciences, Associate Professor
(*Editor-in-Chief*)

SVITLANA V. ORLYK, Dr. of Historical Sciences, Associate Professor
(*Managing Editor*)

OLENA D. ISAIKINA, Ph.D. of Historical Sciences, Associate Professor
(*Executive Assistant*)

ALLA S. OVSIHENKO (*technical secretary*)

RESPONSIBLE EDITORS:

V.K. Molotkina, Doctor of Historical Sciences, professor;

G. G. Sichkarenko, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor

V.M. Orlyk, Doctor of Historical Sciences, Professor;

A.M. Zlenko, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor.

INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD:

K. Philipov, Doctor of Historical Sciences, Professor (Poland);

Ya. Moklyak, Doctor of Historical Sciences, Professor (Poland).

The collection contains original results of research in the field of document management, library and publishing and printing affairs, source study, archival science, social communications and social humanities at the national and international levels. Separately are posted messages, references, reviews, information about scientific life.

For researchers, teachers, graduate students, students.

Recommended for printing by Scientific Council of SHEI «Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University» (protocol № 4 of November the 26th 2018).

ЗМІСТ

Барабаш Вікторія, Глебова Людмила, Мехеда Аліна ОСНОВНІ НАПРЯМКИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ РОБОТИ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМ. Д. І. ЧИЖЕВСЬКОГО В КОНТЕКСТІ КОРПОРАТИВНОСТІ.....	11
Говоровський Андрій ІМПЕРАТИВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПОСЛУГ ПОШТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ.....	31
Довжук Ігор ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ УКРАЇНИ.....	45
Ісайкіна Олена, Зленко Алла РІВЕНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ.....	62
Коцур Роман ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСОРА В.Ф. НІКОЛАСВА КАУЧУКОНОСНИХ РОСЛИН У 1920-1930-х РОКАХ: ПОШУК ВІДПОВІДЕЙ НА ЗАПИТ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА.....	86
Кучерявий Олег ЗНАЧЕННЯ ВІТЧИЗНЯНИХ НАУКОВИХ РОЗРОБОК З ПРОБЛЕМ АЛЕЛОПАТІЇ ДЛЯ ПОТРЕБ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.).....	100
Литвинська Світлана МУЛЬТИМЕДІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У ГАЛУЗІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ, БІБЛІОТЕЧНОЇ ТА АРХІВНОЇ СПРАВИ.....	117
Лукашевич Юлія ВПЛИВ СУСПІЛЬНОЇ АГРОНОМІЇ НА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ.....	138

Нечитайло Валерій

ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ НА
ТЕРИТОРІЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ УКРАЇНИ-
ГЕТЬМАНЩИНИ У 1648-1764 рр.....153

Платковська Ольга

ДІЯЛЬНІСТЬ О.К. КЕДРОВА-ЗІХМАНА НА
МИРОНІВСЬКІЙ ЦЕНТРАЛЬНІЙ ДОСЛІДНІЙ
СТАНЦІЇ ВСЕРОСІЙСЬКОГО ТОВАРИСТВА
ЦУКРОЗАВОДЧИКІВ У 1913-1917 рр.....182

Свердлик Зоряна, Настенко Лариса

АУТСОРСИНГ В АРХІВНІЙ СПРАВІ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....194

Січкаренко Галина

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДІВ АНАЛІЗУ ДОКУМЕНТНИХ
ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ.....212

Ткаченко Віктор

МАТЕРІАЛИ ФОНДУ «ВОЛИНСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ
МУЗЕЙ» В АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. РИЛЬСЬКОГО
НАН УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ
ПИСАНКАРСТВА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....230

Шимченко Людмила

СТАНОВЛЕННЯ Е-УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ:
РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ.....248

Шкіра Микола, Шкіра Людмила

ІСТОРІЯ РОДУ ІВАЦЕНКІВ ІЗ СЕЛА ЛЕЦЬКИ
ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКОГО РАЙОНУ
КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....268

РЕЦЕНЗІЇ

Срібняк Ігор

«НАЦІОНАЛЬНИЙ СЛІД» В КНИЗІ О.С.НАГОРНОЇ
ПРО ПОЛОНЕНИХ ЦАРСЬКОЇ АРМІЇ В
НІМЕЧЧИНІ (1914-1922 рр.): ПОЛЕМІЧНІ НОТАТКИ
УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА.....287

СОДЕРЖАНИЕ

Барабаш Виктория, Глебова Людмила, Мехеда Алина ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ УКРАИНСКО-ПОЛЬСКОЙ РАБОТЫ ОБЛАСТНОЙ УНИВЕРСАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ ИМ. Д. ЧИЖЕВСКОГО В КОНТЕКСТЕ КОРПОРАТИВНОСТИ.....	11
Говоровский Андрей ИМПЕРАТИВ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСЛУГ ПОЧТОВОЙ СВЯЗИ.....	31
Довжук Игорь ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ АРХИВОВ УКРАИНЫ.....	45
Исайкина Елена, Зленко Алла УРОВЕНЬ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА.....	62
Коцур Роман ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОФЕССОРА В.Ф. НИКОЛАЕВА КАУЧУКОНОСНЫХ РАСТЕНИЙ В 1920-1930-Х ГОДАХ: ПОИСК ОТВЕТОВ НА ЗАПРОС ГОСУДАРСТВА И ОБЩЕСТВА.....	86
Кучерявый Олег ЗНАЧЕНИЕ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ НАУЧНЫХ РАЗРАБОТОК ПО ПРОБЛЕМАМ АЛЕЛОПАТИИ ДЛЯ НУЖД СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА (вторая половина XX - начало XXI вв.).....	100
Литвинская Светлана МУЛЬТИМЕДИЙНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРОЦЕССЕ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ В ОБЛАСТИ ИНФОРМАЦИОННОГО, БИБЛИОТЕЧНОГО И АРХИВНОГО ДЕЛА.....	117
Лукашевич Юлия ВЛИЯНИЕ ОБЩЕСТВЕННОЙ АГРОНОМИИ НА СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ДЕЛА.....	138

Нечитайло Валерий
ИСТОЧНИКИ ИССЛЕДОВАНИЯ ДЕНЕЖНОГО
ОБРАЩЕНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ КАЗАЦКОГО
ГОСУДАРСТВА УКРАИНЫ-ГЕТМАНЩИНЫ В
1648-1764 ГОДАХ.....153

Платковская Ольга
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ О.К. КЕДРОВА-ЗИХМАНА НА
МИРОНОВСКОЙ ЦЕНТРАЛЬНОЙ ОПЫТНОЙ
СТАНЦИИ ВСЕРОССИЙСКОГО ОБЩЕСТВА
САХАРОЗАВОДЧИКОВ В 1913–1917 ГГ.....182

Свердлык Зоряна, Настенко Лариса
АУТСОРСИНГ В АРХИВНОМ ДЕЛЕ: СОВРЕМЕННОЕ
СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....194

Сичкаренко Галина
ОСОБЕННОСТИ МЕТОДОВ АНАЛИЗА
ДОКУМЕНТНЫХ ИСТОЧНИКОВ ИНФОРМАЦИИ.....212

Ткаченко Виктор
МАТЕРИАЛЫ ФОНДА «ВОЛЫНСКИЙ КРАЕВЕДЧЕСКИЙ
МУЗЕЙ» В АНФРФ ИМФЭ ИМ. М. Т. РЫЛЬСКОГО НАН
УКРАИНЫ КАК ИСТОЧНИК ИССЛЕДОВАНИЯ
ПИСАНКАРСТВА НАЧАЛА XX ВЕКА.....230

Шимченко Людмила
СТАНОВЛЕНИЕ Е-УПРАВЛЕНИЯ В УКРАИНЕ:
РЕАЛИИ СОВРЕМЕННОСТИ.....248

Шкира Николай, Шкира Людмила
ИСТОРИЯ РОДА ИВАЩЕНКОВ ИЗ СЕЛА ЛЕЦКИ
ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦКОГО РАЙОНА
КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ.....268

РЕЦЕНЗИИ

Срибняк Ігорь
«НАЦИОНАЛЬНЫЙ СЛЕД» В КНИГЕ О.С. НАГОРНОЙ
О ВОЕННОПЛЕННЫХ ЦАРСКОЙ АРМИИ В ГЕРМАНИИ
(1914-1922 ГГ.): ПОЛЕМИЧЕСКИЕ ЗАПИСКИ
УКРАИНСКОГО ИСТОРИКА.....287

CONTENT

Barabash Viktoria, Glebova Lyudmila, Mekheda Alina

MAIN DIRECTIONS OF UKRAINIAN-POLISH
WORK OF THE D.I.CHYZHEVSKYI REGIONAL
UNIVERSAL LIBRARY IN THE CONTEXT OF
CORPORATE GOVERNANCE.....11

Govorovskiy Andriy

IMPORTS INFORMATION TECHNOLOGIES IN PROVISION OF
POSTAL SERVICES.....31

Dovzhuk Igor

LEGAL REGULATION OF INFORMATION
ACTIVITIES OF THE STATE ARCHIVES OF UKRAINE.....45

Isaikina Olena, Zlenko Alla

LEVEL OF SUPPORT UKRAINE POPULATION AS A
PART OF THE SOCIAL POLICY OF THE STATE.....62

Kotsur Roman

PROFESSOR V.F. NIKOLAIEV'S RESEARCH ON RUBBER
PLANTS IN THE 1920-1930'S: THE SEARCH FOR
ANSWERS TO THE STATE AND SOCIETY'S REGUEST.....86

Kucheriavyi Oleh

SIGNIFICANCE OF BLIGHTY SCIENTIFIC
DEVELOPMENTS ON THE PROBLEM OF
ALLELOPATHY FOR THE NEED OF AGRICULTURE
(the second half of the XX – the beginning of the XXI century).....100

Lytvynska Svitlana

MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF
PROFESSIONALS PREPARATION IN THE FIELD OF
INFORMATION, LIBRARY AND ARCHIVE BUSINESS.....117

Lukashevich Julia

THE INFLUENCE OF SOCIAL AGRONOMY ON THE
ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF
AGRICULTURAL RESEARCH.....138

Nechytailo Valerii

THE SOURCES OF STUDY OF THE MONETARY
CIRCULATION ON THE TERRITORY OF THE UKRAINIAN
COSSAK HETMAN STATE IN 1648-1764.....153

Platkovskaya Olga

KEDROV-ZIKHMAN'S O.K. ACTIVITY AT THE MIRONOVO
CENTRAL EXPERIENCE STATION OF THE ALL-RUSSIAN
SUGAR MILLS SOCIETY IN 1913-1917.....182

Sverdlyk Zoriana, Nastenko Larysa

AUTSOURCING IN ARCHIVAL AFFAIRS: PRESENT STATE
AND PERSPECTIVES.....194

Sichkarenko Halyna

FEATURES OF METHODS OF ANALYSIS DOCUMENTARY
SOURCES OF INFORMATION.....212

Tkachenko Viktor

MATERIALS OF THE FUND «VOLYNSKIY LOCAL
HISTORY MUSEUM» IN M. T. RILSKY AS FMR
IMFE NAS OF UKRAINE A SOURCE OF STUDY OF
THE EASTER EGGS FROM XX CENTURY BEGINNING.....230

Shimchenko Ljudmila

THE FORMATION OF E-GOVERNMENT IN UKRAINE:
TODAY'S REALITIES.....248

Shkira Nikolay, Shkira Luidmila

HISTORY OF IVASHCHENKO'S FAMILY FROM THE
VILLAGE OF LETSKI OF PEREYASLAV-KHMELNITSKIY
DISTRICT OF KYIV REGION.....267

REVIEWS

Sribnyak Ihor

«NATIONAL FOOTPRINT» IN O. S. NAGORNAYA'S BOOK
ABOUT PRISONERS OF WAR OF THE TSARIST
ARMY IN GERMANY (1914-1922): UKRAINIAN
HISTORIAN'S POLEMICAL NOTES.....287

УДК 021.6 (477+438)

DOI: 10.31470/2518-7600-2018-6-11-30

**MAIN DIRECTIONS OF UKRAINIAN-POLISH WORK OF
THE D.I.CHYZHEVSKYI REGIONAL UNIVERSAL
LIBRARY IN THE CONTEXT OF CORPORATE
GOVERNANCE**

**ОСНОВНІ НАПРЯМКИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ
РОБОТИ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ
ІМ. Д. І. ЧИЖЕВСЬКОГО В КОНТЕКСТІ
КОРПОРАТИВНОСТІ**

Вікторія Барабаш,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри суспільних
наук, інформаційної та
архівної справи

viktoria-67@ukr.net

Центральноукраїнський
національний технічний
університет,

пр. Університетський, 8,
м. Кропивницький, Україна,
25006

Viktoriia Barabash,

candidate of pedagogical
sciences, associate professor of
the department of public
sciences, information and
archival affair

viktoria-k67@ukr.net

Central-Ukrainian National
Technical University, 8,
Universytetskyi Prospekt,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006

Людмила Глебова,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри суспільних
наук, інформаційної та
архівної справи.

gleboval1980@gmail.com

Центральноукраїнський
національний технічний
університет,

пр. Університетський, 8,
м. Кропивницький, Україна,
25006

Liudmyla Hlebova,

candidate of pedagogical
sciences, associate professor of
the department of public
sciences, information and
archival affair

gleboval1980@gmail.com

Central-Ukrainian National
Technical University, 8,
Universytetskyi Prospekt,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006

Аліна Мехеда,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри суспільних
наук, інформаційної та
архівної справи
alina.mekheda@rambler.ru .
Центральноукраїнський
національний
технічний університет,
пр. Університетський, 8,
м. Кропивницький, Україна,
25006

Alina Mekheda,

candidate of pedagogical
sciences, associate professor of
the department of public
sciences, information and
archival affair
alina.mekheda@rambler.ru
Central-Ukrainian National
Technical University, 8,
Universytetskyi Prospekt,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006

ABSTRACT

In the article is analyzed the Ukrainian-Polish direction of the work of the Kirovohrad D. I. Chyzhevskiy Regional Universal Scientific Library.

D. I. Chyzhevskiy Regional Universal Scientific Library closely cooperates with the K. Shymanovskiy Association of the Kirovohrad Region Poles «Poloniia», with the Poles Union in Ukraine and the Tadeush Mykulskiy Public Library in Wroclaw. They direct their activities to preserve and revive cultural heritage and national traditions, to develop partnerships between Ukrainians and Poles.

The important components of the Ukrainian-Polish vector of work are highlighted: holding conferences, festivals, meetings, exhibitions, presentations, concert programs, demonstration of artistic and documentary films, organization of courses on the study of the Polish language, etc. Particular attention is given to the publication of Ukrainian-Polish topics - articles, essays, monographs, as well as collections of Polish printed documents, including: manuscripts, ancient prints, rare books of the 18 – early 20 centuries.

The importance of library corporations, the appointment of which is to enrich the information resources of each library through mutual exchange of information and creation of a joint information area, is substantiated.

A number of perspective directions of the library activity on the national and international levels are offered.

Keywords: *library, Ukrainian-Polish cooperation, library corporations, international book exchange.*

Постановка проблеми. У контексті сучасного проєвропейського вибору України в науковому середовищі особливо загострився інтерес до питань міжкультурних комунікацій у напрямку Україна – Європа.

Як показує досвід, розвиток і зміцнення взаємовигідного міжнародного співробітництва – запорука якісних і всебічних змін у сучасному суспільстві, відповідно, держава сприяє розширенню міжнародного співробітництва і у бібліотечно-інформаційній сфері. Стаття 31 Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» чітко регламентує основні напрями міжнародного співробітництва в бібліотечній справі: «проведення спільних наукових досліджень; організація міжнародних конференцій, симпозіумів, конгресів та інших заходів; участь у роботі міжнародних організацій; документообмін; спільна видавнича діяльність» (Закон України Про бібліотеки і бібліотечну справу, 2016).

Аналіз українсько-польського напрямку роботи Кіровоградської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д. І. Чижевського представлено лише окремими розвідками місцевих дослідників. До таких відносимо публікації О. Полячка (Полячок, 2010), О. Ткаченко, Н. Чуприни (Ткаченко&Чуприна, 2018). Закономірно, перспективність означеного напрямку зумовлює необхідність подальшого вивчення діяльності обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д. І. Чижевського в контексті українсько-польського виміру міжкультурної взаємодії на Кіровоградщині, що підтверджує актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливою складовою загальноєвропейської комунікативної взаємодії є українсько-польський вектор взаємозв'язків, окремі аспекти якого розглядаються, наприклад, у сучасній історичній науці, педагогіці, мовознавстві, в інформаційно-бібліотечній сфері (О. Вахріна (Вахріна, 2015), Н. Трач (Трач, 2018), Н. Чуприна

(Чуприна, 2017) та ін.). Питанням бібліотечної кооперації присвячено ряд наукових досліджень, зокрема О. Башун (Башун, 2003), С. Барабаш (Барабаш, 2008), В. Ільганаєва (Ільганаєва, 2006), О. Клименко (Клименко, 2016), О. Мар'їна (Мар'їна, 2010) та ін.

Трансформацію бібліотеки в інформаційний центр, упровадження інноватики в її діяльність, роль бібліотеки у формуванні ціннісних орієнтацій читачі розглянуто в працях Р. Ріжняка (Ріжняк, 2014), В. Барабаш (Барабаш, 2008) та ін.

Мета статті. Дослідити основні напрямки українсько-польської комунікації обласної універсальної бібліотеки ім. Д. І. Чижевського в контексті корпоративності.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: схарактеризувати міжнародну діяльність об'єднання поляків Кіровоградщини «Полонія» імені Кароля Шимановського, Спілки поляків в Україні та Публічної бібліотеки ім. Тадеуша Микульського у Вроцлаві. Проаналізувати польську складову інформаційного ресурсу обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д. І. Чижевського. Обґрунтувати соціально-культурне призначення бібліотечних корпорацій та їх консолідуючу роль у суспільстві. Визначити перспективні напрямки подальшої міжнародної співпраці.

Виклад основного матеріалу. Посилена увага громадськості до міжкультурної взаємодії в означеному напрямку спостерігається в Україні як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях. Активними учасниками двосторонньої українсько-польської комунікації на Кіровоградщині є об'єднання поляків Кіровоградщини «Полонія» імені Кароля Шимановського та обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського. Кіровоградська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського – одна з найстаріших в Україні, найбільша за обсягом фондів книгозбірня області. Має універсальний фонд на традиційних та новітніх носіях, зберігає колекції цінних і рідкісних видань; є депозитарієм видань краєзнавчого змісту. Виконує функції головної бібліотеки регіону, координує діяльність бібліотек області, надає їм науково-методичну допомогу (Обласна універсальна наукова бібліотека, 2018).

Бібліотеки України є базовим елементом культурної, наукової, освітньої, інформаційної інфраструктури країни. Вони важливі для розвитку інформаційної та мовної культури суспільства, патріотичного, правового та екологічного виховання, формування стійкого інтересу до вивчення та розуміння національної історії та культури. Бібліотеки сприяють розбудові читаючої та мислячої нації. В умовах глобального інформаційного середовища для всіх сфер бібліотечної галузі – практики, науки, освіти, управління – велику роль відіграє міжнародне співробітництво. Воно важливе для запровадження міжнародних стандартів бібліотечно-інформаційної діяльності, обміну бібліографічними даними електронної доставки документів, міжнародного книгообміну, корпоративної каталогізації та створення баз даних, реалізації спільних науково-дослідних проектів (Стратегія розвитку бібліотечної справи в Україні до 2025 року, 2018).

Важливо, що плідна робота Кіровоградської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д. І. Чижевського у напрямку українсько-польських комунікацій має досить тривалу історію. Наприклад, ще за радянської влади бібліотекою було організовано зустріч з представниками Польської Народної Республіки (Бібліотека: свідок і творець історії краю, 2018).

Сьогодні бібліотека шукає нові підходи до співробітництва, розвитку сучасного мислення, оперативного реагування на основні події. Бібліотека стає основним каналом, через який все більше представників різних верств населення приєднується до процесу співпраці, тут консолідується громадськість за соціальними проблемами, і це є дуже важливим для розвитку партнерства і становлення громадянського суспільства (Клименко, 2016). Тому на сучасному етапі становлення та розвитку українсько-польських відносин особлива увага приділяється саме культурним зв'язкам цих народів. Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського тісно співпрацює з Об'єднанням поляків Кіровоградщини «Полонія» ім. К. Шимановського, зі Спілкою поляків в Україні та Публічною бібліотекою ім. Тадеуша

Микульського у Вроцлаві. Свою діяльність вони спрямовують на збереження та відродження культурної спадщини та національних традицій, на розвиток партнерських зв'язків між українцями та поляками (Обласна універсальна наукова бібліотека, 2018).

Одним із важливих інформаційно-ресурсних центрів бібліотеки є Польський культурний центр (ПКЦ), який функціонує з 2010 року (Трач, 2018). На нашу думку, було б більш зручним представлення інформації про даний центр та його роботу на головній сторінці веб-сайту бібліотеки (Обласна універсальна наукова бібліотека, 2018).

Важливими складовими українсько-польського вектору роботи обласної універсальної бібліотеки, Польського культурного центру та партнерів є інформаційно-промоційні заходи: проведення конференцій, фестивалів, зустрічей, виставок, презентацій, концертних програм, демонстрація художніх та документальних фільмів, організація курсів вивчення польської мови тощо. До знакових подій для підтримання і розвитку українсько-польських зв'язків зараховуємо: щорічні Травневі зустрічі, Міжнародні наукові конференції «Шимановський і його мала батьківщина» та «Родина Блюменфельдів: на перехресті культур» (2012-2013 рр.), презентацію програми вищої та середньої освіти в Польщі «Освіта в Польщі. Чому і навіщо?», літературно-музичні вечори в рамках фестивалю польської культури, презентації книжкових виставок (зокрема, «Європа в портретах та досягненнях: Польща»; «На шляху до свободи: боротьба за незалежність»), конкурс читців польської поезії мовою оригіналу, зустріч «Подорожуючи Польщею», музичні фестивалі імені Кароля Шимановського, експозиції «Найславетніший поляк» (до 270-річчя з дня народження Тадеуша Костюшка); «Відродження польської держави» (до Дня незалежності Республіки Польщі); «Україна – Польща: спільна історія і культурні зв'язки»; «Урядовий закон Польщі» (до Дня Конституції Республіки Польща), літературні композиції, інсталяції, присвячені ювілеям Станіслава Лема, Елізи Ожешко, Генріха Сенкевича, демонстрація польських фільмів мовою оригіналу та ін. (Чуприна, 2017).

Як зазначалося вище, до інформаційно-промоційного напрямку міжкультурної українсько-польської взаємодії зараховуємо роботу курсів польської мови на базі обласної універсальної бібліотеки. Загальна кількість слухачів даних курсів у поточному році – 90 осіб.

Для забезпечення міжкультурної комунікації у двосторонньому напрямку ОУН бібліотека ім. Д. І. Чижевського здійснює інформаційно-комунікаційну діяльність, перш за все, з використанням можливостей сучасних інформаційних технологій у формуванні та функціонуванні інформаційного ресурсу (Обласна універсальна наукова бібліотека, 2018).

Значна кількість дослідників перспективним напрямком подальшого розвитку та інтеграції бібліотек визнає їх кооперацію. Більше того, у контексті досліджуваної теми актуальною бачиться думка щодо можливості об'єднання національних інформаційних комплексів документів і створення Всесвітньо доступного документного ресурсу, яким стають зараз Інтернет-ресурси, що представляють собою розподілені інформаційні ресурси (Ларьков, 2006).

Розвиток міжнародного співробітництва в бібліотечно-інформаційній сфері є одним із чинників успішного входження бібліотечно-інформаційного ресурсу у світову систему. Сучасні бібліотеки у світовому інформаційному просторі розвиваються як інформаційні центри суспільства, що реалізують нові можливості в умовах розширення кооперації в бібліотечній справі стосовно вирішення чільного завдання бібліотек – удосконалення доступу до інформаційних ресурсів. Результатом цього є розвиток корпоративних бібліотечних мереж у різних регіонах світу. Вплив загальних тенденцій розвитку міжнародного співробітництва на бібліотечну сферу виявляється в бібліотечній кооперації, яка базується на організаційному принципі – корпоративності (об'єданого і розподіленого електронного бібліотечного ресурсу) і технологічному принципі – мережевої інтеграції, що передбачає використання телекомунікаційних, зокрема інтернет-технологій (Аль Тавалбех Серхан Ахмед, 2002).

У наш час корпоративність як тенденція розвитку бібліотечно-інформаційної діяльності стала одним із основних принципів розробки і створення АІБС та механізмом міжбібліотечної взаємодії. До переваг корпоративної роботи відносять: безкоштовний доступ до корпоративних ресурсів (інформаційні продукти, методичні матеріали); мінімальні ресурсні витрати з боку кожного учасника проекту; обмін досвідом між учасниками проекту; підвищення рейтингу бібліотек; реальна оцінка якості ресурсів кожної бібліотеки; розвиток корпоративних сервісів.

Основне соціально-культурне призначення бібліотечних корпорацій та консорціумів (О. Клименко) полягає в збагаченні інформаційних ресурсів кожної бібліотеки через взаємообмін інформацією, допомозі в модернізації та оптимізації управління бібліотечними ресурсами. Виділяють дві форми корпоративної роботи бібліотек: регіональні корпорації, в основу яких покладені загальні інтереси бібліотек, розміщених в одному регіоні, і тематичні корпорації, що використовують переваги спільного застосування документів та інформації певної тематичної спрямованості. Застосування обох форм корпоративності, як універсального технологічного механізму міжбібліотечної співпраці, може використовуватись у різних циклах бібліотечно-інформаційної діяльності: комплектуванні, каталогізації, інформаційному забезпеченні, бібліотечному обслуговуванні. Залежно від рівня інтеграції бібліотечної корпорації її учасники застосовують наперед обумовлені форми взаємодії, серед яких обмін адресно-довідковими даними, корпоративна каталогізація літератури, допомога в ретроконверсії фондів, електронна доставка документів, координація комплектування.

Посилення консолідуючої ролі бібліотек у суспільстві, їхній позитивний вплив на розвиток соціальних процесів і вітчизняної культури у всьому різноманітті її взаємозв'язків безпосередньо відображається на розбудові в Україні цілісного науково-освітньо-інформаційного комплексу. У своїй діяльності українські бібліотеки керуються європейськими та кращими світовими стандартами і нормами обміну інформації задля надання якісних бібліотечно-інформаційних послуг.

Пріоритетними визнані удосконалення нормативно-правової бази, яка стосується діяльності бібліотек, удосконалення та врегулювання стандартів бібліотечно-інформаційної галузі відповідно до міжнародних (Клименко, 2016).

Корпоративність як універсальний механізм міжбібліотечної взаємодії використовується на різних етапах бібліотечно-інформаційної діяльності (комплектування, каталогізація, інформаційне забезпечення, бібліотечне обслуговування). Залежно від ступеня інтеграції бібліотечні корпорації здійснюють обмін адресно-довідковими даними; корпоративну каталогізацію літератури; ведення і актуалізацію зведених електронних каталогів; контекстний пошук у розподілених каталогах; допомогу в ретроконверсії каталогів; електронне доставляння документів; координацію комплектування (Барабаш, 2008).

Взаємодія бібліотек України (Л. Любаренко) набула активного розвитку: корпоративні бібліотечні проекти нині функціонують у всіх регіонах, на всіх рівнях. Так, роботу над корпоративними проектами ведуть 17 бібліотек. Різними є напрями проектів, можливості бібліотек, кількість учасників, подання та кінцевий інформаційний продукт. Але мета такої роботи спільна для всіх – якнайповніше, з меншими матеріальними витратами розкрити свої фонди, надати користувачам увесь можливий обсяг інформації та створити єдиний інформаційний простір. Так, у 2000 р. на базі Кіровоградської ОУНБ було створено «Центрально-Український Кооперативний Каталог» (ЦУКК), який є корпоративною базою даних анотованих бібліографічних описів на статті з періодичних видань України і дає змогу їх сумісно використовувати. На момент проведення дослідження нараховувалося 14 учасників проекту (Любаренко, 2015).

Визнаючи перспективність та необхідність подальшої бібліотечної кооперації, підкреслимо широкі можливості процесу створення корпоративних бібліотечних систем у сфері міжнародної співпраці загалом та українсько-польської взаємодії зокрема.

На нашу думку, у випадку українсько-польської роботи обласної універсальної бібліотеки ім. Д. І. Чижевського у

майбутньому можна вести мову про можливу тематичну бібліотечну корпорацію як специфічну форму роботи бібліотек. Тим більше, що деякі напрацювання у цій сфері бібліотека вже має – у відділі документів іноземними мовами діє проект «Заочний абонемент» Гете-Інституту в Україні (м. Київ) (Обласна універсальна наукова бібліотека, 2018).

У складі інформаційного ресурсу обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д. І. Чижевського представлена колекція польських друкованих документів, серед яких: рукописи, стародруки, рідкісні книги XVIII – початку XX ст., видані в Польщі, а також польською мовою в різних містах Європи. Окрім того, у книгозбірні зберігаються видання з приватної бібліотеки польського композитора Кароля Шимановського, прижиттєві видання Марії Конопницької, Генріха Сенкевича XIX та початку XX ст., твори історика Тадеуша Корзона, литовського історика, який писав польською мовою, Теодора Нарбута, альбоми з питань мистецтва та ін. У відділі рідкісних та цінних видань зберігається збірка листів Адама Міцкевича. Значна частина публікацій, що надійшли до цього відділу, зберігаються ще від часу заснування Єлисаветградської публічної бібліотеки з 1899 р. Книги польською мовою були передані та подаровані бібліотеці визначними діячами нашого міста та їх нащадками. Інші видання потрапили до фондів разом з відомою колекцією О. Ільїна в 1994 р. (Чуприна, 2017). Добірку книг польською мовою обласній універсальній науковій бібліотеці безкоштовно надала Дольношльонська воєводська бібліотека ім. Т. Мікульського (Чуприна, 2017).

У контексті українсько-польських зв'язків та відповідно до стратегічних завдань бібліотеки на період до 2020 року (Заявка на участь, 2018) пріоритетними вважаємо завдання формування, збереження, оцифрування бібліотечних фондів та надання вільного доступу до інформаційного ресурсу бібліотеки шляхом впровадження новітніх інформаційних технологій. Бібліотека бере активну участь у популяризації та створенні видань українсько-польської тематики – збірок статей та матеріалів, книг, монографій, як-от: «Поляки на Кіровоградщині» (збірка статей та матеріалів), книга Сергія Шевченка «Кіровоградщина в українсько-польських зв'язках.

Ч. 1. Освіта і наука (1820-і – поч. 2000-х років)» збірка статей «Долі поляків на Кіровоградщині», тритомна монографія Терези Хилінської «Кароль Шимановський та його епоха» (Краків, 2008), книга «Кароль Шимановський. Твори для скрипки і фортепіано», монографія Софії Шимановської «Розповідь про наш дім» (Чуприна, 2017). У зв'язку з цим доречним було б, на нашу думку, створення тематичних бібліографічних покажчиків літератури та їх представлення в Інтернет-просторі. Загалом же створення таких вторинних документів є одним із важливих напрямків роботи ОУНБ ім. Д. І. Чижевського (Кіровоградська обласна універсальна наукова бібліотека, 2018). У контексті українсько-польської співпраці в університетському середовищі Кіровоградщини, було б, на нашу думку, актуальним додаткове наповнення фондів бібліотеки сучасними науковими розвідками учених Польщі, країни, з якою пов'язане історичне минуле й сьогодення України (Вахріна, 2015). На сучасному етапі розвитку інформатизації бібліотек необхідним бачиться і забезпечення особливих умов зберігання та оцифрування цінних і рідкісних документів, що заявлено у колі стратегічних завдань ОУНБ ім. Д. І. Чижевського (Заявка на участь, 2018). Так само необхідним вважаємо продовження процесів оцифрування документів інших підфондів бібліотеки. Так, серед видань польською мовою та документів українсько-польської тематики із фондів бібліотеки у вільному доступі представлені, наприклад: прижиттєві видання Марії Конопницької (Обласна універсальна наукова бібліотека, 2018).

Висновки. Таким чином, пріоритетними завданнями, які зараз на часі й для обласної універсальної бібліотеки ім. Д. І. Чижевського, вважаємо необхідність постійної роботи над вдосконаленням інформаційного наповнення веб-сайту бібліотеки; поповнення фондів актуальною науковою літературою, що представляє здобутки європейських науковців загалом, а Польщі зокрема, в тому числі й з використанням сучасних можливостей надання доступу до електронних баз даних та бібліотек; продовження оцифрування документів та надання споживачам інформації їх повнотекстових версій, включаючи цінні й рідкісні видання колекції документів

польською мовою. Одним із найбільш перспективних напрямків діяльності сучасних бібліотек на національному та міжнародному рівнях вважаємо корпоративну діяльність, що, безумовно, забезпечить якісно новий рівень функціонування інформаційних систем – бібліотек, архівів, музеїв та ін., а також сприятиме інтеграції та формуванню їх комплексних інформаційних ресурсів.

У діяльності обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д. І. Чижевського в польсько-українському вимірі умовно можна виокремити два взаємопов'язаних напрямки – організація та проведення інформаційно-промоційних заходів та напрям, пов'язаний із формуванням і функціонуванням інформаційного ресурсу бібліотеки. Безумовно, ОУНБ є потужним інформаційним центром у площині українсько-польської співпраці та міжкультурних комунікацій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аль Тавалбех Серхан Ахмед. Міжнародна співпраця бібліотек на базі комп'ютерних технологій: сучасний стан та перспективи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 07.00.08. Харків, 2002. 17 с.

2. Барабаш В. А., Глебова Л. В. Інформаційний ресурс бібліотеки університету як фактор формування ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців // Соціум. Документ. Комунікація: збірник наукових статей. Вип. 4. Серія «Історичні науки». Переяслав-Хмельницький, 2017. С. 159-175.

3. Барабаш С. Практика корпоративних зв'язків університетської бібліотеки: з досвіду роботи Науково-технічної бібліотеки ім. Г. І. Денисенка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Бібліотечна планета. 2008. № 4. С. 21-23.

4. Башун О. Глобальна бібліотечна кооперація: історія та сучасність. Бібліотечний форум України. 2003. № 2. С. 29-30.

5. Бібліотека: свідок і творець історії краю. Кіровоград: Центральне українське видавництво, 2009. 182 с. URL: <http://docplayer.net/61535645-Biblioteka-svidok-i-tvorec-istoriyi-krayu.html> (дата звернення 20.06.2018).

6. Вахріна О. В. Виховний ідеал цінностей у польському суспільстві // Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. м. Суми 26–27 березня 2015 р. Том 1. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. С. 87-90.
7. Вилегжаніна Т. До питання створення центру корпоративної каталогізації: підходи і перспективи // Бібліотечна планета. 2005. №1. С. 15-18.
8. Заявка на участь в конкурсі «Бібліотека – як сучасний інформаційний центр». URL: <http://livelibrary.com.ua/uploads/files/Кіровоградська-проект.pdf> (дата звернення 12.06.2018).
9. Закон України Про бібліотеки і бібліотечну справу. Редакція від 25.02.2016, підстава 954-19. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 12.06.2018).
10. Ільганаєва В. Корпоративний рух в Україні : стан та перспективи розвитку. Бібл. форум України. 2006. № 2. С. 13-15.
11. Клименко О. Різновиди співпраці українських бібліотек в інформаційному суспільстві // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2016. Вип. 44. С. 7-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nprnbuimviv_2016_44_3 (дата звернення 20.06.2018).
12. Кіровоградська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського. URL: [http://ube.nplu.org/article/Кіровоградська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського](http://ube.nplu.org/article/Кіровоградська_обласна_універсальна_наукова_бібліотека_ім._Д._І._Чижевського) (дата звернення 20.06.2018).
13. Кузнєцова М. Регіональні електронні ресурси: від корпоративного створення до використання у соціально-комунікаційному середовищі ОУНБ. Вісн. Кн. палати. 2010. № 8. С. 25-29.
14. Ларьков Н. С. Документоведение: учебное пособие. М: АСТ Восток-Запад, 2006. 427 с.
15. Любаренко Л. Нові інформаційні технології в публічних бібліотеках України // Бібліотечна планета № 4 (70) 2015. С. 9-14.

16. Мар'їна О. Розвиток корпоративних бібліотечних проєктів в Україні. Вісн. Кн. палати. 2010. № 1. С. 22-25.

17. Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського URL:<http://library.kr.ua> (дата звернення 20.06.2018).

18. Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського. Електронний музей книги. Колекція польської книги. URL:[://library.kr.ua/elmuseum/collections/polandbooks](http://library.kr.ua/elmuseum/collections/polandbooks) (дата звернення 20.06.2018).

19. Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського. Корисні ресурси Інтернет. URL:<http://library.kr.ua/libworld/> (дата звернення 20.06.2018).

20. Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського. Польський культурний центр. URL:<http://library.kr.ua/novini/polconf.html> (дата звернення 20.06.2018).

21. Полячок О. І. Миротворче значення бібліотеки у формуванні толерантності і духовності суспільства (за підсумками Міжнародної науково-практичної конференції). Кіровоград: Лисенко В. Ф., 2010. С.42-47.

22. Річняк Р. Я. Розвиток інформатики та інформаційних технологій у вищих навчальних закладах України у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття: монографія. Кіровоград: «КОД», 2014. 426 с.

23. Стратегія розвитку бібліотечної справи в Україні до 2025 року «Якісні зміни бібліотек задля забезпечення сталого розвитку України». URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244956883&cat_id=24490984 (дата звернення 20.06.2018).

24. Ткаченко О., Чуприна Н. Українсько-польські паралелі в бібліотечному просторі // Бібліотечно-бібліографічне обслуговування. 2018. № 1 (11). С. 34.

25. Трач Н. С. Єврометафори в мовленні мас-медіа (українсько-польські паралелі на матеріалі видань «Український тиждень» та «Gazetawyborcza»). URL:http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3530/Trach_Yevrometafory_v_movlenni.pdf;jsessionid=1545D7A9B1A

4E15CC2D2D75D42DE0F7F?sequence=1 (дата звернення 20.06.2018).

26. Чуприна Н. Українсько-польські паралелі в бібліотечному просторі // Бібліотечна орбіта Кіровоградщини: збірник статей. Кропивницький: Комунальний заклад «Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського», 2017. Вип. 9. С. 210-214.

REFERENCES

1. Al Tavalbekh Serkhan Akhmed (2002). *Mizhnarodna spivpratsia bibliotek na bazi komp'uternykh tekhnolohij: suchasny stan ta perspektvyu* [International cooperation of libraries on the basis of computer technologies: current state and prospects]: avtoref. dys. ... kand.ped. nauk : spets. 07.00.08., Kharkiv. 17 [in Ukrainian].

2. Barabash, V. A., Hlebova, L. V. (2017) *Informatsijnyj resurs biblioteki universytetu iak faktor formuvannia tsinnisnykh oriiantatsij majbutnikh fakhivtsiv* [Information resource of the university library as a factor of formation of value orientations of future specialists]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia: zbirnyk naukovykh statej*. Vyp. 4. Seriia «Istorychni nauky». Pereiaslav-Khmelnyskyi. 206. 159-175 [in Ukrainian].

3. Barabash, S. (2008). *Praktyka korporatyvnykh zviazkiv universytetskoj biblioteki: z dosvidu roboty Naukovo-tekhnichnoi biblioteki im. H. I. Denysenka Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskij politekhnichnyj instytut»* [The practice of corporate communications of the university library: from the experience of the G. I. Denisenko Scientific and Technical Library of the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute»] *Bibliotekna planeta*. 4. 21-23 [in Ukrainian].

4. Bashun, O. (2003). *Hlobalna bibliotekna kooperatsiia: istoriia ta suchasnist. Biblioteknyj forum Ukrainy* [Global Library Co-operation: History and Modernity]. 2. 29-30 [in Ukrainian].

5. *Biblioteka: svydok i tvorets istorii kraiu* (2009). [Library: witness and creator of the history of the land]. Kirovohrad: Tsentralne ukrainske vydavnytstvo, 182. Retrieved from <http://docplayer.net/61535645-Biblioteka-svidok-i-tvorec-istoriyi-kraiu.html>.

6. Vakhrina, O. V. (2015). *Vykhovnyj ideal tsinnostej u polskomu suspilstvi* [The educational ideal of values in Polish society] *Innovatsijnyj rozvytok vyschoi osvity: hlobalnyj ta natsionalnyj vymiry zmin: materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktyčnoj konferentsii*. 26-27 bereznia, T. 1, Sumy : SumDPU imeni A. S. Makarenka. 87-90 [in Ukrainian].

7. Vylehzhhanina, T. (2005). *Do pytannia stvorennia tsentru korporatyvnoi katalohizatsii: pidkhody i perspektyvy* [The issue of creating a corporate cataloging center: approaches and perspectives] *Bibliotechna planeta*. 1. 15-18 [in Ukrainian].

8. *Zaiavka na uchast v konkursi «Biblioteka – iak suchasnyj informatsijnyj tsentr»* (2018). [Application for participation in the contest «Library - as a modern information center»]. Retrieved from <http://livelibrary.com.ua/uploads/files/Kirovohrads'ka-proekt.pdf>.

9. *Zakon Ukrainy Pro biblioteku i bibliotechnu spravu. Redaktsiia vid 25.02.2016* (2016). [Zakon Ukrainy Pro library with libraries], pidstava 954-19. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80>.

10. Il'hanaieva, V. (2006). *Korporatyvnyj rukh v Ukraini: stan ta perspektyvy rozvytku* [Corporate movement in Ukraine: the state and prospects of development]. *Bibl. forum Ukrainy*. 2. 13-15 [in Ukrainian].

11. Klymenko, O. (2016). *Riznovydy spivpratsi ukrainskykh bibliotek v informatsijnomu suspilstvi* [Varieties of cooperation of Ukrainian libraries in the information society]. *Naukovi pratsi Natsionanoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*. 44. 7-19. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2016_44_3.

12. *Kirovohradska oblasna universal'na naukova biblioteka im. D. I. Chyzhevskoho* (2018). [Kirovohrad regional universal scientific library. D. I. Chyzhevsky]. Retrieved from http://ube.nplu.org/article/Kirovohradska_oblasna_universalna_naukova_biblioteka_im._D._Chyzhevskoho.

13. Kuznetsova, M. (2010). *Rehionalni elektronni resursy: vid korporatyvnogo stvorennia do vykorystannia u sotsialno-komunikatsijnomu seredovyschi OUNB*. [Regional electronic resources: from corporate creation to use in the social and communication environment of the OUNB]. *Visn. Kn. Palaty*. 8. 25-29 [in Ukrainian].

14. Larkov, N. S. (2006). *Dokumentovedenye: uchebnoe posobyie* [Documentation: a tutorial]. M: AST Vostok-Zapad. 427 [in RF].

15. Liubarenko, L. (2015). *Novi informatsijni tekhnologii v publichnykh bibliotekakh Ukrainy* [New information technologies in public libraries of Ukraine]. *Bibliotechna planeta*. 4 (70). 9-14 [in Ukrainian].

16. Marina, O. (2010). *Rozvytok korporatyvnykh bibliotechnykh proektiv v Ukraini* [Development of corporate librarian projects in Ukraine]. *Visn. Kn. Palaty*, № 1, 22-25 [in Ukrainian].

17. *Oblasna universalna naukova biblioteka im. D. I. Chyzhevskoho Regional* (2018) [D. I. Chyzhevskiy Universal Scientific Library]. Retrieved from <http://library.kr.ua>.

18. *Oblasna universalna naukova biblioteka im. D. I. Chyzhevskoho. Elektronnyj muzej knyhy. Kolektsiia polskoi knyhy* (2018). [D. I. Chyzhevskiy Regional Universal Scientific Library. Electronic book museum. Collection of the Polish book]. Retrieved from [//library.kr.ua/elmuseum/collections/polandbooks](http://library.kr.ua/elmuseum/collections/polandbooks).

19. *Oblasna universalna naukova biblioteka im. D. I. Chyzhevs'koho* (2018). [D. I. Chyzhevskiy Regional Universal Scientific Library]. Korysni resursy Internet. Retrieved from <http://library.kr.ua/libworld/>

20. *Oblasna universalna naukova biblioteka im. D. I. Chyzhevskoho* (2018). *Polskyj kulturnyj tsentr*. [D. I. Chyzhevskiy Regional Universal Scientific Library]. Retrieved from <http://library.kr.ua/novini/polcenf.html>.

21. Poliachok, O. I. (2010). *Myrotvorche znachennia biblioteky u formuvanni tolerantnosti i dukhovnosti suspilstva (za pidsumkamy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii)* [The peacekeeping role of the library in shaping the tolerance and spirituality of the society (based on the results of the International Scientific and Practical Conference)]. Kirovohrad: Lysenko V.F. 42-47 [in Ukrainian].

22. Rizhniak, R. Ya. (2014). *Rozvytok informatyky ta informatsijnykh tekhnologij u vyschych navchal'nykh zakladakh Ukrainy u druhij polovyni KhKh – na pochatku KhKhI stolittia: monohrafiia* [Development of informatics and information technologies in higher educational institutions of Ukraine in the second half of the XX – beginning of the XXI century: monograph]. Kirovohrad: KO. 426 [in Ukrainian].

23. *Stratehiia rozvytku bibliotechnoi spravy v Ukraini do 2025 roku «Yakisni zminy bibliotek zadlia zabezpechennia staloho rozvytku Ukrainy»* (2018) [Strategy of development of library business in Ukraine till 2025 «Qualitative changes of libraries for the sake of sustainable development of Ukraine»]. Retrieved from http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244956883&cat_id=24490984.

24. Tkachenko, O., Chupryna, N. (2018). *Ukrainsko-polski paraleli v bibliotechnomu prostori* [Ukrainian-Polish parallels in the library space]. *Bibliotechno-bibliohrafichne obsluhovuvannia*. 1 (11). 34 [in Ukrainian].

25. rach, N. S. (2018). *Yevrometafory v movlenni mas-media (ukrainsko-polski paraleli na materialy vydan «Ukrainskyj tyzhden» ta «Gazetawyborcza»* [EuroMetroforums in mass media (Ukrainian-Polish parallels on the material of the Ukrainian Week and Gazetawyborcza publications)]. Retrieved from http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3530/Trach_Yevrometafory_v_movlenni.pdf;jsessionid=1545D7A9B1A4E15CC2D2D75D42DE0F7F?sequence=1.

26. Chupryna, N. (2017). *Ukrainsko-polski paraleli v bibliotechnomu prostori Bibliotechna orbita Kirovohradschyny* [Ukrainian-Polish parallels in the library space]. *Kropyvnytskyj: Komunalnyj zaklad «Oblasna universalna naukova biblioteka im. D. I. Chyzhevskoho»*. 9. 210 -214 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено аналіз українсько-польського напрямку роботи Кіровоградської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д. І. Чижевського.

Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського тісно співпрацює з Об'єднанням поляків Кіровоградщини «Полонія» ім. К. Шимановського, зі Спілкою поляків в Україні та Публічною бібліотекою ім. Тадеуша Микульського у Вроцлаві. Свою діяльність вони спрямовують на збереження та відродження культурної спадщини та національних традицій, на розвиток партнерських зв'язків між українцями та поляками.

Виокремлено важливі складові українсько-польського вектору роботи: проведення конференцій, фестивалів, зустрічей, виставок, презентацій, концертних програм, демонстрація художніх та документальних фільмів, організація курсів вивчення польської мови тощо. Окрему увагу приділено виданням українсько-польської тематики – статті, нариси, монографії, а також колекції польських друкованих документів, серед яких: рукописи, стародруки, рідкісні книги XVIII – початку XX ст.

Обґрунтовано важливість бібліотечних корпорацій, призначення яких полягає в збагаченні інформаційних ресурсів кожної бібліотеки через взаємообмін інформацією та створенні єдиного інформаційного простору.

Запропоновано ряд перспективних напрямків діяльності бібліотеки на національному та міжнародному рівнях.

Ключові слова: *бібліотека, українсько-польська співпраця, бібліотечні корпорації, міжнародний книгообмін.*

АННОТАЦІЯ

В статтє осуществлен анализ украинско-польского направления работы Кировоградской областной универсальной научной библиотеки им. Д. Чижевского.

Областная универсальная научная библиотека им. Д. И. Чижевского тесно сотрудничает с Объединением поляков Кировоградщины «Полония» им. К. Шимановского, с Союзом поляков в Украине и Публичной библиотекой им. Тадеуша Микульского во Вроцлаве. Свою деятельность они направляют на сохранение и возрождение культурного наследия и национальных традиций, на развитие партнерских связей между украинцами и поляками.

Выделены важные составляющие украинско-польского вектора работы: проведение конференций, фестивалей, встреч, выставок, презентаций, концертных программ, демонстрация художественных и документальных фильмов, организация курсов изучения польского языка и тому подобное. Особое внимание уделено изданиям украинско-польской тематики - статьи, очерки, монографии, а также коллекции

польских печатных документов, среди которых: рукописи, старопечатные книги, редкие книги XVIII - начала XX в.

Обоснована важность библиотечных корпораций, назначение которых заключается в обогащении информационных ресурсов каждой библиотеки через взаимообмен информацией и создании единого информационного пространства. Предложен ряд перспективных направлений деятельности библиотеки на национальном и международном уровнях.

Ключевые слова: *библиотека, украинско-польское сотрудничество, библиотечные корпорации, международный книгообмен.*

Надійшла до редакції: 03.09.2018 р.

Прийнята до друку: 03.11.2018 р.

УДК 930.2:656.8(100)

DOI: 10.31470/2518-7600-2018-6-31-44

**IMPORTS INFORMATION TECHNOLOGIES IN
PROVISION OF POSTAL SERVICES**

**ІМПЕРАТИВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У
ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПОСЛУГ ПОШТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ**

Андрій Говоровський,
Начальник ВРДС
Govorovskiy@ukr.net
Акціонерне товариство
«Укрпошта»,
вул. Хрещатик, 22
м. Київ, Україна, 01001

Andriy Govorovskiy,
Head of VRDS
Govorovskiy@ukr.net
Joint stock company
«Ukrposhta»,
Khreschatyk str. 22,
Kyiv, Ukraine, 01001

ABSTRACT

An integral part of the article is the clarification of the efficiency and quality of postal services provision of Ukraine as one of the inalienable needs of the state and consumers, the satisfaction of which is aimed at the industry.

The nature of external factors, as well as transformations taking place in a rapidly changing environment, and the need to disseminate and improve the communicative function in society, are determined, postal communication today is more relevant than ever. Due to the constant rapid development of the postal industry, it recognizes the need for adaptation to innovation, and is one of the decisive factors contributing to the welfare of the people in their intellectual, technological and spiritual growth.

The preconditions and determinants of the influence of information technologies have been analyzed through the prism of historical events, due to which there were significant changes in the postal system. On the basis of the complex analysis, the main factors influencing the development and transformation of the postal industry of Ukraine, which led to radical transformations, were highlighted. The influence of external factors on the activity of postal communication in the modern information space, which have

a significant influence on the economic and social formation of the future activity of postal communication of Ukraine, is studied. The powerful factor of influence on transformation and formation of the future post industry is highlighted. Regarding the process of service delivery and the transformation process through the active use of information technology, which has led to a significant improvement in the quality of postal services.

The complex analysis helped to find out in full the process of development and provision of postal services in Ukraine in the conditions of implementation of information technologies, as well as at the angle of informatization, features of its socioeconomic and social status as a characteristic historical and cultural center, which to a large extent determines the main tendencies and peculiarities of organization of postal business in the conditions of information technology implementation.

Key words: *history, postal services, communications, postal communication, information society, postal communication development of Ukraine, information technology.*

Постановка проблеми. В умовах глобалізації соціально-економічних перетворень ХХІ століття, які охоплюють усі сфери життєдіяльності людства, світ все більше залежить від інноваційних технологій, що кардинально змінюють не лише світову і національні економіки, а й життя людей та спосіб облаштування сучасного світу.

Враховуючи потужний вплив зовнішніх факторів, а також трансформації, що відбуваються у швидко мінливому середовищі та відзначаючи необхідність поширення та вдосконалення комунікативної функції у соціумі, поштовий зв'язок сьогодні є більш актуальним, ніж коли-небудь. Через нестримний розвиток поштової галузь охоплює необхідність адаптації до інновацій, що є одним з тих визначальних чинників прогресу, що сприяють підвищенню добробуту громадян їх інтелектуального, технологічного та духовного збагачення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі питання даної проблематики так чи інакше висвітлені у роботах В.К. Стеклова, Л.Н. Беркман, В.Г. Мухіна, монографії

науковців К.В. Захарченко, Л.А. Захарченко та Н.Ю. Потапова-Сінько. Проте попри значний інтерес до проблеми розвитку поштової галузі в умовах впровадження інформаційних технологій, наукових публікацій, в яких би комплексно розглядалися інформаційні технології у забезпеченні послуг поштового зв'язку й наукового осмислення цього феномену в літературі, виявити не вдалося.

Метою статті є дослідження розвитку поштової справи в історичному аспекті, що характеризується постійним збільшенням обсягу поштових послуг, а також нестримним еволюційним процесом вдосконалення організаційних форм, які мають безпосередній вплив на розвиток інформатизації суспільства та особливості його відтворення в галузі поштового зв'язку, що дає змогу репрезентативно поглянути на гармонійний розвиток всього історичного процесу, проаналізувати проблеми та перспективи, які відкриває світовий інформаційний простір, і які і сьогодні не втратили своєї актуальності, мають значний резонанс і високий суспільний запит.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні сфера послуг є однією з найважливіших і стрімко зростаючих складових світової економіки. В умовах глобалізації та інтеграції економік світу сфера послуг найвпливовіший чинник ефективності роботи ринкового механізму, від якого залежить зростання економіки, підвищення конкурентоспроможності країн та покращення добробуту населення.

Міжнародна торгівля послугами є комплексом міжнародних товарно-грошових відносин економічної діяльності між суб'єктами різних країн із приводу купівлі-продажу послуг (Мазараки & Ващенко, 1996).

Так, у розвинених країнах світу основна частка економіки за кількістю працюючих припадає на сферу послуг, понад 60% економічно активного населення. Наприклад, у більшості країн ЄС у сфері послуг працює близько 70 % економічно активного населення. У США сфера послуг забезпечує 80% усього приросту зайнятості в країні. У ЄС частка сфери послуг в структурі ВВП перевищує 70%, в ній зайнято понад 60% робочої сили, а у США до 75%. Частка сфери послуг зростає й

в Україні. На сьогодні вона забезпечує робочі місця понад 60% занятого населення та складає більш ніж 40% у структурі виробництва ВВП.

Визначаючи поняття послуги можна сказати, що – це дії, результат яких споживається в процесі їхнього виконання. Це властива собою діяльність особи на користь іншої. У комерції – трудова доцільна діяльність, результати якої відображаються у корисному ефекті, особливій споживній вартості. Головною властивістю послуги є збіг у часі та в просторі процесів виробництва, реалізації і споживання її споживної вартості. Послугою також називають діяльність з надання певного матеріального чи нематеріального блага іншій особі, що здійснюється для задоволення її особистих потреб. Потрібно зауважити, що цінність послуги для виконавця і замовника різні (Вікіпедія).

Послуги задовольняють найрізноманітніші потреби споживачів: суспільні, виробничі, особисті тощо. Відповідно до всебічного характеру задоволення потреб та особливостей послуги можна класифікувати за різними ознаками такими, як: доступність, зручність, своєчасність, результативність, відкритість, професійність тощо.

Під час розробки систем послуг та надання послуг вирішується головне завдання, створити якісну та ефективну послугу, яка є невід'ємною частиною обслуговування, а це означає, що послуга і обслуговування є невід'ємною категорією, «якість і послугу» слід розглядати як одне ціле. Думка про одну і ту саму послугу різних споживачів буде неоднозначною, кожен них висловить її залежно від його очікувань, суб'єктивно (Лавлок, 2005).

Як наслідок високої якості зменшується дефектність послуги, незадоволення споживачів, підвищується продуктивність праці, а відповідно зменшуються витрати. Висока продуктивність та менші витрати, у свою чергу, надають підприємству переваги в порівнянні з конкурентами (Павленко, 2005).

Надійність визначається наданням послуги у задекларовані терміни, з першого разу та за погодженою ціною. Орієнтованість на клієнта визначається прагненням або

готовністю персоналу підприємства до своєчасного надання послуги, а також реагування на терміни виконання замовлення. Безпека стосується знань, навичок та компетенції персоналу, що на пряму впливають на довіру з боку споживача. Прихильність споживача послуги визначається як всебічна увага до нього. В процесі контакту із споживачем персонал підприємства має докладати зусиль та приділяти увагу споживачу та його потребам. Очевидність пов'язана з фізичним підтвердженням послуги і включає засоби обслуговування, зовнішність персоналу, інструменти або обладнання, за допомогою якого надається послуга тощо (Глудкин, 2001).

Проте, необхідно розуміти відносність будь-якого розвитку, який містить у собі протилежні тенденції, що забезпечують механізми перебігу цього процесу. Якщо один бік характеризують інтеграційні процеси, які слід сприймати безумовно позитивно, то зворотним наслідком бувають процеси дезінтеграції.

Будь-яка структура, в тому числі така розгалужена і багаторівнева, як система поштового зв'язку функціонує і розвивається, у відповідності з соціально-економічними законами, враховуючи визначальний характер зовнішніх факторів і зміни, що відбуваються у зовнішньому середовищі. В наслідок цього, інтеграційні процеси, що супроводжують глобалізацію, можуть реалізовуватися не як синтез позитивних компонентів, пов'язаний із збагаченням системи, підвищуючи її стійкість, а навпаки, як обмеження і спрощення окремих елементів, аж до їх повної ліквідації.

Для збереження своїх позицій в системі повинна відбутись певна адаптація, тобто запровадити деякі кількісні і якісні перетворення. Перші, тобто збільшення числа її складових, прийнято називати зростанням системи. Другі, або якісні зміни, полягають в перебудові елементів і параметрів системи, зміні її пропорцій і зв'язків з іншими системами, трактуються як модернізація або трансформація. Саме такі перетворення забезпечують перехід на більш високий рівень функціонування, є рушійною силою розвитку і визначальним чинником зростання всього економічного середовища.

Говорячи про взаємозв'язок і обумовленість якісних перетворень на всіх рівнях системи поштового зв'язку, необхідно відзначити, що перебудова залежить не тільки від стартових умов, а й визначається вихідним станом і якісними перетвореннями в її складових частинах і утворюючих елементах - суб'єктах господарювання. Зміни ж в структурі останніх, в свою чергу, багато в чому визначається трансформаційними та інноваційними процесами.

Поштовий зв'язок, поряд з такими галузями економіки, як енергетика, транспорт, визначають стан соціальної та виробничої інфраструктури в державі і повинен швидко реагувати на зміну потреб суспільства та інновації. Проте масштаби діяльності поштової галузі багато в чому обумовлені властивостями природної монополії, що не може не позначатись на умовах функціонування, гальмуючи можливості динамічного розвитку. Саме тому його модернізація має специфічний характер і вимагає особливо пильного вивчення.

У наданні послуг поштового зв'язку найважливішу роль відіграє питання якості. Без якісного обслуговування поштові оператори не здатні досягти своїх головних цілей. Історія розвитку різних поштових адміністрацій, як правило, свідчить, що отримання прибутку є результатом якості. Не даремно міжнародний класифікатор торгівлі налічує понад 600 різновидів послуг, об'єднаних в 11 класифікаційних груп, одна з яких «Зв'язок». Перед поштою стоїть завдання надання якісних послуг на належному рівні, своєчасного усунення недоліків у наданні послуг, розробки стратегії поліпшення обслуговування споживачів (Вікіпедія).

Будучи складовою національного виробничо-економічного потенціалу, поштовий зв'язок, як галузь комунікації повинен мати стрімкі темпи розвитку. Однак статистичні показники свідчать, що зростання галузі зв'язку в Україні на кінець минулого століття і початок теперішнього не досягли випереджального значення по відношенню до інших галузей виробничої і соціальної інфраструктури та економіки в цілому.

Відповідно, комунікаційна сфера не тільки не сприяла забезпеченню економічного зростання, а навпаки - гальмувала соціально-економічний розвиток країни. Значною мірою це обумовлено монопольним статусом національного комунікаційного оператора, що виконував функції з надання на території країни практично всіх видів зв'язку. Розглядаючи як об'єкт державних інвестицій, галузь зв'язку не мала необхідних можливостей та засобів для проведення технологічних і організаційних трансформацій.

У результаті поштових реформ останніх десятиліть виникає питання проте, чим поштова справа відрізняється від інших галузей транспорту та послуг. Принципово можна говорити про пошту як про стратегічну високо спеціалізовану форму логістики з певними особливостями. Найголовніша особливість пошти - пропозиція загальнодоступних послуг поштових перевезень, які часто здійснюються за ініціативою держави.

Інституційні та організаційні перетворення поштового зв'язку тісно пов'язані з пошуком та впровадженням різноманітних інновацій. Вони характеризуються в першу чергу впровадженням нових телекомунікаційних і поштових продуктів, вдосконаленням експлуатаційної інфраструктури, оптимізацією мережі поштового зв'язку, модернізаціями технічної оснащеності і як наслідок покращення якості послуг, що надаються.

Визначальними напрямками оператора поштового зв'язку в системі якості визнано: задоволення потреб клієнтів; впровадження та розвиток інформаційних технологій, запровадження нових форм обслуговування; зростання рівня корпоративної культури, що досягається за рахунок запровадження комплексу заходів спрямованих на задоволення потреб споживачів у послугах поштового зв'язку та комплексу управління якістю, що концентрує основні цінності, до яких прагне оператор поштового зв'язку. Він повинен досягатися за рахунок аналізу теперішніх потреб та майбутніх очікувань споживачів (Мороз & Козловська, 2014).

У перші роки незалежності, в Україні, як і у інших новоутворених незалежних державах, настав період стагнації

в сфері поштового зв'язку, по праву який вважається найважчим етапом розвитку. Проте безумовним позитивом можна вважати те, що поштова служба України отримала господарську та фінансову самостійність та зберегла унікальну мережу, яка охоплює практично всі населені пункти країни. Розбудова поштової служби України в ефективну галузь була б неможлива без запровадження невідкладних заходів технологічного, технічного та інформаційно-комунікаційного переоснащення.

Стрімкий розвиток сучасних інформаційних технологій сьогодні в значній мірі змінив діючу структуру і організацію поштової галузі. Базуючись на власному досвіді та міжнародних практиках, а також реалізуючи сучасні технічні проекти, поштовий зв'язок розглядає в якості важливого завдання вирішення актуальних проблем з модернізації своєї системи. Розвиток поштового зв'язку багато в чому визначений умовами ефективного впровадження і використання інформаційних технологій на всіх ланках системи.

Глобальний світовий процес поширення і зростання доступу до інформаційних ресурсів, що відбувається завдяки безперервному сучасному технічному прогресу, широкого залучення новітніх технологічних засобів, використання інноваційних технологій, бажання мати доступ до надійних і сучасних інформаційних ресурсів, а також необхідність зниження питомої долі людського фактору, і як наслідок кінцевої вартості отриманих послуг, наряду із збільшенням потреб людей в отриманні поштових та інших послуг без зміни звичного ритму життя, підвищили інтерес до системного впровадження в поштовій галузі інформаційних технологій.

Сьогодні інформаційні технології є потужним фактором впливу на трансформацію і формування майбутньої поштової індустрії. Що стосується виробничих і технологічних процесів, то процес трансформації через активне використання інформаційних технологій вже призвів до значного підвищення ефективності поштових операторів.

Поява інформаційних технологій надала поштовій індустрії значні вигоди і нові можливості, зокрема, поліпшення якості та швидкості поштової служби, підвищення продуктивності, запуск нових послуг, поліпшення існуючих

послуг, використання інструментів управління у реальному часі, поліпшення умов роботи для поштового персоналу, внутрішня ефективність, скорочення питомих витрат тощо.

Впроваджуючи сучасну філософію управління поштовою організацією впродовж останнього десятиріччя проводяться активні роботи з впровадження автоматизованих систем для технологічних процесів поштового зв'язку, управлінського та бухгалтерського обліку, управління фінансовими потоками тощо. Завдяки автоматизації операцій з надання послуг, технологічних й управлінських процесів досягнуто ряд позитивних результатів. Скорочено обсяги ручної праці й паперової технології при збільшенні обсягів інформації, що обробляється. Зросла оперативність обміну інформацією.

Стратегічними задачами розвитку поштової галузі є забезпечення провідних позицій з надання послуг поштового зв'язку в Україні відповідно до європейських та світових стандартів якості, розвиток нових видів послуг, трансформацію на високоефективну надійну та конкурентну галузь, яка динамічно розвивається відповідно до вектору розвитку держави.

Розвиток техніко-технологічної структури поштового зв'язку, впровадження нових технологій та послуг, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, вихід на нові ринки тощо (Стратегія розвитку..., 2007).

Ступінь розвитку та успішності поштового зв'язку визначається рядом показників, рекомендованих Всесвітнім Поштовим Союзом (ВПС).

Серед основних показників є кількість:

- об'єктів, що надають послуги поштового зв'язку;
- поштових службовців;
- мешканців, що обслуговуються одним об'єктом поштового зв'язку;
- мешканців, що обслуговуються одним поштовим службовцем;
- відправлень письмової кореспонденції;
- відправлень письмової кореспонденції, що припадає на одного мешканця;
- відправлень письмової кореспонденції, що припадає на одного поштового службовця.

Сьогоднішні тенденції стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, а саме онлайн-сервісів, стають головним трендом переходу клієнтів на самообслуговування та «онлайн» послуги. Популяризація онлайн-сервісів (мобільних додатків, терміналів самообслуговування, Інтернет-банків тощо) та бурхливий розвиток соціальних мереж. Світові тенденції та сучасні потреби і запити клієнтів щодо швидкості доступу до онлайн-послуг стають провідними у поштових операторів.

Необхідно зазначити, що на сучасному етапі інформаційно-комунікаційні технології в універсальному поштовому просторі розвиваються стабільно. Проаналізувавши розвиток інформатизації на підприємствах поштового зв'язку України можна відмітити досить запізнілий, але стрімкий розвиток поштової галузі, в процесах трансформації ринку поштового зв'язку. На нашу думку є необхідність модернізації всієї інфраструктури поштового зв'язку на базі використання сучасних інформаційних технологій, що було б поштовхом до змін у стратегічному та оперативному управлінні. Створивши єдиний інформаційний простір, модернізувати бізнес-процеси, що дозволить забезпечити більш високу ефективність економічної діяльності в поштовому зв'язку та в інших сферах економіки, надасть більш потужні важелі та стимули для застосування при виробництві та наданні послуг споживачам.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, множинність і суперечливість тенденцій, присутніх в сучасності, спонтанний і біфуркаційний характер процесів соціально – економічного розвитку держави, не дозволяє з упевненістю і однозначністю визначити вектор майбутнього поштової сфери, перед галуззю відкриті найрізноманітніші перспективи – розвивати комутаційні процеси в суспільстві, шляхом більш ефективного і якісного задоволення потреб організацій і громадян послугами фінансових, торгових, виробничих і транспортних підприємств та службами побутового обслуговування. Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів порушеної проблематики і є перспективним для подальшого наукового пошуку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Всеобщее управление качеством: учебник для вузов / под ред. О. П. Глудкина. М.: Радио и связь, 2001. 600 с.
2. Лавлок К. Маркетинг услуг. М.: СПб.; Вильямс, 2005. 1008 с.
3. Мазаракі А. А., Ващенко Н. П. Світовий ринок товарів і послуг. Київ, 1996. 157 с.
4. Мороз В.М., Козловська Л.О. Регламент поштового зв'язку. К., 2014. С.264.
5. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 05.12.2018).
6. Стратегія розвитку поштового зв'язку України: регуляторні, економічні та технологічні принципи / за заг.ред. Танащук К.О., Нечипорука О.Л., Ящука Л.О. К., 2007.
7. Теорія і практика маркетингу в Україні: Монографія / А.Ф. Павленко, А.В. Вовчак, В.Я. Кардаш, В.П. Пилипчик та ін. К.: КНЕУ, 2005. 584 с.

REFERENCES

1. *Vseobshchee upravlenye kachestvom : uchebnyk dlia vuzov* (2005). [Universal quality management] / pod red. O. P. Hludkina. M. : Radyo u sviaz, 600 [in RF].
2. Lavlok, K. (2005). *Marketynh usluh* [Marketing services]. M.: SPb,: Vyliams. 1008 [in RF].
3. Mazaraki A. A., Vashchenko N. P. (1996). *Svitovyi rynek tovariv i posluh* [World market for goods and services]. K., 157 [in Ukrainian].
4. Moroz V.M., Kozlovska L.O. (2014). *Rehlament poshtovoho zviazku* [Postal regulations]. K. 264 [in Ukrainian].
5. *Vikipediia* [Wikipedia]. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki> [in Ukrainian].
6. *Stratehiia rozvytku poshtovoho zviazku Ukrainy: rehuliatorni, ekonomichni ta tekhnolohichni pryntsyipy* (2007). [Strategy of Postal Communication Development in Ukraine: Regulatory, Economic and Technological Principles]/ za zah.red. Tanashchuk K.O., Nechyporuka O.L., Yashchuka L.O. K. [in Ukrainian]
7. *Teoriia i praktyka marketynhu v Ukraini: Monohrafiia* (2005). [Theory and practice of marketing in Ukraine]/ A.F. Pavlenko,

A.V.Vovchak, V.Ia. Kardash, V.P. Pylypchyk ta in. K.: KNEU. 584 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Складовою частиною статті є з'ясування ефективності та якості надання послуг поштового зв'язку України, як однієї із невід'ємних потреб держави і споживачів, на задоволення яких спрямована діяльність галузі.

Визначено характер зовнішніх факторів, а також трансформації, що відбуваються у швидко мінливому середовищі та відзначаючи необхідність поширення та вдосконалення комунікативної функції в суспільстві, поштовий зв'язок сьогодні є більш актуальним, ніж коли-небудь. Через постійний швидкий розвиток поштова галузь усвідомлює необхідність адаптації до інновацій, та є одним з тих визначальних чинників прогресу, що сприяють підвищенню добробуту громадян їх інтелектуального, технологічного та духовного зростання.

Проаналізовано передумови та визначальні чинники впливу інформаційних технологій через призму історичних подій, завдяки яким відбулись значні зміни поштової системи. На основі комплексного аналізу висвітлено основні фактори впливу на розвиток та трансформацію поштової галузі України, що призвели до докорінних перетворень. Вивчено вплив зовнішніх факторів на діяльність поштового зв'язку у сучасному інформаційному просторі, які мають значний вплив на економічне і соціальне формування майбутньої діяльності поштового зв'язку України. Висвітлено потужний фактор впливу на трансформацію і формування майбутньої поштової індустрії. Що стосується процесу надання послуг та процесу трансформації через активне використання інформаційних технологій, що призвело до значного підвищення якості надання послуг поштового зв'язку.

Комплексний аналіз допоміг з'ясувати в повному обсязі процес розвитку та надання послуг поштового зв'язку України в умовах впровадження інформаційних технологій, а також під кутом інформатизації розглянуто особливості його соціально-економічного і суспільного становища, як

характерного історико-культурного осередку, що значною мірою визначає головні тенденції та особливості організації поштової справи в умовах впровадження інформаційних технологій.

Ключові слова: історія, послуги поштового зв'язку, комунікації, поштовий зв'язок, інформаційне суспільство, розвиток поштового зв'язку України, інформаційні технології.

АННОТАЦІЯ

Составной частью статьи является выяснение эффективности и качества предоставления услуг почтовой связи Украины, как одной из неотъемлемых потребностей государства и потребителей, на удовлетворение которых направлена деятельность отрасли.

Определен характер внешних факторов, а также трансформации, происходящие в быстро меняющейся среде и отмечая необходимость распространения и совершенствования коммуникативной функции в обществе, почтовая связь сегодня более актуальным, чем когда-либо. Из-за постоянного быстрого развития почтовая отрасль осознает необходимость адаптации к инновациям, и является одним из тех определяющих факторов прогресса, способствующих повышению благосостояния граждан их интеллектуального, технологического и духовного роста.

Проанализированы предпосылки и определяющие факторы влияния информационных технологий через призму исторических событий, благодаря которым произошли значительные изменения почтовой системы. На основе комплексного анализа освещены основные факторы влияния на развитие и трансформацию почтовой отрасли Украины, которые привели к коренным преобразованиям. Изучено влияние внешних факторов на деятельность почтовой связи в современном информационном пространстве, которые оказывают значительное влияние на экономическое и социальное формирование будущей деятельности почтовой связи Украины. Освещен мощный фактор влияния на трансформацию и формирования будущей почтовой индустрии. Что касается процесса предоставления услуг и

процесса трансформації через активне використання інформаційних технологій, що привело к значительному підвищенню якості надання послуг поштової зв'язку.

Комплексний аналіз допоміг вичитати в повному об'ємі процес розвитку і надання послуг поштової зв'язку України в умовах впровадження інформаційних технологій, а також під кутом інформатизації розглянуті особливості його соціально - економічного і суспільного положення, як характерного історико-культурного центру, в значительній мірі визначає основні тенденції і особливості організації поштової справи в умовах впровадження інформаційних технологій.

Ключевые слова: історія, послуги поштової зв'язку, комунікації, поштова зв'язь, інформаційне суспільство, розвиток поштової зв'язку України, інформаційні технології.

Надійшла до редакції: 04.09.2018 р.

Прийнята до друку: 03.11.2018 р.

УДК 930.25(477):340.111.5

DOI: 10.31470/2518-7600-2018-6-45-6

LEGAL REGULATION OF INFORMATION ACTIVITIES OF THE STATE ARCHIVES OF UKRAINE

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ УКРАЇНИ

Ігор Довжук,

доктор історичних наук,

професор кафедри

документознавства

i.v.dovzhuk@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6941-6336>

ID: 0000-0001-6941-6336

ДВНЗ «Переяслав-

Хмельницький державний

педагогічний університет

імені Григорія Сковороди»,

м. Переяслав-Хмельницький,

вул. Сухомлинського, 30,

Київська обл., Україна, 08401

Ihor Dovzhuk,

Doctor of Historical Sciences,

Professor of Document Science

Department

i.v.dovzhuk@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6941-6336>

ID: 0000-0001-6941-6336

Pereiaslav-Khmelnytskyi

Hryhorii Skovoroda State

Pedagogical University, 30,

Sukhomlynskooho Str.,

Pereiaslav-Khmelnytskyi,

Kyiv region, Ukraine, 08401

ABSTRACT

The article deals with the issues of legal regulation of information activities of state archival institutions of Ukraine.

In our state there was a centralized hierarchically constructed system of state archival institutions with an extensive network of local and departmental archives. This system functioned as an independent industry with a governing body that had a fairly high status. The logistical, scientifically methodological, personnel and financial support as a whole allowed not only to carry out its tasks at that time, but also to develop to a certain extent.

The proclamation of the state sovereignty of Ukraine in August 1991 initiated the process of reforming the archival system. The most characteristic features of this process were democratization and decentralization. Archival information

becomes more open, access to it is expanded. And this, in turn, requires a legal settlement of all the constituent elements of the system of archival institutions, including the legal regulation of information activities of state archives.

Economic powers, social stability of the state largely depend on the level of skills of the population and the amount of information. Not accidentally, in the modern historical period, all civilized countries consider the priority goal of their development to preserve the spiritual heritage of the nation, enshrined in printed publications, manuscripts and other sources of information.

Keywords: *archives, democratization, decentralization, archival information, regulatory framework.*

Постановка проблеми. На зламі ХХ-ХХІ ст. відбувається значне піднесення інформаційного чинника. Інформація вже розглядається як важливий стратегічний ресурс. Інформаційна діяльність стає необхідною умовою для функціонування та розвитку як окремої особи, так і суспільства в цілому. Архівна справа, як складова сфери, що займається отриманням, зберіганням, переробленням інформації, здійснює посередницькі функції між утворювачами та споживачами ретроспективної документної інформації. У процесі виконання цих функцій архіви вступають у різнопланові відносини із суб'єктами права. Значимість суспільного продукту, що є об'єктом цих відносин, важко переоцінити.

Аналіз останніх досліджень. Дану проблематику так чи інакше розглядали у своїх працях Г. Боряк (Боряк, 2004), К. Новохатський (Новохатський, 2000, 2001, 2002, 2004, 2007), І. Матяш (Матяш&Климова, 2002) та інші науковці. Крім того, значний фактичний матеріал з проблеми міститься в нормативно-правових актах, що вийшли протягом досліджуваного періоду та регулюють питання інформаційної діяльності державних архівів України.

Мета цієї розвідки – розглянути процес правового регулювання інформаційної діяльності державних архівних установ України в умовах незалежності.

Виклад основного матеріалу. 24 серпня 1991 р. Верховна Рада України прийняла історичний документ виняткового значення для долі українського народу – Акт

проголошення незалежності України. Це дало поштовх процесу реформування архівної системи, якого так чекали українські архівісти. Важливими аспектами цього процесу стали демократизація та децентралізація. Архівна інформація стає більш доступною та відкритою. А це, у свою чергу, вимагає правового врегулювання всіх складових системи архівних установ, у т. ч. їхньої інформаційної діяльності.

Зазначимо, що Україна отримала незалежність, маючи розвинуту архівну систему. Її частка колишнього Державного архівного фонду СРСР становила більше 40 млн од. зб. різних документів. Для зберігання цих історичних джерел і роботи з ними існувала централізована система державних архівних установ. Фінансове, науково-методичне та кадрове забезпечення дозволяло не лише виконувати тогочасні завдання, а і певною мірою розвиватися (Новохатський, 2007: 80-84).

Саме на початку 90-х років постає необхідність у створенні нормативно-правової бази, що відповідає б тогочасним реаліям та поєднувалася із загальною системою законодавства України. Без цього не було можливості реформування і розвитку архівної справи. Україна мала встановити свою юрисдикцію над архівними документами, що перебували на її території. Необхідність їхнього державного захисту загострювалася «архівним бумом» – навалою в архіви бажаючих дізнатися правди про минуле, а масова ліквідація структур колишнього СРСР часто-густо залишала беззахайними накопичені ними документи. Треба було вирішувати проблеми власності, правонаступництва стосовно конкретних документальних комплексів і документів. Це і визначало першочергові завдання реформування архівної галузі. Зазначені базові питання діяльності архівів стали предметним наповненням перших законодавчих актів 90-х років, що стосувалися архівної справи. НАФ увів до правового поля всю цінну частину документальної спадщини, закріпивши за нею статус національного культурного надбання і складової частини світової історико-культурної спадщини. Це стало показником ставлення суспільства до архівів, усвідомлення їх як одного з націєутворюючих чинників (Христова&Бездрабко, 2002: 5-6).

Нормативну базу в галузі інформаційної діяльності державних архівів становлять Закони України, укази, розпорядження та доручення Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, накази Укрдержархіву, нормативно-правові акти інших центральних органів виконавчої влади тощо (Боряк, 2004: 6).

Основу правової системи становить Конституція України, де викладено низку норм, що мають безпосереднє відношення до історико-культурної спадщини, архівно-документальної інформації, а відтак – і до діяльності архівів. Ці норми розглядаються в різних аспектах: як права і свободи людини (ст. 32, 34, 50), як обов'язок держави (ст. 11, 17, 54), як результат інтелектуальної, творчої діяльності людини й об'єкт права власності (ст. 41). Усі інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та мають відповідати їй. Так, у ст. 34 Конституції України задекларовано, що кожному громадянину гарантується право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку (Конституція України, 1996).

У жовтні 1992 р. ухвалено Закон України «Про інформацію», що встановлює загальні правові основи одержання, використання, поширення та зберігання інформації, закріплює право особи на інформацію в усіх сферах суспільного і державного життя, регулює доступ до інформації та забезпечує її охорону, захищає особу і суспільство від неправдивої інформації (Закон України, 1992).

Основні положення Закону України «Про інформацію» знайшли конкретизоване відображення в законодавчих актах про інформаційну діяльність, які мають більш конкретний видовий чи галузевий характер. До таких слід віднести Закони України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1992 р.), «Про телебачення і радіомовлення» (1993 р.), «Про інформаційні агентства» (1995 р.), «Про

державну таємницю» (1994 р.), «Про авторське право і суміжні права» (1993 р.), «Про видавничу справу» (1997 р.), «Про рекламу» (1996 р.) тощо.

Зазначимо, що першим галузевим законодавчим актом став Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» (Закон України, 1993), ухвалений 24 грудня 1993 р. Тут визначені правові принципи та організаційна система архівної справи в Україні. Враховуючи основне завдання – забезпечення збереженості та доступності документальної частини історико-культурної спадщини та інформаційних ресурсів, – передусім було визначено предметне коло законодавчого регулювання. Ним став НАФ України. Це поняття вперше закріплювалося в українській архівістиці та законодавстві. НАФ кваліфікувався як єдина цілісна категорія культури і права. Закон передбачав регулювання суспільних відносин навколо нього на єдиних засадах, незалежно від того, чиєю власністю є документи. Тому в Україні НАФ законодавчо не розподіляється на частини за формами власності (Закон України, 1992; Новохатський, 2002: 69).

Особливостями українського архівного закону є: визначення двоєдиної суті НАФ як складової частини не лише вітчизняної, але й світової культурної спадщини, а також урегулювання права власності на документи НАФ з визнанням рівності всіх форм власності й закріпленням верховного права українського народу на НАФ як загальнонаціональне надбання (Боряк, 2004: 6).

Закон України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» також регламентував питання щодо доступу до ретроспективної документної інформації. Закон став нормативно-правовою базою для реорганізації архівної справи в Україні, здійснення реформ на принципах деполітизації та демократизації, забезпечення захисту прав власників архівів та споживачів архівної інформації. Усі основні завдання, що поставили розробники першого архівного закону, в принципі вдалося досить кваліфіковано розв'язати.

Прийняття Конституції України у червні 1996 р. потребувало узгодження всієї чинної законодавчої бази. Суттєвих розходжень норм архівного закону з положеннями

Основного Закону не було виявлено, проте тодішній Головархів отримав доручення дещо уточнити й узгодити нормативно-правові акти архівної сфери. Першу редакцію проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» було схвалено у червні 1999 р. на засіданні колегії Головархіву і рекомендовано для подання на погодження із зацікавленими центральними органами виконавчої влади. Так, у погодженні цього законопроекту взяли участь Мінекономіки, МЗС, Мінкультури, Мінфін, Мін'юст, Держкомітет із питань розвитку підприємництва, Державна податкова адміністрація, Служба безпеки України, Ліцензійна палата. Після доопрацювання і проходження експертизи в юридичному департаменті Секретаріату Кабінету Міністрів України законопроект було розглянуто Урядовим комітетом соціального та гуманітарного розвитку, а 29 вересня 2000 р. уряд подав цей проект на розгляд до Верховної Ради. За результатами обговорення у парламентських комітетах із питань науки й освіти та з питань культури і духовності був рекомендований для розгляду в першому читанні на сьомій сесії Верховної Ради України (Новохатський, 2001).

У названому проекті посилено регулюючу роль держави в організації архівної справи, внесено уточнення до системи архівних установ, переглянуто процедуру експертизи цінності документів, додатково внесено положення щодо соціального захисту архівних працівників та інші зміни, що розширяли сферу застосування Закону і спрямовувалися на його повнішу реалізацію. У травні 2001 р. проект нової редакції Верховна Рада схвалила в першому читанні, а 13 грудня цього року – у цілому (Матяш&Климова, 2002: 567).

У Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» проголошено основний принцип організації архівної справи в Україні – загальнодоступність документів НАФ. Закон гарантує забезпечення доступу до архівних документів із моменту надходження їх до архівної установи й право користування цими документами всім громадянам України, іноземцям та особам без громадянства (Розділ V, ст. 15 «Доступ до

документів Національного архівного фонду»). Тимчасові обмеження в доступі пов'язані лише з необхідністю науково-технічного опрацювання, перевіркою наявності та стану або реставрацією документів, забезпеченням державної або іншої передбаченої законом таємниці, охороною законних прав та інтересів громадян (Розділ V, ст. 16 «Обмеження доступу до документів Національного архівного фонду, що належать державі, територіальним громадам»). Крім того, на вимогу власника, обмеження можуть встановлюватися на архівні документи, створені архівними підрозділами об'єднань громадян, релігійних організацій, а також підприємств, установ і організацій, заснованих на приватній формі власності (Розділ VI, ст. 17 «Обмеження доступу до документів Національного архівного фонду, що належать іншим власникам»). Доступ до приватних архівних зібрань регулюється розпорядженням власника, причому держава заохочує власників розширювати цей доступ (Розділ V, ст. 15 «Доступ до документів Національного архівного фонду») (Христова&Бездрабко, 2002: 5).

Отже, Закон став правовою основою проведення єдиної державної політики у сфері архівної справи. Серед пріоритетних напрямів цієї політики є забезпечення збереженості та доступності НАФ, його цілеспрямоване поповнення новими документами.

У подальшому було розроблено нормативно-методичні документи з архівної справи, які ґрунтувалися вже на новій законодавчій базі. Так, Колегією Державного комітету архівів України було схвалено Рішення «Про Основні правила роботи державних архівів України» (від 03.02.2004 р.). Цей документ регламентував основні питання діяльності провідних ланок загальної системи архівних установ України. Ухвалення Правил стало вагомим внеском у розбудову нормативно-правової бази у цій галузі, у подальше реформування архівної справи. За словами К. Новохатського, робота над Правилами спонукала визначитися з багатьох важливих питань архівної діяльності (Новохатський, 2004).

Одним із важливих напрямків інформаційної діяльності державних архівів України є забезпечення доступу суб'єктів

інформаційних відносин до архівних фондів, який регулюється законодавством України, а саме: законами України «Про культуру» (2010 р.), «Про інформацію» (1992 р.), «Про Національний архівний фонд і архівні установи».

У ст. 6 «Гарантії права на інформацію» розділу I Закону України «Про інформацію», зазначено, що право на інформацію забезпечується можливістю вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб (Закон України, 1992).

Гарантію доступу до архівних документів з моменту надходження їх до архівної установи й право користування документами НАФ усіх дієздатних громадян України забезпечує Закон України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» (Розділ V, ст. 15 «Доступ до документів Національного архівного фонду») (Закон України, 1993).

Потреба в науково-технічному опрацюванні або реставрації документів, охорона законних прав та інтересів громадян, забезпечення державної або іншої передбаченої законодавством таємниці можуть створювати тимчасові обмеження в доступі (Розділ V, ст. 16 «Обмеження доступу до документів Національного архівного фонду, що належать державі, територіальним громадам»). Крім того, обмеження можуть встановлюватися на архівні документи, створені об'єднаннями громадян, підприємств, установ і організацій, заснованих на колективній і приватній формі власності, на вимогу власника (Розділ V, ст. 17 «Обмеження доступу до документів Національного архівного фонду, що належать іншим власникам») (Закон України, 1993).

Користування документами в читальних залах державних архівів регулюється Порядком користування документами Національного архівного фонду України, що належать державі, територіальним громадам, затвердженим наказом Держкомархіву від 24 листопада 2005 р. (Про затвердження

«Порядку користування документами...», 2005), Порядок встановлює основні вимоги щодо організації доступу та використання документів загального користування НАФ. Важливу роль у регламентації доступу до документів НАФ відіграв Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» (1991 р.) (Закон України, 1991), який було оновлено в редакції 2018 р. («Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» (Закон України, 2018)). Його норми значно, хоча й опосередковано, вплинули на соціально-значущу функцію сучасних архівів.

З переданням до державних архівів на режим необмеженого доступу всіх архівно-слідчих та кримінальних справ з установ колишнього КДБ УРСР, саме на архівну систему ліг весь тягар відповідальності за дотримання належного балансу між інтересами суспільства, що прагне розкрити всю правду про масштаби сталінських репресій 1930-1950-х рр., та інтересами осіб, які не завжди бажають широкого оприлюднення персональних матеріалів, зібраних каральними органами.

Отже, маємо серйозну колізію між двома декларованими правовими нормами: свободою на інформацію та захистом персональних даних. З цього випливає важлива, але відносно нова для українських архівістів роль «сторожів при брамі», яка, до того ж, ще дуже слабо виписана в сучасному українському законодавстві. З одного боку, ми наражаємося на небезпеку зловживань та свавілля, з іншого – підпадаємо під сувору критику тих самих науковців, журналістів, громадських діячів, які зацікавлені в оприлюдненні всієї без винятку інформації про політичні репресії минулого режиму (Боряк, 2004: 6).

За період з 1996 по 2000 р. фахівцями архівної справи було здійснено низку змін у нормативно-правовій базі. Так, розроблено положення про державні архівні установи, типові положення про експертні комісії, порядок ведення державного обліку документів НАФ, критерії і методику виявлення унікальних документальних пам'яток, порядок передавання до державних архівів України кіно-, фото-, фонодокументів, перелік типових документів із зазначенням строків їхнього зберігання, порядок надання платних послуг державними архівними установами тощо.

Слід підкреслити, що архівна справа є важливою складовою культурної та інформаційної сфери суспільства. Ця сфера охоплює низку питань, пов'язаних з пошуком, обліком, нагромадженням та збереженням архівних документів, а також із використанням і поширенням відомостей, що містяться в них. Тому з метою створення належних умов для зберігання та використання документів НАФ, сприяння інтеграції вітчизняної архівної справи в європейський та світовий інформаційний та науковий простір Постановою КМУ України від 15 вересня 1999 р. затверджено Програму збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000-2005 рр. (Постанова КМУ України № 1716, 1999), а в 2006 р. затверджено Державну програму розвитку архівної справи на 2006-2010 рр. (Постанова КМУ України № 92, 2006).

Крім того, важливим стало прийняття в 2007 р. Закону України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» Тут містяться завдання, що безпосередньо стосуються архівної сфери, а саме: вимоги щодо створення загальнодержавних інформаційних систем, збереження культурної спадщини України шляхом її електронного документування, створення в електронній формі архівних фондів тощо (Закон України, 2007).

На думку К. Новохатського, архівному законодавству України в загальному вимірі наприкінці 90-х років можна було дати таку оцінку: «...існуюча правова база діяльності архівних установ доволі строката й далека від досконалості, що не являючи собою структурної збалансованої системи, є, скоріше, конгломератом залишків нормативних актів минулого, початкових спроб власного нормотворення, змішаного на романтизмі та добрих намірах, та першого доробку сучасної української архівістики. Неповнота, незавжди достатній професійний рівень, суперечливість, невідповідність окремих норм Основного Закону, неврахування інтересів усіх учасників процесів, що регулюються, незбалансованість з реальними можливостями – ці та інші вади загальної правової бази притаманні й системі нормативно-правових актів з архівної справи» (Новохатський, 2000).

Висновки. Отже, чинна профільна нормативно-правова база, що базується на архівному законодавстві 90-х років, сприяє ефективної інформаційної діяльності державних архівів України, а це є найкращим способом ґрунтовно довести, що архіви мають велику значущість як, насамперед, інформаційні установи, що вони відіграють значну роль в інформаційному просторі.

Розглянута проблематика має перспективи подальшого дослідження, передусім питань, пов'язаних з інформатизацією архівної справи в Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Боряк Г., Новохатський К. Модерне архівне законодавство України // Архіви України: науково-практичний журнал. 2004. № 3 (254). С. 4-10.

2. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254-к/96-вр> (дата звернення: 01.09.2018).

3. Нариси історії архівної справи в Україні: навч. посіб. для студ. іст. ф-тів вищ. навч. закл. / С. В. Абросимова, В. В. Бездрабко, В. В. Болдирев та ін.; за заг. ред. І. Матяш та К. Климової. К.: КМ Академія, 2002. 609 с.

4. Національний архівний фонд України: засоби інтелектуального доступу до документів: короткий довідник / Н. М. Христова, В. В. Бездрабко (упоряд.); Укр. НДІ арх. справи та документознав. К., 2002. 167 с.

5. Новохатський К. Гуманітарна місія архівів та реформування архівної справи в Україні // Архіви України. 2007. № 1-3. С. 79-85.

6. Новохатський К. Є. Архівне законодавство України (1991–2001) // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвідом. зб. наук. пр. К., 2002. Вип. 5: Архіви – складова інформаційних ресурсів суспільства. С. 67-74.

7. Новохатський К. Є. Про Основні правила роботи державних архівів України. 2004. URL: http://www.archives.gov.ua/Problems/Novohatskiy_2004.php (дата звернення: 30.09.2018).

8. Новохатський К. Є. Проект нової редакції архівного закону // Архіви України. 2001. № 3. URL: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/2001-3.php> (дата звернення: 30.09.2018).

9. Новохатський К. Є. Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази діяльності архівних установ // Архіви України. 2000. № 1-3. URL: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/2000-1-3-01.php> (дата звернення: 31.09.2018).

10. Про затвердження Державної програми розвитку архівної справи на 2006-2010 роки: Постанова Кабінету Міністрів України № 92 від 01.02.2006 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92-n> (дата звернення: 01.09.2018).

11. Про затвердження Порядку користування документами Національного архівного фонду України, що належать державі та територіальним громадам: наказ № 139 Державного комітету архівів України від 24.11.2005 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1473-05> (дата звернення: 01.09.2018).

12. Про затвердження Програми збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000-2005 роки: Постанова Кабінету Міністрів України № 1716 від 15.09.1999 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1716-99-%EF> (дата звернення: 01.09.2018).

13. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 02.09.2018).

14. Про Національний архівний фонд і архівні установи: Закон України // Архіви України. 1992. № 1-3. С. 7-8.

15. Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України від 24 грудня 1993 р. № 3814-XII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3814-12> (дата звернення: 02.09.2018).

16. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 09.01.2007

№ 537-V // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2007. № 12. Ст. 102.

17. Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років: Закон України від 13.03.2018 № 2325-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12> (дата звернення: 03.09.2018).

18. Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні: Закон України від 17.04.1991 № 962-XII // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 22. Ст. 262.

REFERENCES

1. Boriak, H., Novokhatskyi, K. (2004) *Moderne arkhivne zakonodavstvo Ukrainy* [Modern archival legislation of Ukraine]. *Arkhivy Ukrainy: naukovo-praktychnyi zhurnal*, 3 (254), 4-10 [in Ukrainian].

2. *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine]: Закон від 28.06.1996 № 254k/96-VR // База даних «Законодавство України» / ВР України. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254-k/96-vr>.

3. Abrosymova, S. V., Bezdrabko, V. V., Boldyriev, V. V., Matiash, I. ed., Klymova, K. ed. (2002). *Narysy istorii arkhivnoi spravy v Ukraini* [Essays on the history of archival affairs in Ukraine]. Kiev. 2002. 609 [in Ukrainian].

4. Khrystova, N. M., Bezdrabko, V. V. (2002). *Natsionalnyi arkhivnyi fond Ukrainy: zasoby intelektualnoho dostupu do dokumentiv* [National Archival Fond of Ukraine: means of intellectual access to documents]: *korotkyi dovidnyk*. Ukr. NDI arkh. spravy ta dokumentozn. Kiev. 167 [in Ukrainian].

5. Novokhatskyi, K. (2007). *Humanitarna misiia arkhiviv ta reformuvannia arkhivnoi spravy v Ukraini* [Humanitarian archives mission and reform of archival affairs in Ukraine]. *Arkhivy Ukrainy*. 1-3. 79-85 [in Ukrainian].

6. Novokhatskyi, K. Ye. (2002). *Arkhivne zakonodavstvo Ukrainy (1991-2001)* [Archival legislation of Ukraine (1991-2001)]. *Arkhivnoznavstvo. Arkheohrafiia. Dzhereloznavstvo: mizhvidom. zb. nauk. pr.*, Kiev. 5: *Arkhivy – skladova informatsiinykh resursiv suspilstva*. 67-74 [in Ukrainian].

7. Novokhatskyi, K. Ye. (2004). *Pro Osnovni pravyla roboty derzhavnykh arkhiviv Ukrainy* [About the Basic Rules of the State Archives of Ukraine]. Retrieved from http://www.archives.gov.ua/Problems/Novohatskiy_2004.php [in Ukrainian].

8. Novokhatskyi, K. Ye. (2001). *Proekt novoi redaktsii arkhivnoho zakonu* [Draft new edition of the archival law]. *Arkhivy Ukrainy*. 3. Retrieved from <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/2001-3.php> [in Ukrainian].

9. Novokhatskyi, K. Ye. (2000). *Shliakhy vdoskonalennia normatyvno-pravovoi bazy diialnosti arkhivnykh ustanov* [Ways of improvement of normative-legal base of activity of the archival institutions]. *Arkhivy Ukrainy*. 1-3. Retrieved from <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/2000-1-3-01.php> [in Ukrainian].

10. *Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy rozvytku arkhivnoi spravy na 2006-2010 roky* [On Approval of the State Program for Archival Affairs Development for 2006-2010]: *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 92 vid 01.02.2006 r.* // *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92-n> [in Ukrainian].

11. *Pro zatverdzhennia Poriadku korystuvannia dokumentamy Natsionalnoho arkhivnoho fondu Ukrainy, shcho nalezhat derzhavi ta terytorialnym hromadam* [On approval of the procedure for using the documents of the National Archival Fond of Ukraine belonging to the state and territorial communities]: *nakaz № 139 Derzhavnoho komitetu arkhiviv Ukrainy vid 24.11.2005 r.* // *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1473-05> [in Ukrainian].

12. *Pro zatverdzhennia Prohramy zberezhennia bibliotechnykh ta arkhivnykh fondiv na 2000-2005 roky* [On approval of the Program for the preservation of library and archival funds for 2000-2005]: *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1716 vid 15.09.1999 r.* // *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1716-99-%EF> [in Ukrainian].

13. *Pro informatsiiu* [About information]: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 № 2657-XII // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> [in Ukrainian].

14. *Pro Natsionalnyi arkhivnyi fond i arkhivni ustanovy: Zakon Ukrainy* [The Law of Ukraine «On the National Archival Fond and Archival Institutions»: before the first reading] (1992). Arkhivy Ukrainy. 1-3. 7-8 [in Ukrainian].

15. *Pro Natsionalnyi arkhivnyi fond ta arkhivni ustanovy* [About the National Archival Fond and archival institutions]: Zakon Ukrainy vid 24 hrudnia 1993 r. № 3814-XII // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3814-12> [in Ukrainian].

16. *Pro osnovni zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini na 2007-2015 roky* [On the Basic Principles of the Information Society Development in Ukraine for 2007-2015] (2007): Zakon Ukrainy vid 09.01.2007 № 537-V // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 12. 102 [in Ukrainian].

17. *Pro rehabilitatsiiu zhertv represii komunistychnoho totalitarnoho rezhymu 1917-1991 rokiv* [On the rehabilitation of victims of repressions of the Communist totalitarian regime 1917-1991]: Zakon Ukrainy vid 13.03.2018 № 2325-VIII // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12> [in Ukrainian].

18. *Pro rehabilitatsiiu zhertv politychnykh represii na Ukraini* [On rehabilitation of victims of political repressions in Ukraine] (1991): Zakon Ukrainy vid 17.04.1991 № 962-XII // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 22. 262 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються питання правового регулювання інформаційної діяльності державних архівних установ України.

У нашій державі існувала централізована ієрархічно побудована система державних архівних установ з розгалуженою мережею місцевих і відомчих архівів. Ця система функціонувала як самотійна галузь з органом

управління, що мав досить високий статус. Матеріально-технічне, науково-методичне, кадрове та фінансове забезпечення в цілому дозволяло не лише виконувати тогочасні її завдання, а певною мірою і розвиватися

Проголошення державного суверенітету України у серпні 1991 р. дало початок процесу реформування архівної системи. Найбільш характерними рисами цього процесу стали демократизація та децентралізація. Архівна інформація стає більш відкритою, розширюється доступ до неї. А це, у свою чергу, вимагає правового врегулювання всіх складових елементів системи архівних установ, у тому числі правове регулювання інформаційної діяльності державних архівів.

Економічна могутність, соціальна стабільність держави великою мірою залежать від рівня кваліфікації населення та обсягу інформації. Невипадково у новітній історичний період усі цивілізовані країни пріоритетним завданням свого розвитку вважають збереження духовного надбання нації, закріпленого у друкованих виданнях, рукописах та інших джерелах інформації.

Ключові слова: архіви, демократизація, децентралізація, архівна інформація, нормативно-правова база.

АННОТАЦІЯ

В статті розглядаються питання правового регулювання інформаційної діяльності державних архівних установ України.

В нашій державі існувала централізована ієрархічно побудована система державних архівних установ з розгалуженою мережею місцевих і відомствених архівів. Ця система функціонувала як самостійна галузь з органом управління, який мав достатньо високий статус. Матеріально-технічне, науково-методичне, кадрове і фінансове забезпечення в цілому дозволяло не тільки виконувати тогочасні її завдання, а в певній мірі і розвиватися

Проголошення державного суверенітету України в серпні 1991 г. дало початок процесу реформування архівної системи. Найбільш характерними

чертами этого процесса стали демократизация и децентрализация. Архивная информация становится более открытой, расширяется доступ к ней. А это, в свою очередь, требует правового урегулирования всех составных элементов системы архивных учреждений, в том числе правового регулирования информационной деятельности государственных архивов.

Экономическое могущество, социальная стабильность государства во многом зависят от уровня квалификации населения и объема информации. Неслучайно в новейший исторический период все цивилизованные страны приоритетной задачей своего развития считают сохранение духовного наследия нации, закреплённого в печатных изданиях, рукописях и других источниках информации.

Ключевые слова: архивы, демократизация, децентрализация, архивная информация, нормативно-правовая база.

Надійшла до редакції: 11.09.2018 р.

Прийнята до друку: 17.11.2018 р.

УДК 365.2

DOI: 10.31470/2518-7600-2018-6-62-85

**LEVEL OF SUPPORT UKRAINE POPULATION AS A
PART OF THE SOCIAL POLICY OF THE STATE**

**РІВЕНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЯК
СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ**

Олена Ісайкіна,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри

документознавства

isaykina.od@ukr.net

[https://orcid.org/0000-0001-](https://orcid.org/0000-0001-6370-7546)

6370-7546

ID: 0000-0001-6370-7546

ДВНЗ «Переяслав-

Хмельницький державний

педагогічний університет імені

Григорія Сковороди»,

м. Переяслав-Хмельницький,

вул. Сухомлинського, 30,

Київська обл., Україна, 08401

Olena Isaikina,

candidate of historical sciences,

associate professor of scientific

discipline of documentation

isaykina.od@ukr.net

[https://orcid.org/0000-0001-](https://orcid.org/0000-0001-6370-7546)

6370-7546

ID: 0000-0001-6370-7546

Pereiaslav-Khmelnytskyi

Hryhorii Skovoroda State

Pedagogical University, 30,

Sukhomlynsky Str.,

Pereiaslav-Khmelnytskyi,

Kyivregion, Ukraine, 08401

Алла Зленко,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри

документознавства

zlenko.am@ukr.net

[https://orcid.org/0000-0002-](https://orcid.org/0000-0002-5586-3984)

5586-3984

ID: 0000-0002-5586-3984

ДВНЗ «Переяслав-

Хмельницький державний

педагогічний університет імені

Григорія Сковороди»,

м. Переяслав-Хмельницький,

вул. Сухомлинського, 30,

Київська обл., Україна, 08401

Alla Zlenko,

candidate of historical sciences,

associate professor of scientific

discipline of documentation

zlenko.am@ukr.net

[https://orcid.org/0000-0002-](https://orcid.org/0000-0002-5586-3984)

5586-3984

ID: 0000-0002-5586-3984

Pereiaslav-Khmelnytskyi

Hryhorii Skovoroda State

Pedagogical University, 30,

Sukhomlynsky Str.,

Pereiaslav-Khmelnytskyi,

Kyivregion, Ukraine, 08401

ABSTRACT

The article analyzes the cost and norms of the consumer basket of modern Ukrainian, examines the general level of purchasing power of the population and the size of the minimum wage for the last four years (2014 - beginning of 2018).

The purpose of the study is to analyze the living standards of the working population of Ukraine on the basis of a comprehensive analysis of published normative documents and scientific literature.

The methodological basis of the research is based on a scientific and objective approach to highlighting the tasks set in conjunction with scientific and analytical research methods.

The basis for calculating the subsistence minimum of key social and demographic groups is the cost of the minimum sets of food, services and non-food items that are commonly referred to as a consumer basket.

An analysis of the level of purchasing power of the population of Ukraine at the present stage of development of the state (2014 - early 2018) made it possible to determine the peculiarities of the standard of living of people and may be useful in shaping socioeconomic policy.

During a certain period there is a rapid general trend of rising prices for all socially significant goods without exception. An average Ukrainian family has to spend more than half of its income on food. Moreover, if the average wage increased by almost 41% from 2013 to 2018, compared to January 2013, by the beginning of 2018, the cost of a set of key products in Ukraine increased by 126%. It should be noted that it is a question of calculating for one person only the most necessary minimum of food.

*According to the UN, the average cost of a consumer basket for one able-bodied person should be \$ 17 per day, while if a person receives wages of about \$ 510 a month ($17 \$ * 30$ days), then she is on the verge of poverty. That is, based on the size of the average salary of a citizen in Ukraine in 2018 (\$ 262.2 (on January 1, 2018, the hryvnia exchange rate to the dollar amounted to 28.062), on the average, Ukrainian could spend only \$ 8.7, which is almost half that of the United Nations.*

If we take into account that about half of the population is receiving average wages, even this statistics shows that the working

population is no longer on the brink of poverty, but far beyond its borders.

The conclusions and generalizations of the research carried out show that despite its great potential and resources, Ukraine remains one of the poorest countries in the world at the 27th year of independence, and the majority of Ukrainians are below the poverty line.

Keywords: *consumer basket, food, poverty, minimum income, purchasing power, price, salary.*

Formulation of the problem. A qualitative renewal of social relations, which takes place at the stage of market transformations in Ukraine, causes deep and large changes in both the economic system as a whole and all its structural elements in particular. At the same time, the potential benefits of a market economy in terms of opportunities for raising the standard of living of the population can be fully realized only under the condition of a deep theoretical understanding of the features of the development of a socially oriented market economy, the optimal combination of both world experience and the specifics of domestic conditions.

One of the most acute socio-economic problems caused by the transformational processes in the Ukrainian economy is the low standard of living of the population. In particular, social hardship, the spread of poverty, property stratification, the growth of unemployment, etc. All these are reasons and constituents of the decline of the general standard of living of the population. His rise is the main task not only of our country, but of any progressive society as a whole.

At the present stage, highly relevant scientific studies related to the evaluation of characteristics and indicators of living standards of the population, analysis of the actual trends of the laws of ensuring its life, as well as aimed at finding and improving effective ways, methods and mechanisms of stabilization and further growth and quality of life of the population are extremely relevant.

Analysis of the recent researches and publications. The scientific interest in the study of the problem of social guarantees in Ukraine is the ability to supplement existing knowledge of known macroeconomic processes in the formation of socio-economic policies.

Significant contribution to solving theoretical and practical aspects of the living standards of the population in Ukraine belongs to Bogutsky O. (Богуцький: 1998), Goncharova S. (Гончарова: 2012), Gukalova I. (Гукалова: 2009), Dotsenko A. (Доценко: 2018), Zanudi A. (Зануда: 2018), Lapushniak M. (Лапушняк: 2013), Mandibury V. (Мандибура: 1999), Miroschnichenko O. (Мірошніченко: 2008), Raupovtsevy O. (Рєвнівцева: 2005), Sadovaya U. (Садова: 2005). The latest integrated approaches to the definition of living standards and poverty reduction are offered by international organizations: the United Nations Economic, Social and Cultural Organization (ILO, UNESCO, WHO, UNDP, UNDP, etc.); development policy, research and statistical IMF; World Bank Institute and others.

At the same time, today there is no single system of indicators of living standards, unresolved problems of the methodological and methodological nature of the calculation of individual indicators and the construction of a generalized indicator of living standards remain. The most famous is the study of the standard of living of the Human Development Index (HDI) conducted by the United Nations for different countries of the world and allows comparing the levels of socio-economic development of the country on the basis of human development in a particular society.

Main text. The basis for calculating the subsistence minimum of key social and demographic groups is the cost of the minimum sets of food, services and non-food items that are commonly referred to as a consumer basket.

On the issue of reviewing the consumer basket the Cabinet of Ministers of Ukraine returned in 2015 (since 2000 the contents of the basket have not been reviewed, although the standard new set of necessary goods had to be approved each year).

The Kiev lawyer Stanislav Batrin decided to see the consumer basket. In his opinion, for a person to exist normally, about 7 thousand hryvnias a month are needed. In a comment, DW human rights activist stated that if only to recalculate the cost of the old consumer basket at current prices, we will receive at least 4 thousand hryvnias. And this despite the fact that many vital goods and services are not included in this list at all.

That is why Batrin sued the Ukrainian government and succeeded. The government agreed to review the contents of the consumer basket and instructed the four departments, namely, the Ministry of Social Policy, the Ministry of Economic Development and Trade, the Ministry of Health and the Ministry of Finance to conduct a scientific and public examination of the constituent list of the consumer basket.

According to officials, Ukrainians, apparently, are constantly on a diet. How else can one explain the fact that the current consumer basket allows an adult to eat up to two potatoes, a slice of bread, an apple, two candies, less than 100 grams of meat and a small piece of hard cheese a day?

Table 1 shows the sets of food products for the able-bodied population in 2018 in kilograms per 1 person per year.

Table 1. A set of food products for the able-bodied population

Product name	Norm
Bread products:	
rye bread	39
bread is wheat	62
Pasta	4
Wheat flour	9,4
Groats:	
rice	2,5
millet	1
buckwheat	2
oatmeal	1,1
others (barley, pearl)	0,5
Bean	1,9
Potato	95
Vegetables (including salted, sauerkraut):	
cabbage	28
tomatoes, cucumbers	25
carrot	9
beets	9
onion	9,1
garlic	0,9
other seasonal vegetables (courgettes, pumpkins)	13
Basmati (watermelon, melon)	16
Fruits and berries:	

Product name	Norm
fruits, berries fresh	60
dried fruit	4
Sugar	24
Confectionery	13
Oil	7,1
Margarine	2
Meat, meat products:	
beef	16
pork	8
by-products	4
bird	14
Salo	2
sausage wares	9
Fish, Seafood:	
fish fresh, fresh-frozen	7
herring	4
fish products	2
Milk, dairy products:	
milk	60
Sour-milk drinks (kefir, ryazhenka)	60
butter	5
Cheese is hard	3,5
cheese is soft	10
sour cream	5
Eggs (pieces)	220
Tea	0,4
Coffee in ground beans	0,5
Salt	3
Spices (bay leaf)	0,3

In order to understand how the rates of consumption of food by the population of Ukraine have changed over the past four years, we will analyze the contents of the consumer basket of Ukrainians for 2014-2018 (2014 is the base for which the comparison was made).

*Table 2. Norms and level of food consumption able-bodied population of Ukraine for 2014-2018 **

№	Product name	Norm of consumer basket (kg (pcs) / per month)			
		2014	2015	2016	2017
1.	Bread is wheat	5,1	2,2	5,2	5,2
2.	Rye bread	3,2	3	3,25	3,25
3.	Pasta	333 g	300 g	333 g	333 g
4.	Wheat flour	780 g	800 g	800 g	780 g
5.	Groat buckwheat	750 g	200 g	166 g	170 g
6.	Rice groats		200 g	200 g	210 g
7.	Oatmeal		100 g	92 g	90 g
8.	Millet (pearl barley)				40 g
9.	Millet Millet				80 g
10.	Bean		200 g	158 g	160 g
11.	Potato	7,9	7,9	7,9	7,9
12.	Cabbage	2,3	2,3	2,3	2,3
13.	Tomatoes, cucumbers	2,1	2,1	2,1	2,8
14.	Carrots, beets	1,5	1,5	1,5	1,5
15.	Onion, garlic	800 g	800 g	830 g	840 g
16.	Fruits	5,3	5	5	5
17.	Dried fruit		300 g	330 g	330 g
18.	Sugar	2	2	2	2
19.	Confectionery	1,1	1,1	1,1	1,1
20.	Eggs		18 un.	18 un.	18 un.
21.	Milk	10,4 l	5 l	5,4 l	5 l
22.	Sour milk products (kefir)				5 l
23.	Butter	410 g	400 g	400 g	420 g
24.	Margarine		200 g	170 g	170 g
25.	Cheese is soft	13,5	800 g	830 g	830 g
26.	Cheese is hard		300 g	300 g	290 g
27.	Sour cream		400 g	410 g	420 g
28.	Beef	1,3	1,2	1,2	1,3
29.	Pork	1,2	700 g	670 g	670 g
30.	Mutton			166 g	
31.	Rabbit			166 g	
32.	Bird	1	1	1	1,2
33.	By-products			330 g	330 g
34.	Sausage products	750 g	800 g	750 g	750 g
35.	Salo	165 g	200 g	170 g	170 g
36.	Fish and fish products	1,1	900 g	1,1	1,1
37.	Oil	590 ml	600 ml	600 ml	590 ml
38.	Tea				30 g
39.	Coffee				40 g
40.	Salt				250 g
41.	Spices (ground black pepper)				30 g

*Indicators are calculated according to the data approved by the Laws of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2014-2018».

It should be noted that in the same 2013 Ministry of Health has approved new recommendations on the basis of healthy nutrition for Ukrainians. In particular, physicians are advised to eat more than 300 g of fruit and 400 g of vegetables every day. Every day it is recommended to eat (drink) up to 1 kg (l) of milk and dairy products. The Ministry of Health proposes to increase the consumption of fish, legumes and nuts (Норми споживання, 2018).

*Table 3. Norms and level of consumption of food by the population of Ukraine in 2017, kg per year **

№	Product name	Rational consumption rate	Norm of consumer basket
1.	Meat and meat products	83	53
2.	Milk and dairy products	380	135
3.	Eggs	290	216
4.	Fish and fish products	40	13,2
5.	Sugar, confectionery	38	37,2
6.	Oil	13	7,1
7.	Potato	124	95
8.	Gorodina	161	110
9.	Fruits	109	60
	Bread and bakery products	182	101

*Note. * Norms recommended by the Ukrainian Research Institute of Food Hygiene Ministry of Health.*

Table 4. Nutrient composition of the average daily set of food for the able-bodied population in 2018

Proteins, grams	87,1
Fat, grams	98,4
Carbohydrates, grams	388,1
Energy value, kcal	2790,8

The data of the tables, even without careful analysis, testify to the imperfection of the norms of the consumer basket guaranteed by the state. In addition, the norms recommended by the Ukrainian Research Institute of Hygiene of the Ministry of Health,

approximately 20% lower than the actual consumption of these products in developed countries. However, unfortunately, even these norms of the daily menu are not for an average Ukrainian, admitted by food hygiene experts (Норми споживання, 2018).

In order to understand Ukraine's place in the world where there are very poor and very wealthy countries, we will use an absolute indicator – the minimum income necessary for survival. But now it also varies from region to region.

The minimum wage is the statutory wage bill for simple, unskilled labor, below which the payment for the employee's monthly, hourly rate of work (volume of work) can not be paid (Labor Code of Ukraine, Law of Ukraine «On Wages and salaries» of 24.03. 1995 p. № 108/95-VS). The minimum wage for 2013-2018 is shown in table 5.

*Table 5. Indicators of rising food basket prices for 2013-2018 **

Validity	Size (UAH)		The share of the cost of the grocery basket relative to the average salary (%)	The cost of the main products of the consumer basket, (грн)	Rising cost of the product basket relative to January 2013 (%)
	minimal	average			
01.01.2013	1218	3000	15%	454	
01.01.2014	1218	3167	16%	517	14%
01.01.2015	1330	3455	18%	636	44%
01.01.2016	1450	4362	21%	912	101%
01.01.2017	3200	6008	16%	976	115%
01.01.2018	3723	7360	14%	1026	126%

* Indicators are calculated according to the data approved by the Laws of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2013-2018».

Thus, if about one and the same set of products in early 2013, the Ukrainian spent 454 hryvnia (average wage - 1026 hryvnias), now – 1026 hryvnia (average wage – 7360 hryvnias). At the same time, the cost of communal services and non-food goods, which are also included in the consumer basket, are not taken into account.

The State Inspectorate of Ukraine for monitoring prices conducts operational monitoring of retail prices for consumer goods in the regions of Ukraine (Норми споживання, 2018). The monitoring data is presented in table 6.

Table 6. Prices for basic food products according to the operational monitoring of the State Inspection of Ukraine for monitoring prices in 2013 and 2018 (comparative analysis)

Product name	The average 2013 price (UAH / kg)	The average price for January 2018 (UAH / kg)		Difference in%
Bread is wheat	6	14,86	+8,86	40,37
Rye bread	5,1	12,92	+7,82	39,47
Macaroni	7	9,84	+2,84	71,13
Fig	7,78	20,28	+12,5	38,36
Potato	3,08	5,91	+2,83	52,11
Buckwheat	8,18	17,06	+8,88	47,9
Eggs	6,36	26,47	+20,11	24,02
Milk	7,25	19,24	+11,99	37,68
Sour cream	23,02	51	+27,98	45,13
Cheese	46,14	103,35	+57,21	44,64
Butter	65,79	186,86	+121,07	35,20
Meat (pork)	56,34	98,60	+42,26	57,13
Beef Meat	63,43	126,84	+63,41	50
Chicken meat	21,96	54,01	+32,05	40,65
Sausage is boiled	35,36	71	+35,64	49,8
Salo	30	70	+40	42,85
Sugar	6,79	12,18	+5,39	55,74
Salt	1,66	6,14	+4,48	27,03
Oil	15,23	32,15	+16,92	47,37
Flour	4,59	9,63	+5,04	47,66
Carrot	3,8	7,16	+3,36	53,07
Beet	4,16	7,52	+3,36	55,31
Onion	4,44	5,90	+1,46	75,25
Cabbage	3,26	5,22	+1,96	62,4

So, we can conclude that for a certain period there is a rapid general trend of rising prices for all socially significant goods without exception. An average Ukrainian family has to spend more than half of its income on food. In addition, if the average wage increased from 2013 to 2018 by almost 41%, then compared to January 2013, by the beginning of 2018, the cost of a set of key products in Ukraine increased by 126%.

The share of the cost of the basket relative to the average wage remains almost unchanged: in January 2013 it was – 15%, and in

January 2018 – 14%. It should be noted that it is a question of calculating for one person only the most necessary minimum of food.

According to the UN, the average cost of a consumer basket for one able-bodied person should be \$ 17 per day, while if a person receives wages of about \$ 510 per month ($\$ 17 * 30$ days), she is on the verge of poverty (Якість життя, 2018). That is, based on the size of the average salary of a citizen in Ukraine in 2018 (\$ 262.2 (on January 1, 2018, the hryvnia against the dollar amounted to 28.0672 (NBU rate as of 01.01.2018)) for their needs per day Ukrainian, on average, can spend only \$ 8.7, which is almost half that of the United Nations.

If we take into account that about half of the population is receiving average wages, even this statistics show that the working population is no longer on the brink of poverty, but far beyond its borders. In general, the current consumer basket included 297 products and services. Compared to other countries, the Americans have 305 goods and services, of the French and Germans – 700, of Swiss – 1046.

A large number of points indicates the high level of the country's economy. But some products are usually absent from any list:

- beverage with alcohol content;
- delicacies;
- luxury items.

Although, according to France, the necessary minimum of things are:

- wine;
- feed for cats and dogs;
- liquid soap;
- visit the hairdressing salon;
- means for hair styling.

Germany believes it is vitally important to use beer. And in the UK from the basket was removed:

- visiting night clubs;
- contact lenses;
- organic products.

But allowed:

- playing computer games;
- drink expensive liqueurs;
- buy chocolate;
- lemons
- semi-finished products from poultry.

The total number of items in the English basket reaches 704.

Especially distinguished USA. They update the trash can each year and calculate them at real prices for goods and services. In this case, the average family of four people is taken as the basis. They consider the necessary minimum:

- payment for utilities;
- use of the Internet;
- mobile phones;
- education;
- medical care;
- alcoholic beverages;
- cigarettes.

However, today the traditional signs of poverty – malnutrition, the lack of elemental goods – go back in the past, especially if we talk about the region in which Ukraine is located. In the modern world, poverty has a different interpretation - relativity. A person considers himself or another to be poor if he can not provide the average standard of living in a given society at present.

About half of Ukrainians are enrolled in the middle class – many sociological surveys testify. However, experts believe that, according to two main features – the standard of living and education – about 10% of the population can be attributed to the middle class in Ukraine (Зануда, 2018). However, according to the data of the study, the income of a Ukrainian, which considers itself to the middle class, is 80-90 thousand UAH per year (that is, about 3 thousand dollars).

At the same time, data from the polls of the Kyiv International Institute of Sociology show that in 2017, 12% of Ukrainians believed that they did not have enough money even for food (UNIAN, 2018). This is a high indicator, but for all years of Ukraine's existence as an independent state, it was smaller only in 2008 before the financial crisis began, in 2013 and early 2014.

In Western European countries, in the social sense, the middle class is «old» (the owners of small and medium-sized businesses directly managed by them) and «new» (hired average income), and also distribute it to the «upper» and «bottom» levels of income.

Most clearly, the corresponding gradation is noticeable in German-speaking countries, where, unlike English or French, the concept of the middle class (middle class) is transmitted by two terms. So, the *Mittelerschicht* denotes the «middle stratum» of middle-income people and is analogous to the English middle class or the French *classe moyenne*. At the same time, the German term «*Mittelstand*» refers to representatives of the so-called old middle class owners of small and medium businesses and does not have direct correspondences in other languages.

A distorted system of the Ukrainian economy, where the lion's share of production is concentrated in the hands of a large and very large business, and most people work either on it or on a state that pays a meager salary to its employees, and leads to a distorted system of division of society into classes.

Worldwide doctor, school or college instructor, professional military, engineer, civil servant or scientist, is a classic upper middle class with a high annual income. In Ukraine, representatives of the listed professions receive official wages in the range of 3.5-5 thousand UAH per month. The owners of small and medium-sized businesses, managers of big companies make a little more. However, in their latest figures, incomes are falling sharply (Доценко, 2017).

If we analyze how the middle class is evaluated in the world, then the idea of the middle class, as a social subject, characterized by a relatively high standard of living and level of consumption, is formed. The main criterion is the level of material well-being, which consists of a set of the following indicators:

- income level;
- availability of a certain set of expensive property (car; comfortable housing; housing equipment by household appliances);
- possibility to buy paid social services (medicine, education);
- ability to travel around the world (rest abroad, business contacts).

According to these indicators in European countries, the number of middle class is in the range of 40-60% of the total population. If we take the level of income according to the main criterion, then at an average level of annual income in developed European countries about 35 thousand euros, in Ukraine, to the middle class, at best, 1-2% of Ukrainians can be attributed (Доценко, 2017).

Today, to be considered a middle class person, a person in a year in Switzerland needs \$ 72,900, in the US \$ 50,000, in Brazil and China at least \$ 28,000, in Poland and Mexico, about \$ 25,000, in Russia and in Thailand - \$ 18 000 in India, \$ 13,700 in India, and this figure is \$ 11,250 in Australia. In Australia, the middle class has 66% of the population, in Italy, the United Kingdom and Japan over 55%, in the United States 38%, in China 11 % in Africa and India 3%. In Ukraine, in 2015, there were only 297,000 middle-class representatives. This is only 0,83% of the adult population (Доценко, 2017).

It is natural that the low living standards of the population, the absence of a middle class, which should have become the basis of the country's economy, led to a significant deterioration of Ukraine's development indexes in the world.

Ukraine ranked third in the ranking of the cheapest countries for life in the world. This is evidenced by the 2018 research that was based on the Numbeo index – an online database, which is formed by users from all over the world (Україна знову найбідніша..., 2017).

However, despite the «cheap» life, due to the low wages and as a result of the «pseudoreforms» carried out by the authorities, Ukraine remains one of the poorest countries in the world.

In 2017, Kyiv ranked fourth in the world at a rate of higher cost of living. The survey was conducted in 133 cities of the world, among which the capital of Ukraine was 110th, rising by 14 points a year. The data of this monitoring show that in Ukraine the population lives 2.5 times worse than in neighboring Moldova, 20 times worse than in Poland, 30 times worse than in Estonia (Україна знову найбідніша..., 2017).

Every year the standard of living standards is the Legatum London Institute. It places the country under the so-called prosperity

index, which is calculated in 9 indicators: state of the economy, business, government, education, health, social capital, ecology, security and personal freedom of citizens. In the overall rating of the prosperity index, Ukraine has fallen by 5 positions from 107 to 112 compared with the previous year. And since the beginning of the rating (2006), Ukraine has lost as many as 17 positions.

As a result, Ukraine's ranking in the ranking among neighboring countries (table 7) (Якість життя, 2018) is the highest in terms of satisfaction with their own lives (UN monitoring indicators).

Table 7. Satisfaction with own life, %

Name of country	Education	Health care	The standard of living	Work	Secure	Freedom of choice		General index
						w	m	
Czech Republic	74	74	75	70	70	80	77	6,6
Poland	67	47	68	44	66	73	73	6,0
Slovakia	66	52	59	61	62	54	47	6,2
Hungary	55	53	56	71	53	52	50	5,3
Romania	64	65	49	41	55	74	80	5,8
Bulgaria	42	38	37	51	54	53	52	4,4
Georgia	66	59	24	33	73	56	61	4,1
Turkey	51	71	65	61	60	60	67	5,5
Ukraine	50	22	17	39	44	34	43	4,0
Moldova	55	40	44	32	55	55	53	6,0

According to the general index, Ukraine ranked among the countries of Bangladesh and Burkina Faso (111th and 113th place respectively). The top three leaders ranked Norway, New Zealand and Finland, and close the Yemen table. Among the neighbors of Ukraine, Poland occupies the highest level (32nd place), followed by Slovakia (35th), Hungary (45th), Romania (46th), Belarus (95th), Moldova (98th), Russia (101th) (UNIAN, 2018).

In addition, over the past few years, an entirely new concept of «sudden poverty» has emerged in Ukraine. Influenced by this were the annexation of the Crimea, hostilities in the east and almost 2 million internally displaced people. Most of them had everything they needed yesterday – housing, work, clearly defined social status and were self-sufficient. But they instantly lost everything and

turned into refugees. And this further exacerbated the social problems, which before that there was a lot in the country.

Conclusions. Crisis processes in the economy, substantial reduction of gross domestic product, decrease of investment and innovation activity and scientific and technical potential, weakening of state regulation and control in the sphere of economy, instability of legal mechanisms, complications of social security and social protection of citizens caused in Ukraine processes that negatively affected to the standard of living of the population.

The decline in real incomes is clearly manifested in the fall in the purchasing power of per capita cash revenues in the transfer of basic food products. The low purchasing power of a large part of Ukrainians has led to a noticeable decrease in the consumption of certain types of products per person in recent years. Especially sharply reduced the number of those products that are most valuable in terms of food quality and at the same time (at current prices) are the most expensive.

In general, experts estimate poverty rates in Ukraine differently, referring to different calculation methods. However, all estimates suggest that Ukraine, despite its great potential and resources, remains one of the poorest countries in the world at the 27th year of independence. All this, coupled with a decrease in the longevity of life and the increasing availability of quality medicine and education, clearly indicates that the overwhelming majority of Ukrainians are below the poverty line.

The most important source of welfare improvement in Ukraine should be raising the minimum wage to the subsistence minimum. Only growth of the level of wages will be able to increase satisfaction of physiological, social and cultural needs of the population.

Understanding and changing the situation with the quality of food in Ukraine is a matter of fundamental importance. The state policy of food security in this aspect should be primarily aimed at improving living standards, development and implementation of science-based nutrition standards that meet the conditions of the time. This can be facilitated by continuous monitoring of negative processes, the development of a forecast, the active work of state bodies, the desire to provide the population of Ukraine with food according to rational norms of its consumption.

In order to achieve sustainable economic growth, increasing the competitiveness of the national economy is vital. Ukraine, having considerable scientific potential, does not use it sufficiently. Despite the considerable funding in recent years has increased significantly, domestic science is insufficient plays a role in determining the trajectory of growth of national economy. The sharp substitution of imports of national science-intensive products has led to the collapse of many domestic enterprises. At the same time, at the level of scientific developments, Ukraine has a significant potential, although these developments are often not implemented in the finished product. In order to increase the role of science in ensuring economic growth, in our opinion, it is necessary to help the state.

An important direction in raising the level of well-being in Ukraine should be the comprehensive development of human capital. Improving education, improving health (and therefore life), full development of personality - the key areas of quality of life of the population of Ukraine should be a priority in the development of economic development programs.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аналітична довідка про ціни на продовольчі товари по регіонах, 2018, URL: dci.gov.ua/.../149-analichna-dovdka-pro-cni (дата звернення: 02.09.2018).
2. Богущький О. Аналіз соціально-економічної категорії рівня життя населення України // Україна: аспекти праці. 1998. № 2. С. 43-47.
3. Гончарова С.Ю. Показники оцінки рівня життя населення та їх систематизація // Бізнес-Інформ. 2012. №6. С. 114-117.
4. Гукалова І.В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація: монографія. Інститут географії НАН України. К.: 2009. 347 с.
5. Доценко А. Між багатими і бідними, або де ховається середній клас?. 2017. URL: <http://blog.liga.net/user/adotsenko/article/27849> (дата звернення: 05.09.2018).
6. Зануда А. ВВС Україна: середній клас в Україні: нечисленний і невливовий загальна інформація. 2013. URL: www.kiis.com.ua/?lang=ukr& (дата звернення: 07.09.2018).

7. Зануда А. BBC Україна: бідність в Україні - від 2% до 65%. 2013. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/business/2013/08/130819> (дата звернення: 06.09.2018).

8. Курс НБУ на 01.01.2018. URL: <https://finance.i.ua/mbu/?d=1&m=1&>

9. Лапушняк М. Еволюція наукових поглядів на сутність соціально-економічної категорії «рівень життя населення» та методика її дослідження // Часопис соціально-економічної географії. 2013. №15(2). С. 127-130.

10. Мандибура В.О. Рівень життя населення та механізми його регулювання : Автореф. дис... д-ра екон. наук : 08.09.01. НАН України. Ін-т економіки. К., 1999. 36 с.

11. Мірошниченко О.Ю. Статистичне оцінювання рівня життя населення: автореф. дис... канд. екон. наук: 8.00.10. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. К., 2008. 20 с.

12. Набори продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг для основних соціальних і демографічних груп населення. 2018. URL: www.statlviv.ua (дата звернення: 08.09.2018).

13. Норми споживання продуктів рекомендовані Українським НДІ гігієни харчування МОЗ. 2018. URL: www.statlviv.ua. (дата звернення: 07.09.2018).

14. Про встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати: Закони України. URL: <http://www.rada.gov.ua/> (дата звернення: 08.09.2018).

15. Рєвнінцева О. В. Історичні аспекти дослідження рівня життя населення // Вісник ЖДТУ: Серія: економічні науки. 2005. № 31. С. 228-235.

16. Садова У.Я. Факторний аналіз рівня життя населення в регіоні з пониженою місткістю ринку праці // Регіональна економіка. 2005. № 2. С. 92-102.

17. Україна – у топ-3 дешевих країн через бідність. 2018. URL: <https://newsnetwork.tv/movie/35022/> (дата звернення: 06.09.2018).

18. Україна знову найбідніша країна в Європі // Економічна правда. 2017. URL: <http://www.epravda.com.ua/news/2013/11/11/i> (дата звернення: 09.09.2018).

19. УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/society> (дата звернення: 08.09.2018).

20. Якість життя в Україні за даними ООН. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/yakist-zhittya-v-ukrayini> (дата звернення: 09.09.2018).

REFERENCES

1. *Analitichna dovidka pro tsiny na prodovolchi tovary po rehionakh* (2018) [*Analytical reference for food prices by region*], Retrieved from <https://dci.gov.ua/.../149-analtichna-dovdka-pro-cni> (access 02.11.2018) [in Ukrainian].

2. Bohutskiy, O. (1998) Analiz sotsialno-ekonomichnoi katehorii rivnia zhyttia naseleння Ukrainy [Analysis of socio-economic category of living standards of the population of Ukraine]. *Ukraina: aspekty pratsi*, 2, 43-47 [in Ukrainian].

3. Honcharova, S.Yu. (2012) Pokaznyky otsinky rivnia zhyttia naseleння ta yikh systematyzatsiia [Indicators of living standards estimation and their systematization]. *Biznes-Inform*, 6, 114-117 [in Ukrainian].

4. Hukalova, I.V. (2009) *Yakist zhyttia naseleння Ukrainy: suspilno-heohrafichna kontseptualizatsiia: monohrafiia* [*Quality of life of the population of Ukraine: socio-geographical conceptualization: monograph*]. Instytut heohrafii NAN Ukrainy, 347 [in Ukrainian].

5. Dotsenko, A. (2017) *Mizh bahatymy i bidnymy, abo de khovaietsia serednii klas?* [*Between the rich and the poor, or where does the middle class hide?*]. Retrieved from <http://blog.liga.net/user/adotsenko/article/27849> (access 05.11.2018) [in Ukrainian].

6. Zanuda, A. (2013) *BBC Ukraina: serednii klas v Ukraini: nechyslennyi i nevyplyvovyi zahalna informatsiia* [*BBC Ukraine is a middle class in Ukraine: a small and non-influential general information*]. Retrieved from www.kiis.com.ua/?lang=ukr& (access: 07.11.2018) [in Ukrainian].

7. Zanuda, A. (2013) *BBC Ukraina: bidnist v Ukraini – vid 2% do 65%* [*BBC Ukraine: Poverty in Ukraine - from 2% to 65%*]. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/business/2013/08/130819> (access: 06.11.2018) [in Ukrainian].

8. *Kurs NBU na 01.01.2018 [NBU course as of 01.01.2018]*. Retrieved from <https://finance.i.ua/nbu/?d=1&m=1> [in Ukrainian].

9. Lapushniak, M. (2013) *Evoliutsiia naukovykh pohliadiv na sutnist sotsialno-ekonomichnoi katehorii «riven zhyttia naseleennia» ta metodyku yii doslidzhennia [Evolution of scientific views on the essence of the socio-economic category «living standards of the population» and the methodology for its study]*. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi heohrafii*, 15(2), 127-130 [in Ukrainian].

10. Mandybura, V.O. (1999) *Riven zhyttia naseleennia ta mekhanizmy yoho rehuliuвання: avtoref. dys... d-ra ekon. nauk: 08.09.01. [The standard of living of the population and the mechanisms of its regulation]*. NAN Ukrainy. In-t ekonomiky, 36 [in Ukrainian].

11. Miroshnychenko, O.Yu. (2008) *Statystychne otsiniuvannia rivnia zhyttia naseleennia: avtoref. dys... kand. ekon. nauk: 8.00.10. [Statistical estimation of living standards of the population: author's abstract]*. Kyiv. nats. un-t im. T.Shevchenka, 20 [in Ukrainian].

12. *Nabory produktiv kharchuvannia, neprodovolchyykh tovariv ta posluh dlia osnovnykh sotsialnykh i demohrafichnykh hrup naseleennia (2018) [Sets of food, non-food products and services for the main social and demographic groups]*. Retrieved from www.statlviv.ua (access: 08.11.2018) [in Ukrainian].

13. *Normy spozhyvannia produktiv rekomendovani Ukrainskym NDI hihiieny kharchuvannia MOZ (2018) [Norms of consumption of products are recommended by the Ukrainian Research Institute of Food Hygiene of the Ministry of Health]*. Retrieved from www.statlviv.ua. (access: 07.11.2018) [in Ukrainian].

14. *Pro vstanovlennia prozhytkovoho minimumu ta minimalnoi zarobitnoi platy: Zakony Ukrainy (2018) [About the establishment of the subsistence minimum and minimum wage: Laws of Ukraine]*. Retrieved from www.rada.gov.ua (access: 08.11.2018) [in Ukrainian].

15. Rievnivtseva, O. V. *Istorychni aspekty doslidzhennia rivnia zhyttia naseleennia (2005) [Historical aspects of the study of living standards of the population]*. *Visnyk ZhDTU: Seriia: ekonomichni nauky*, 31, 228-235 [in Ukrainian].

16. Sadova, U.Ya. (2005) Faktornyi analiz rivnia zhyttia naselennia v rehioni z ponyzhenoiu mistkistiю rynku pratsi [Factor analysis of living standards in a region with a reduced capacity of the labor market]. *Rehionalna ekonomika*, 2, 92-102 [in Ukrainian].

17. *Ukraina – u top-3 deshevykh krain cherez bidnist* (2018) [Ukraine is among the top 3 cheap countries due to poverty]. Retrieved from <https://newsnetwork.tv/movie/35022/> (access: 06.11.2018) [in Ukrainian].

18. *Ukraina znovu naibidnisha kraina v Yevropi* (2017) [Ukraine is again the poorest country in Europe]. *Ekonomichna pravda*. Retrieved from <http://www.epravda.com.ua/news/2013/11/11/> (access: 09.11.2018) [in Ukrainian].

19. UNIAN [UNIAN]. Retrieved from <https://www.unian.ua/society> (access: 08.11.2018) [in Ukrainian].

20. *Yakist zhyttia v Ukraini za danymy OON* (2018) [The quality of life in Ukraine according to the UN]. Retrieved from <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/yakist-zhittya-v-ukrayini> (access: 09.11.2018) [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано вартість та норми споживчого кошика сучасного українця, досліджено загальний рівень купівельної спроможності населення та розміри мінімальної заробітної плати за останні п'ять років (2013 р. – початок 2018 рр.).

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі комплексного аналізу опублікованих нормативних документів та наукової літератури проаналізувати рівень життя працюючого населення України.

Методологічна база дослідження ґрунтується на основі наукового та об'єктивного підходу до висвітлення поставлених завдань при поєднанні з науково-аналітичними методами дослідження.

Основу для розрахунку прожиткового мінімуму ключових соціальних і демографічних груп населення становить вартість мінімальних наборів продуктів харчування, послуг та непродовольчих товарів, які зазвичай називаються споживчим кошиком.

Аналіз рівня купівельної спроможності населення України на сучасному етапі розвитку держави (2013 – початок 2018 рр.) дозволив визначити особливості життєвого рівня людей та може бути корисним при формуванні соціально-економічної політики.

За визначений період спостерігається стрімка загальна тенденція зростання цін на всі без виключення соціально значущі товари. Середня українська родина понад половину своїх доходів змушена витратити на продукти харчування. До того ж, якщо розмір середньої заробітної плати зріс з 2013 р. до 2018 р. на майже 41%, то порівняно з січнем 2013 року станом на початок 2018 року вартість набору основних продуктів в Україні зросла на 126%. Варто зазначити, що мова йде про розрахунок на одну людину лише найнеобхіднішого мінімуму продуктів харчування.

*За даними ООН, середня вартість споживчого кошика для однієї працездатної особи має становити 17 \$ на день, при цьому, якщо людина отримує заробітну плату близько 510 \$ на місяць (17 \$ * 30 днів), то вона перебуває на межі бідності (Аналітична довідка). Тобто, виходячи з розміру середньої заробітної плати громадянина в Україні у 2018 р. (262,2 \$ (на 1 січня 2018 р. курс гривні до долара складав 28,0672 (Курс НБУ на 01.01.2018)) на свої потреби в день українець, в середньому, може витратити лише 8,7 \$, що майже вповнину менше від показника встановленого ООН.*

Якщо зважати на те, що середню заробітну плату отримує близько половини населення країни, навіть ця статистика свідчить, що працююче населення перебуває вже не на межі бідності, а далеко за її межами.

Висновки й узагальнення виконаного дослідження свідчать про те, що на 27-му році незалежності Україна, попри великий потенціал і ресурси, залишається однією із найбільш бідних країн у світі, а більшість українців перебуває за межею бідності.

Ключові слова: *споживчий кошик, продукти харчування, бідність, мінімальний дохід, купівельна спроможність, ціна, заробітна плата.*

АННОТАЦІЯ

В статті проаналізовано стоимость и нормы потребительской корзины современного украинца, исследовано общий уровень покупательской способности населения и размеры минимальной заработной платы за последние пять лет (2013 г. – начало 2018 г.).

Цель исследования заключается в том, чтобы на основе комплексного анализа опубликованных нормативных документов и научной литературы проанализировать уровень жизни работающего населения Украины.

Методологическая база исследования основывается на научном и объективном подходе к освещению поставленных задач при сочетании с научно-аналитическими методами исследования.

Основу для расчета прожиточного минимума ключевых социальных и демографических групп населения составляет стоимость минимальных наборов продуктов питания, услуг и непродовольственных товаров, которые обычно называются потребительской корзиной.

Анализ уровня покупательской способности населения Украины на современном этапе развития государства (2013 г. - начало 2018 г.) позволил определить особенности жизненного уровня людей и может быть полезным при формировании социально-экономической политики.

За определенный период наблюдается стремительная общая тенденция роста цен на все без исключения социально значимые товары. Средняя украинская семья более половины своих доходов вынуждена тратить на продукты питания. К тому же, если размер средней заработной платы вырос с начала 2013 г. до начала 2018 г.. почти на 41%, то за этот же промежуток времени стоимость набора основных продуктов в Украине выросла на 126%. Стоит отметить, что речь идет о расчете на одного человека только самого необходимого минимума продуктов питания.

*По данным ООН, средняя стоимость потребительской корзины для одного трудоспособного человека должна составлять 17 \$ в день, при этом, если человек получает заработную плату около 510 \$ в месяц ($17\$ * 30$ дней), то он*

находится на грани бедности (Аналитическая справка). То есть, исходя из размера средней заработной платы украинцев в 2018 (262,2\$ (на 1 января 2018 курс гривны к доллару составлял 28,0672 (курс НБУ на 01.01.2018)) на свои нужды в день работающий человек в среднем может потратить только 8,7\$, что почти вполнину меньше показателя установленного ООН.

Если учитывать, что среднюю заработную плату получает около половины населения страны, даже эта статистика свидетельствует, что работающее население находится уже не на грани бедности, а далеко за ее пределами.

Выводы и обобщения выполненного исследования свидетельствуют о том, что на 27-м году независимости Украина, несмотря на большой потенциал и ресурсы, остается одной из беднейших стран в мире, а большинство украинцев живут за чертой бедности.

Ключевые слова: потребительская корзина, продукты питания, бедность, минимальный доход, покупательская способность, цена, заработная плата.

Надійшла до редакції: 19.10.2018 р.

Прийнята до друку: 12.11.2018 р.

УДК 94:001.891:633.91 «192/193»(092)
DOI: 10.31470/2518-7600-2018-6-86-99

**PROFESSOR V.F. NIKOLAIEV'S RESEARCH ON
RUBBER PLANTS IN THE 1920-1930'S: THE SEARCH
FOR ANSWERS TO THE STATE AND
SOCIETY'S REGUEST**

**ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСОРА В.Ф. НІКОЛАЄВА
КАУЧУКОНОСНИХ РОСЛИН У 1920-1930-Х РОКАХ:
ПОШУК ВІДПОВІДЕЙ НА ЗАПИТ
ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА**

Роман Коцур,
викладач кафедри загальної
історії,
правознавства та методик
навчання
kafedra_kiu@urk.net
[https://orcid.org/0000-0002-
0908-4701](https://orcid.org/0000-0002-0908-4701)
ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав-Хмельницький,
Київська обл., Україна, 08401

Roman Kotsur,
a lecturer of Department of
General History, Methodology
and Teaching Methods
kafedra_kiu@urk.net
[https://orcid.org/0000-0002-
0908-4701](https://orcid.org/0000-0002-0908-4701)
Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University, 30,
Sukhomlynsky Str.,
Pereiaslav-Khmelnytskyi,
Kyiv region, Ukraine, 08401

ABSTRACT

The work analyzes and systematizes the achievements of professor V. F. Nikolaiev (1889-1973) in the field of subtropical plant growing in the 1920-1930th, in particular such plants as papaw, acacia, guayula, eucalyptus, etc. According to the results of the study, V. F. Nikolaiev was the first to determine the significant polymorphism of guayula, describing his own classification of the guayula's forms, which remains unchanged till today. On the basis of the analysis of V. F. Nikolaiev's publications it is found out that during his period of activity in the Sukhumi department of the All-Union Institute of Applied Botany and New Plants, the scientist's

talent as a plant biologist of the subtropical flora was revealed. The results of his research were of great practical importance and contributed to the country's economic development. The scholar's works devoted to the solving of this problem are highly informative and are actual to some extent even nowadays. The author investigated the participation of V. F. Nikolaiev in an expedition in Central and South America headed by Yu.M. Voronov with the aim of searching such rubber plants that could be effectively cultivated in the south of the USSR. The development of the national economy and the army's needs make the search for raw materials for the rubber manufacture actual.

The leading directions of the scientist's research practices in Sukhumi and Dushanbe (Tadjikistan) in the field of subtropical plants were observed. Along with the research work, his professional biography at the positions of Professor, Head of the Subtropical Technical Cultures Department of the Sukhumi Institute of Subtropical Cultures is revealed.

Key words: *V. F. Nikolaiev, subtropical plant growing, guayula, Australian acacia, eucalyptus, selection, experiments, tanning material.*

Постановка проблеми. Сьогодні, коли в структурах наукової свідомості витворюється новий, соціокультурний образ історичної науки в Україні в духовно-інтелектуальному контексті епохи (Колесник І., 2013), важливо систематизувати біографічний та історіографічний матеріал про видатних учених минулого століття заради з'ясування їх місця і ролі в науці, культурі, духовному житті, психології творчості, впливу непересічних особистостей минулого на подальший розвиток науки й техніки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До когорти вітчизняних світочів науки належить Валентин Федорович Ніколаєв (В. Ф. Ніколаїв, В. Ф. Миколаєв) – відомий учений у галузі субтропічного рослинництва. Переважна більшість дослідників, які висвітлювали його наукову діяльність, згадували вченого як завідувача природничо-історичного музею Полтавського губернського земства (нині Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського) (Власенко,

1991; Кигим, 1998; Самородов, 2016), з'ясували окремі аспекти його природоохоронної діяльності. Однак серед найвагоміших здобутків В. Ф. Ніколаєва – збагачення науки вагомими результатами в царині субтропічних рослин, за що він отримав серед фахівці-ботаніків звання одного з кращих знавців субтропічних культур у колишньому СРСР. Водночас сучасний дискурс указує на ту обставину, що діяльність видатного вченого В. Ф. Ніколаєва у галузі субтропічного рослинництва все ще потребує ґрунтовного дослідницького опрацювання.

Метою дослідження є відтворення визначальних віх інтелектуальної біографії професора В. Ф. Ніколаєва (1889-1973), зокрема його ролі в дослідженні субтропічного рослинництва а також його наукової спадщини з цієї проблематики.

Виклад основного матеріалу. В. Ф. Ніколаєв народився 8 серпня (за старим стилем 26 липня) 1889 р. у м. Слов'янськ Харківської губернії (нині Донецька область) у родині провізора (ЦДАВОУ, ф. 166, оп. 3. спр. 969:1). Закінчив Бахмутську гімназію і продовжив навчання у 1-й Харківській класичній гімназії, під час якого проживав у сім'ї товариша голови губернського суду Ф. І. Власівського. За спогадами вченого, саме захоплення господаря квітникарством, допомога йому в прибудинковій оранжереї сприяли зародженню його зацікавленості до ботаніки. Під час навчання в гімназії В. Ф. Ніколаєв проявляв сумлінність до вивчення природничих наук, опановував «Естественную историю мировоззрения» Е. Геккеля, «Дарвінізм» А. Уоллеса, «Любовь к природе» В. Бельше, «Инстинкт и нравы насекомых» Ж. А. Фабра (Николаев, 1991).

Серед чинників формування наукових зацікавлень молодого науковця було його знайомство у 1908 р. з відомим ботаніком, знавцем флори Кавказу Ю. М. Вороновим під час канікул в околиці Тифлісу (нині м. Тбілісі, Грузія). Саме він запропонував В. Ф. Ніколаєву збирати для місцевого ботанічного саду гербарій вищих рослин та лишайників. У результаті кропіткої діяльності молодий науковець зібрав і передав установі понад 500 гербарних аркушів, за що й отримав подяку керівництва саду. Саме тоді сформувалась у

нього педантичність у дослідженнях та загартованість до тривалих екскурсій (Самородов&Кигим, 2016).

Після закінчення гімназії майбутній вчений планував продовжити навчання в Фрейбурзькій гірничій академії у Німеччині, але смерть батька змусила змінити плани. У 1909 р. він вступив до Імператорського Харківського університету на природниче відділення фізико-математичного факультету. У цей час в закладі працювали видатні вчені-ботаніки: В. І. Талієв – автор підручників з ботаніки та визначників рослин Європейської частини СРСР; В. М. Арнольдї – автор першого російського підручника з альгології; фізіолог і біохімік рослин В.К. Залеський; зоолог і палеонтолог П. П. Сушкін; геолог Д. М. Соболев; професор А. М. Краснов та ін. Навчаючись в університеті, В. Ф. Ніколаєв здійснював активну громадську діяльність, був членом різноманітних суспільних організацій, зокрема «Товариства природників», «Харківського земляцтва», «Гуртка любителів природи» та ін. (ЦДАВОУ, ф. 166, оп. 3. спр. 969:1).

У період канікул він працював практикантом у Полтавському природничо-історичному музеї (нині Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського), яким завідував його брат Микола, а в 1916-1923 рр. В. Ф. Ніколаєв сам очолював цей заклад (Самородов&Кигим, 2016).

Низка доленосних подій сприяла зацікавленню вченого субтропічними культурами. У 1925 р. В. Ф. Ніколаєв познайомився з М. І. Вавиловим під час візиту останнього до м. Харків у справі організації в Україні дослідної станції, підпорядкованої Всесоюзному інституту прикладної ботаніки і нових культур (ВІПБ і НК – нині Всеросійський інститут рослинництва імені М. І. Вавилова). Згодом молодий науковець на запрошення професора Харківського сільськогосподарського інституту М. М. Кулешова, пізніше академіка, зайняв у новоствореній установі за сумісництвом посаду лаборанта. М. І. Вавилов оцінив сумлінність В. Ф. Ніколаєва при спостереженні за значною групою рослин, яка включала зернові, крім кукурудзи, зернобобові і деякі технічні культури (Николаєв, 1987). У 1927 р. через хворобу

дружини В. Ф. Ніколаєву довелося звертатися до М. І. Вавилова з проханням перевести його на роботу до Сухумського субтропічного відділення ВІПБ і НК, де його, за клопотанням академіка, було призначено на посаду старшого асистента й заступника директора.

У результаті цієї роботи, за словами М. І. Вавилова, В. Ф. Ніколаєву вдалося отримати визнання як одного з кращих знавців субтропічних культур у колишньому СРСР (Ніколаєв, 1987: 242). Вчений працював з такими їх георесурсами, як азиміна, акації, гваюли, евкаліпти тощо. Надаючи великого значення удосконаленню дикорослої та культурної флори Кавказу як центру формування низки культур, академік М. І. Вавилов долучив до цього й співробітників Сухумського відділення ВІПБ і НК, створеного в 1926 р. Зокрема В. Ф. Ніколаєв займався спостереженнями плодкових рослин Чечні, Інгушетії, Північної Осетії, Кабардино-Балкарії і напрацьовував матеріали для монографії, присвяченої кизилу (Ніколаєв, 1987). Однак найбільше зусиль учений приклав для удосконалення вирощування стратегічної у той час культури, як каучуконосна гваюла (*Parthenium argentatum*) – багаторічний вічнозелений чагарник із родини айстрових.

Зацікавленість до культури каучуконосних рослин у СРСР виникла ще в 1924 р., коли за ініціативою Гуматресту вперше на території країни було виконано дослід з їх акліматизації. На дослідному полі Гуматресту в м. Ціхіс-Дзіро під м. Батумі (Аджарська Автономна РСР) упродовж трьох років здійснювали спроби акліматизації деяких найбільш відомих каучуконосів: *Hevea brasiliensis* (гевея бразильська), *Castilloa elastica* (кастила каучуконосна), *Manihot Glaziovii* (маніок), *Cryptostegia madagascariensis* (кріптостегія), *Ficus elastic* (фікус каучуконосний) та ін. Ці спроби були невдалими через непристосованість матеріалу, що походив з тропічних країн, до клімату Чорноморського узбережжя з його зимовими зниженнями температури, до -3-4°C, а в окремі роки і до -10°C. Однак перед науковцями стояло стратегічне завдання в отриманні свого власного каучуку, скороченні імпорту цього продукту.

За ініціативою та на кошти того ж Гуматресту в 1925 р. було споряджено спеціальну експедицію на чолі з Ю. М. Вороновим в Центральну і Південну Америку для знаходження в тій місцевості таких каучуконосних рослин, які можна було б ефективно вирощувати в південних кліматичних умовах СРСР, і отримувати значну кількість якісної продукції. До цього моменту Гуматрест зробив висновок про недоцільність мати самостійне дослідне поле для акліматизації каучуконосних рослин та уклав угоду з Всесоюзним інститутом прикладної ботаніки і нових культур про передачу останньому всіх напрацювань з випробування в культурі тих каучуконосних рослин, які подають надію на можливість акліматизації та розведення в СРСР. Після укладення зазначеної угоди, в 1927 р., інститут розпочав роботу з каучуконосами, сконцентрувавши її на трьох відділеннях: Сухумському, Азербайджанському і Середньо-Азійському. Паралельно подібну роботу здійснювали у селекційному відділі Нікітського ботанічного саду в м. Ялта (Николаев, 1929).

Насінневий матеріал з гваюли, зібраний мексиканською експедицією Гуматресту, розподілили між цими трьома відділеннями і висіяли в 1927 р. Через несприятливі кліматичні умови значна частина сходів гваюли в Азербайджані і Середній Азії загинула. Лише в Сухумі, з його сприятливими температурними умовами, зберегли весь набір зразків, зібраний в різних місцевостях зростання гваюли. Саме тому ботаніко-морфологічний і систематичний опис рослини довелося перенести в м. Сухумі, хоча район Чорноморського узбережжя з надмірною вологістю не підходив для цієї сухолубивої рослини (Николаев, 1929).

В. Ф. Николаев у своїй ґрунтовній праці, присвяченій вирішенню цієї проблеми, висвітлив значення гваюли як каучуконосної рослини, райони її природного зростання, поширення і систематику роду *Parthenium*. Він зробив її ботанічний опис, який базувався не лише на літературних даних, а й на власних спостереженнях в м. Сухумі про зростання близької до гваюли рослини маріоли (*Parthenium incanum*). Такі характеристики як висота і форма куща, коренева система, галуження стебла, листові органи, цвітіння

рослини він ілюстрував детальними малюнками. Вчений розкрив біотики гваюли, висвітлив вихідний матеріал і роботу з ним, яку здійснювали в Сухумському відділенні ВІПБ і НК (Николаев, 1929).

У м. Сухумі посіви з насіння гваюли каучуконосної, які завезли з Мексики, показали значні відмінності в пророслих рослинах. Неоднорідність листових форм, темпів зростання, характер розгалуження, інтенсивність опушення тощо стали помітними вже на перших етапах росту. Про різнорідність ботанічного складу мексиканського матеріалу з гваюли В. Ф. Ніколаєв доповідав у Науковій Колегії ВІПБ і НК в грудні 1927 р. з демонстрацією гербарного матеріалу і фотографій (Николаев, 1929).

Спостереження двох, а в деяких випадках трьох генерацій різних форм гваюли, зроблених науковцями Сухумського відділу ВІПБ і НК, показали стабільність низки ознак особини при дослідженні, а також і в його потомстві.

За результатами досліджень В. Ф. Ніколаєв перший звернув увагу на великий поліморфізм гваюли, описавши встановлені ним шість різновидів та дві її форми, які мають певну кількість константних ознак: *v. mariloides mihi*, *v. angustifolium mihi*, *v. longifolium mihi*, *v. brevifolium mihi*, *v. dissectum mihi*, *v. deltoideum mihi*, *v. gracile mihi* (Кигим, 1998). На підставі цієї роботи дослідник склав власну класифікацію, яка й до сьогодні не зазнала змін. Виділені в ній форми в подальшому використовували для створення нових сортів (Самородов&Кигим, 2016).

З 1926 р. Сухумським відділенням виконано серію експериментів з низкою австралійських акацій, в основному цікавлячись видами, які могли б поставляти дубильні речовини, необхідні для виробництва екстрактів. Два наступні види акацій особливо привернули увагу дослідників: *Acacia decurrens*, дикорослий вид з двома його різновидами – *mollis Lindl*, *normalis Benth*, і *A. pycnantha Benth*. Крім тих, виділено цінність *A. dealbata Link*, *A. melanoxylon R. Br.*, *A. longifolia Willd*, *A. saligna Wendl*. і *A. retinodes Schlecht* (Кигим, 1998).

За результатами досліджень 172 зразків 74 сортів акацій В. Ф. Ніколаєв підготував ґрунтовні праці «Австралийские

акації и опыт их акклиматизации на Черноморском побережьи». «Промышленное использование дубильных акаций». Ним встановлено, що на узбережжі Чорного моря можна акліматизувати такі види: *A. dealbata* і *A. melanoxylon*. і частково *A. retinodes*. Серед декоративних з них - *A. pravissima* F. v. M., який самостійно поширився в парках. Проаналізувавши деякі види акацій, вчений зробив висновок, що швидкість збільшення дубильних речовин є найвищою у третій вегетаційний період. На жаль, через сильні морози взимку 1929 р., науковці не могли продовжувати спостереження.

На першій Всесоюзній конференції із субтропічних культур за доповідями В. Є. Воронцова і В. Ф. Ніколаєва рекомендовано якнайшвидше впровадження в культуру для промислових цілей *Ac. Dealbata*, яка забезпечила задовільний вихід танідів при випробуванні та гарне дублення шкір.

Разом з тим В. Ф. Ніколаєвим організовано випуск серії брошур з вирощування найважливіших субтропічних культур. У першій з них – «Использование и разведение эвкалиптов» – вчений наводить інформацію з використання і розведення цієї рослини, а також розроблений ним разом з [И.А.] Жигаревичем метод використання евкалиптів у порослевій культурі. Це сприяло впровадженню в промислову експлуатацію менш зимостійких видів евкалиптів, зокрема лимонного евкалипту, що забезпечило отримання більш цінних за якісним складом і ароматичністю ефірних масел. Ученим встановлено, що більшість таких тендітних видів чудово відростають від пенька і викидають листя з більшим умістом олії, ніж у листках дорослих дерев. Цей спосіб забезпечує отримання цінних ефірних масел у перший рік вирощування листків евкалипту, застосування його механізованого збирання і розведення найтендітніших видів. При ефективному способі вирощування можна отримати з 1 га насаджень евкалипту від 25 до 200 кг олії в рік, у залежності від виду. Це забезпечить не лише сировину для внутрішнього споживання, а й отримання достатньої кількості олії для вагатого експорту в Німеччину, Великобританію та інші європейські країни, які завозять її з Австралії в обсязі до 150 т (Николаев, 1933).

Враховуючи наукові здобутки В. Ф. Ніколаєва, академік М. І. Вавилов залучав його упродовж 1933-1934 рр. до редагування великої колективної монографії «Советские субтропики» (Николаев, 1991: 242). У всіх своїх працях В. Ф. Ніколаєв виявляв велику ерудицію, знання світової літератури з рослинництва та великий особистий досвід з дослідження різноманітних культур в умовах радянських субтропіків (Самородов&Кигим, 2016).

Сумлінна робота науковця була належним чином оцінена. У вересні 1934 р. В. Ф. Ніколаєва запрошено на посаду завідувача кафедри субтропічних технічних культур Сухумського інституту субтропічних культур. 1 липня 1936 р. йому присуджено науковий ступінь кандидата біологічних наук, а згодом – присвоєно звання професора. В інституті він працював до моменту закриття цього вищого навчального закладу – вересня 1937 р.

Через зростання впливу Т. Д. Лисенка і критики у бік М. І. Вавилова, В. Ф. Ніколаєв вирішив залишити систему ВІПБ і НК і перейшов на викладацьку роботу в Полтавський сільськогосподарський інститут (нині Полтавська державна аграрна академія) (Самородов&Кигим, 2016).

В. Ф. Ніколаєв продовжив дослідження з гваюлою у 1946-1953 рр., працюючи у Всесоюзному інституті сухих субтропіків у м. Сталінабад (нині м. Душанбе, Таджикистан). Велику роль він відіграв у методичному обґрунтуванні дослідів з технології траншейного вирощування цитрусових, зокрема лимонів, а також у практичному впровадженні отриманих результатів.

Таким чином, можна стверджувати, що у період діяльності В. Ф. Ніколаєва в Сухумі розкрився його талант як фахівця-ботаніка субтропічної флори. Результати його досліджень мали практичне значення і певний народногосподарський ефект. Праці вченого, присвячені вирішенню цієї проблеми, є високоінформативними, певною мірою актуальні і дотепер, а його науковий пошук є зразком служіння науці і суспільству.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Борейко В. Е. Популярный биографо-библиографический словарь-справочник деятелей заповідного дела и охраны

природи України, царської Росії СРСР (1860-1960). Т. 2 (М-Я). Київ, 1995. 224 с.

2. Власенко І. О., Стадник С. М., Супруненко С. Б. 100 років Полтавському краєзнавчому музею: Сторінки історії. Каталог виставки // 100 років Полтавському краєзнавчому музею: наук. читання 26 вересня 1991 р.: тези доп., каталоги ювілейн. виставок. Полтава, 1991. С. 16-30.

3. Гармаш Т. П. Розвиток охорони природи на Полтавщині (XIX – поч. XX ст.). К.: Акад. наук вищої освіти України, 2008. 183 с.

4. Ильин М. М., Якимов П. А. Каучуконосы СССР // Растительное сырье СССР. Т. 1: Технические растения. М. Л.: Изд. АН СССР, 1950. С. 61-142.

5. Кигим С. 3 історії Полтавського краєзнавчого музею (завідувачі музею – ботаніки брати Ніколаєви) // Матеріали Четвертої Полт. наук. конф. з іст. краєзн. Полтава, 1998. С. 54-57.

6. Кигим С. Л., Кондратенко Т. К. 3 історії природоохоронного руху на Полтавщині // Актуальні проблеми викладання географії рідного краю: матеріали наук.-практ. конф., грудень 1994 р. Полтава, 1994 С. 29-31.

7. Колесник Ірина. Українська історіографія: концептуальна історія. Київ: Інститут історії України, НАН України, 2013. С. 88.

8. Николаев В. Ф. «Не боги горшки обжигают» // Николай Иванович Вавилов: очерки, воспоминания, материалы. М.: Наука, 1987. С 238-245.

9. Николаев В. Ф. Из истории Полтавского краеведческого музея. Воспоминания. Полтава, 1991. 45 с.

10. Николаев В. Ф. Использование и разведение эвкалиптов. Сухуми, 1933. 15 с.

11. Николаев В. Ф. К морфологии и систематике каучуконосного растения – гуаюла // Тр. по прикл. ботан., генет. и селекц. 1929. Т. XXII. Вып. 4. С 209-276.

12. Самородов В. М. Брати Ніколаєви – першопроходці природно-заповідної справи Полтавщини // Природоохоронний рух на Полтавщині: матеріали наук.-практ. конф. 8-9 червня 2006 р. Полтава: Верстка, 2006. С. 13-16.

13. Самородов В. М., Кигим С. Л. Людина великої ерудиції // Постаті природознавства та музейництва Полтавщини (XIX-XX ст.). Полтава: Дивосвіт, 2016. С. 83-1333.

14. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 3. Спр. 969. Арк. 1. Особова справа методолога ГПО Ніколаєва В. Ф.

REFERENCES

1. Boreyko, V. E. (1995). *Populyarnyy biografo-bibliograficheskiy slovar'-spravochnik deyatelye zapovidnogo dela i okhrany prirody Ukrainy, tsarskoy Rossii SSSR (1860-1960)*. [Popular biography and bibliographic dictionary-reference book of figures of conservation and nature conservation in Ukraine, tsarist Russia USSR (1860-1960)]. T. 2 (M-I). Kiev. 224 [in Ukrainian].

2. Vlasenko, I. O., Stadnyk S. M., Suprunenko S. B. (1991). *100 rokiv Poltavskomu kraieznavchomu muzeiu: Storinky istorii. Katalog vystavky* [100 years of the Poltava Local History Museum: History pages. Catalog of the exhibition] // 100 years of the Poltava Museum of Local Lore: Sciences. reading September 26, 1991: theses addition, catalogs jubilein. exhibitions Poltava. 16-30 [in Ukrainian].

3. Harmash, T. P. (2008). *Rozvytok okhorony pryrody na Poltavshchyni (XIX – poch. XX st.)* [Nature Conservation in the Poltava Region (XIX – early XX centuries)]. Kyiv: Acad. Sciences of higher education of Ukraine. 183 [in Ukrainian].

4. Il'in, M. M., Yakimov P. A. (1950). *Kauchukonosy SSSR* [Kauchukonos of the USSR] // *Vegetable raw materials of the USSR*. T. 1: Technical plants. Moscow. Leningrad: Izd. Academy of Sciences of the USSR. 61-142 [in RF].

5. Kyhym, S. (1998). *Z istoriyi Poltavs'koho kraieznavchoho muzeyu (zaviduvachi muzeyu – botaniky braty Nikolayevy)* [From the history of the Poltava Museum of Local Lore (the museum's directors are the botanists of the Nikolayev brothers)] // *Materials of the Fourth Polt. sciences conf. from the East the ruin Poltava*. 54-57 [in Ukrainian].

6. Kyhym, S. L., Kondratenko T. K. (1994). *Z istorii pryrodookhoronnoho rukhu na Poltavshchyni* [From the History of the Environmental Movement in Poltava Region] // *Current*

Problems of Teaching the Geography of the Native Land: Materials of sciences. Poltava, 1994. 29-31 [in Ukrainian].

7. Kolesnyk, I. (2013). *Ukrainska istoriohrafii: kontseptualna istoriia* [Ukrainian historiography: conceptual history]. K.: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine. 88 [in Ukrainian].

8. Nikolaev, V. F. (1987). «Ne bogi gorshki obzhigayut» [«No gods burn pots»] // *Nikolai Ivanovich Vavilov: essays, memoirs, materials.* Moscow: Science. 238-245 [in RF].

9. Nikolaev, V. F. (1991). *Iz istorii Poltavskogo kraevedcheskogo muzeya. Vospominaniya* [From the history of the Poltava Museum of Local Lore. Memories.]. Poltava. 45 [in Ukrainian].

10. Nikolaev, V. F. (1933). *Ispol'zovanie i rozvedenie evkaliptov* [Use and cultivation of eucalyptus]. Sukhumi. 15 [in Georgia].

11. Nikolaev, V. F. (1929). *K morfologii i sistematike kauchukonosnogo rasteniya – guayula* [To the morphology and systematics of a rubber plant – guayla] // Tr. on top bot., gene. and select. T. XXII. Issue 4. 209-276.

12. Samorodov, V. M. (2006). Braty Nikolaievy – pershoprokhodtsi pryrodno-zapovidnoi spravy Poltavshchyny [The brethren of Nikolaev – the pioneers of the nature reserve of the Poltava region] // *The nature protection movement in the Poltava region: materials of sciences. conf.* June 8-9, 2006 Poltava: Nesting. 13-16 [in Ukrainian].

13. Samorodov, V. M., Kyhym S. L. (2016). Liudyna velykoi erudytsii [Man of great erudition] // *The figures of science and museum of Poltava region (XIX-XX centuries).* Poltava: Divosvit. 83-1333 [in Ukrainian].

14. *TsDAVO Ukrainy.* F. 166. Op. 3. Spr. 969. Ark. 1. Osobova sprava metodoloha HPO Nikolaieva V. F.

АНОТАЦІЯ

У роботі проаналізовано і систематизовано здобутки професора В. Ф. Ніколаєва (1889-1973) в галузі субтропічного рослинництва в 1920-1930-і рр., зокрема таких рослин як азиміна, акація, гваяула, евкаліпти тощо. За результатами дослідження В. Ф. Ніколаєв перший визначив значний

поліморфізм гваяули, описавши власну класифікацію форм гваяули, яка до сьогодні залишається незмінною. На основі аналізу публікацій В. Ф. Ніколаєва встановлено, що у період його діяльності в Сухумському відділенні ВІПБ і НК розкрився талант ученого як фахівця-ботаніка субтропічної флори. Результати його досліджень мали велике практичне значення і сприяли економічному розвитку країни. Праці вченого, присвячені вирішенню зазначеної проблеми, є високоінформативними, певною мірою актуальні й дотепер. Автором досліджено участь В. Ф. Ніколаєва в експедиції на чолі з Ю. М. Вороновим в Центральній та Південній Америці з метою відшукати там такі каучуконосні рослини, які можна було б ефективно вирощувати на півдні СРСР. Розвиток народного господарства і потреби армії актуалізували пошук сировини для виготовлення гуми.

Відслідковано провідні напрями дослідницьких практик ученого в м. Сухумі та м. Душанбе (Таджикістан) в галузі субтропічних культур. Поряд з дослідницькою роботою розкривається його професійна біографія на посадах професора, завідувача кафедри субтропічних технічних культур Сухумського інституту субтропічних культур.

Ключові слова: В. Ф. Ніколаєв, субтропічне рослинництво, гваяула, австралійська акація, евкаліпт, селекція, експерименти, дубильні речовини.

АННОТАЦИЯ

В работе проанализированы и систематизированы достижения профессора В. Ф. Николаева (1889-1973) в области субтропического растениеводства в 1920-1930-е гг., в частности таких растений как азими́на, акация, гваяула, эвкалипты и др. По результатам исследования В. Ф. Николаев первый определил значительный полиморфизм гваяула, описал собственную классификацию форм гваяула, которая до сих пор остается неизменной. На основе анализа публикаций В. Ф. Николаева установлено, что в период его деятельности в Сухумском отделении ВІПБ и НК раскрылся талант ученого как специалиста-ботаника субтропической флоры. Результаты его исследований имели большое практическое

значение и способствовали экономическому развитию страны. Труды ученого, посвященные решению указанной проблемы, есть высокоинформативными, в определенной степени актуальны до сих пор. Автором исследовано участие В. Ф. Николаева в экспедиции во главе с Ю. Вороновым в Центральной и Южной Америке с целью отыскать там такие каучуконосные растения, которые можно было бы эффективно выращивать на юге СССР. Развитие народного хозяйства и потребности армии актуализировали поиск сырья для изготовления резины.

Отслежено ведущие направления исследовательских практик ученого в г. Сухуми и г. Душанбе (Таджикистан) в области субтропических культур. Наряду с исследовательской работой раскрывается его профессиональная биография на должностях профессора, заведующего кафедрой субтропических технических культур Сухумского института субтропических культур.

Ключевые слова: В. Ф. Николаев, субтропическое растениеводство, гваяула, австралийская акация, эвкалипт, селекция, эксперименты, дубильные вещества.

Надійшла до редакції: 07.09.2018 р.

Прийнята до друку: 16.11.2018 р.

УДК 502.1. 581.1

DOI: 10.31470/2518-7600-2018-6-100-116

**SIGNIFICANCE OF BLIGHTY SCIENTIFIC
DEVELOPMENTS ON THE PROBLEM OF
ALLELOPATHY FOR THE NEED OF AGRICULTURE
(the second half of the XX – the beginning of the XXI century)**

**ЗНАЧЕННЯ ВІТЧИЗНЯНИХ НАУКОВИХ РОЗРОБОК З
ПРОБЛЕМ АЛЕЛОПАТІЇ ДЛЯ ПОТРЕБ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
(друга половина XX – початок XXI ст.)**

Олег Кучерявий,
викладач кафедри
документознавства
kucher937@gmail.com
ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький
державний педагогічний
університет
імені Григорія Сковороди»,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав-Хмельницький,
Київська обл., Україна, 08401

Oleh Kucheriavyi,
Lecturer of Document
Science Department
kucher937@gmail.com
Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University, 30,
Sukhomlynsky Str.,
PereiaslavKhmelnytskyi,
Kyiv region, Ukraine, 08401

ABSTRACT

In the article a brief historical review of the application of plowing in the soil of the green mass of plants or the sedimentation as a green fertilizer is carried out. The attention is focused on the excessive modern intensification of agricultural land, the use of monocultures that negatively affects the soil fertility, the quality of the crop and the deterioration of environmental conditions in general. The methodology of the practical use of the allelopathic approaches, as well as the prospects and ways of their further use in scientific agronomy, plant growing, forestry, meadow breeding and other applied biological sciences is considered in detail. The scientific directions on problems of allelopathy are analyzed, a brief description of the development carried out by the domestic scientists in the second half of the XX – the beginning of the XXI century.

It is concluded that the use of poison chemicals, mineral fertilizers, etc. helps to destroy natural bonds, impoverishes biodiversity in agrocenoses, increases the negative impact on the soil, which is reflected in all interacting components of agro-landscapes. The necessity of changing the modern agro-chemical concept of agriculture to agro-biological is emphasized.

Key words: *allelopathy, agriculture, intensification, sideration, domestic scientists, scientific developments, methodology, agrobiology.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі інтенсифікації сільськогосподарських угідь має велике значення стан ґрунтового покриву. Застосування мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин, впровадження спеціалізованих сівозмін і різних систем обробітку, меліорації земель тощо призводить до руйнації природних зв'язків, зміни структури та зниження родючості ґрунтів, стійкості культур щодо несприятливих екологічних умов. Всі ці негативні фактори впливають на продуктивність та якість урожаю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спеціальні дослідження щодо значення наукових розробок з хімічної взаємодії між рослинами або алелопатії у галузі сільського господарства почалися у 60-х рр. ХХ ст. з праць Г.Б. Гортинського, академіка А.М. Гродзинського, професорів Е.А. Головка та П.А. Мороза, доктора сільськогосподарських наук Л.Д. Юрчак, американського дослідника Е.Л. Райса та ін. На сучасному етапі означеній проблемі присвячені ґрунтовні праці доктора історичних наук Н.П. Коваленко, кандидатів історичних наук М.М. Давиденко та Е.В. Юрчак, ін. Висвітлення матеріалу в історичному аспекті пов'язується з актуальними проблемами сільського господарства і землеробства, зокрема.

Мета статті. Висвітлити наукові розробки вітчизняних учених другої половини ХХ – початку ХХІ ст. з проблем алелопатії для потреб сільського господарства. Методологічний інструментарій дослідження ґрунтується на загальних принципах історизму, науковості та об'єктивності.

Вклад основного матеріалу. Зважаючи на досить витратний кошторис різноманітних агроприймів із залученням хімічних препаратів, наразі необхідно ширше залучати до сільськогосподарської практики біологічні підходи, що ґрунтуються на принципах алелопатії – взаємодії та післядії рослинних виділень у різноманітних екосистемах як компонента інтегрального захисту культурних рослин (Юрчак, 2009:225).

Вже у Стародавній Греції, Римі та країнах Азії були відомі прийоми заорювання в ґрунт зеленої маси рослин (зеленого добрива). Давні землероби, не маючи наукових пояснень, помітили корисну дію на урожай наступних культур після заорювання зелених частин деяких рослин, а саме – бобів, гірчиці, люпину тощо. Тільки у XIX ст. французький учений Ж. Віль (1824–1897) запропонував науковий термін цьому агроприйому – *сидерація*, за допомогою якої збагачувався азотом і органічними речовинами ґрунтовий покрив для підвищення його родючості (Сидерація, 2018).

У III–I ст. до н.е. теоретичні основи землеробства розробляли видатні вчені Стародавнього Риму: Марк Порцій Катон (234–149 рр. до н.е.), Марк Теренцій Варрон (116–27 рр. до н.е.), Тіт Лукрецій Кар (99–55 рр. до н.е.), Публій Вергілій Марон (70–19 рр. до н.е.) (Берлянд, 1964: 126). Землевласник і вчений Марк Порцій Катон уперше в праці «Про землеробство» розробив ведення ефективного землеробства та чергування культур у сидеральних сівозмінах. Він описав властивість люпину рости не тільки на бідних ґрунтах, але й збагачувати їхню родючість, оскільки наступні культури після люпину краще розвивалися. Вчений-енциклопедист Марк Теренцій Варрон у праці «Про сільське господарство» вказував на доцільність вирощування сидеральних культур з використанням добрив. Філософ і поет Тіт Лукрецій Кар у поемі «Про природу речей» наголошував на доцільності чергування зернових, овочевих культур та соковитих трав. Видатний поет Публій Вергілій Марон у своєму творі «Георгіки» вказував на успішний досвід заорювання люпину, вирощування злакових культур після бобових, ефективне чергування культур, що є кращим відпочинком для

грунту (Коваленко, 2014: 51-52). На позитивну дію сидеральних властивостей зелених рослин вказували й багато інших учених наступних століть, але не маючи достатніх уявлень про природу цього явища не могли дати наукових пояснень.

Глибокі наукові розробки з хімічної взаємодії рослин у системі землеробства почали активно розроблятися лише у другій половині ХХ ст. Під керівництвом і за безпосередньої участі академіка АН УРСР А.М. Гродзинського (1926–1988) розроблялися теоретичні засади і практичні аспекти алелопатії, інтродукції рослин, біотехнології, екологізації землеробства, агрофітоценології – нового напрямку в геоботаніці, об'єктом якого є угруповання сільськогосподарських культур (Черевченко, 2006: 21). Крім того, він уперше науково обґрунтував такі поняття, як алелопатична активність та толерантність, розкрив регуляторну роль фізіологічно активних виділень рослин у взаємовідносинах біоти, її стійкості та зміни рослинності в біогеоценозах; розробив принципово нову схему алелопатії (Юрчак, 2006).

Алелопатія як комплексна самостійна дисципліна виникла на стику багатьох суміжних наук – геоботаніки, фізіології і біохімії рослин; частково мікробіології, ґрунтознавства тощо. Перспективи і шляхи подальшого практичного її використання у науковій агрономії, рослинництві, лісівництві, луківництві та інших прикладних біологічних науках необхідно було розглядати через методологічні підходи (Гродзинский, 1987: 6).

У відділі фізіології рослин Інституту ботаніки (у подальшому – імені М.Г. Холодного) АН УРСР від 1958 р. почалися перші розробки нового наукового напрямку в Україні – алелопатії, яка спочатку не набула належної підтримки наукової спільноти. Під керівництвом тоді ще молодого науковця А.М. Гродзинського, сформувалася група одностумців, в яку увійшли допитливі науковці – Т.М. Філіппович, Н.І. Мохова, Л.Д. Юрчак, інші дослідники.

У 1962 р. в лабораторії алелопатії під керівництвом А.М. Гродзинського було вперше опубліковано результати нових експериментальних досліджень, одержаних із застосуванням розробленого біологічного методу визначення

активності фітотоксичних речовин за допомогою пророслого насіння. Експериментальну мікробіологічну частину цієї роботи виконала молодий спеціаліст Л.Д. Юрчак. Удосконалена вченою методика з вивчення фітотоксичних водорозчинних і летких речовин насіння, плодових оболонок, листків і коріння рослин, мертвої підстилки, кореневих виділень тощо давала змогу одержувати цілком достовірні результати. При цьому серед використаного в якості біотесту насіння пшениці, жита, салату тощо, найкращим тест-об'єктом виявився редис, що вирізнявся дуже швидким проростанням і, водночас, надвисокою чутливістю до зовнішніх впливів. Біологічна проба з редисом виявилась дуже ефективною, тому працівники лабораторії почали досліджувати в умовах експедиції (заповідник «Хомутівський степ») не лише виділення з насіння, а й кореневі, листкові, витяжки з ґрунту з-під досліджуваних рослин, леткі фітонциди тощо. Таким чином, було з'ясовано, що алелопатична взаємодія – це не рідкісне явище, а дуже поширений у природі процес, притаманний багатьом рослинам, а за певних умов, кожна може хімічно впливати на своїх сусідів і на саму себе (Юрчак, 2016: 290). Крім того, у подальших наукових розробках в процесі дослідження властивостей сидерального люпину і супутньої мікрофлори протягом 1965-1971 рр., Л.Д. Юрчак розробила і оволоділа методикою визначення фітотоксичних властивостей ґрунтових мікроміцетів на рослинних і мікробних тестах. Отримані нею результати про вплив на рослини продуктів розкладання двох видів люпину – алкалоїдного і безалкалоїдного, дали підставу рекомендувати всебічне впровадження в сільськогосподарську практику в якості зеленого добрива обидва види люпину.

У 1962-1963 рр. вийшла друком колективна робота науковців лабораторії алелопатії, де детально розглядалися результати досліджень із застосуванням біотестів. У першій частині праці було проаналізовано вплив водних екстрактів із поживних решток культурних рослин і бур'янів із застосуванням методики біологічної проби на проростання насіння редису, маку, пшениці, крес-салату і двох сортів жита. В процесі експерименту дослідники виявили сильно водорозчинні гальмувачі проростання у 50% бур'янів та 40%

зразків пожнивних решток, проте лише 2% зразків не виявили гальмівної дії. Також було з'ясовано, що молоді рослини містять гальмівних речовин більше, ніж старі; вміст гальмувачів у стеблах нижчий, ніж у листках; найменше їх у корінні. Найбільшу активність досліджуваних речовин було виявлено в післяжнивних рештках городніх і баштанних культур, цукрових буряків, соняшнику; середню – у стерні багаторічних трав і культур зеленого конвеєра; найменшу – у стерні та соломі зернових культур, зернобобових і гречки. За результатами дослідження автори статті висловили припущення, що значна частина гальмівних речовин є продуктами розпаду білків. Окрім цього, проаналізували дію гальмівних речовин на врожайність та якість сільськогосподарських культур, а також надали рекомендації щодо частоти чергування їх у сівознах (Гродзинский, 1962; Юрчак, 2013: 232).

Наступна серія досліджень з алелопатії стосувалася дії летких виділень на проростання насіння та фотосинтез рослин. Дослідники з'ясували, що леткі виділення подрібнених листків багатьох бур'янів виявляють гальмівну або стимулюючу дію на проростання насіння редису, маку, крес-салату й пшениці. Встановили, що пригнічувальний вплив летких виділень гнильної маси бур'янів і пожнивних решток пов'язаний із виділенням аміаку. Вперше науковцями було виявлено суттєву гальмівну дію летких виділень рослинної маси бур'янів на фотосинтез рослин кукурудзи, огірків, буряків. Разом з тим, у рослин конюшини, соняшнику і квасолі сповільнення процесів фотосинтезу було слабшим; найстійкішим до дії виділень виявився фотосинтез листків картоплі. Дослідники експериментально довели, що леткі речовини багаторічних бур'янів є активнішими порівняно з однорічними; інтенсивність впливу летких речовин залежить від тривалості експозиції та чутливості рослини-акцептора (Гродзинський, 1963). Прихильники нового напрямку тепер мали можливість вирішувати принципові питання щодо хімічної взаємодії рослин у сільському господарстві.

Подальші дослідження української школи алелопатії охопили широке коло наукових проблем, які були спрямовані

на поліпшення продуктивності в землеробстві та сільському господарстві загалом.

1. Розв'язанням наукових проблем і алелопатичним процесам, що виникали при вирощуванні *основних сільськогосподарських культур* були присвячені роботи Н.І. Прутенської – дослідження фізіологічної і фітоценологічної ролі летких виділень гнильної рослинної маси (міазмінів) (1967); Т.П. Буколової – вивчення структурно-фізіологічної дії активних речовин залишків культурних рослин і бур'янів (1973); Ю.Г. Ковальчук – дослідження ролі біогенного етилену в хімічній взаємодії рослин (1974); Л.І. Крупи – вивчення алелопатичних особливостей основних сільськогосподарських культур зернобурякових сівозмін в зоні Лісостепу України (1983); Е.А. Головка – дослідження фізіолого-біохімічних основ взаємодії вищих рослин і мікроорганізмів у природних і штучних екосистемах (1985); Т.С. Шроль – довела, що основною причиною ґрунтовтоми при насиченні сівозмін озимою пшеницею є порушення ґрунтово-мікробіологічних процесів, що відбуваються у ґрунті; вперше було досліджено видовий склад мікробних комплексів ґрунту при різному насиченні сівозмін озимою пшеницею (1990); Л.В. Подооба – вивчала продуктивність сортів ярого ячменю при бактеризації насіння асоціативними азотфіксаторами та біостимуляції алелопатично активним екстрактом в умовах Східного Лісостепу України (1994); О.В. Майдебуря – представила результати впливу стресових чинників на фітогормональну систему проростків озимої пшениці (1995); В.К. Пузік – вивчав алелопатичну дію екзометаболітів культурних злаків у агрофітоценозах (2004); також алелопатичні властивості сільськогосподарських культур вивчали Н.Н. Дзюбенко, М.О. Панчук, Н.І. Петренко, Г.П. Богдан, С.В. Петренко, В.А. Дерев'яно.

2. Дослідженнями, що вивчали алелопатію у *ґрунті* займалися: С.Г. Лешенко – вивчала вплив ґрунту на активність колінів, що виділяють рослинні рештки (1971); Л.С. Середюк – захистила дисертаційну роботу з алелопатичної активності і хімічної природи продуктів життєдіяльності гриба *Stachybotrys alternans Bonorden* (1971); С.О. Горобець – вивчала питання

фізіолого-біохімічних особливостей овочевих рослин в умовах субстратовтомлення (1982); Л.І. Крупа, К.С. Стефанський.

3. Алелопатичні процеси у *природніх фітоценозах* вивчали: Т.М. Філіпович – вплив корневих виділень на надходження поживних речовин у рослини (1966); Г.Є. Жамба – проблема алелопатично активних речовин катрану серцелистного і борщовика Сосновського (1969); Л.С. Ахов – стероїдні сапоніни цибулі пониклої (*Allium nutans* L.) та їх біологічна активність (2000); Н.Е. Елланська – особливості формування мікробоценозу ризосфери рослин Українського степового природного заповідника (2003); цій проблемі були присвячені роботи Л.С. Панової, В.А. Дерев'янка, В.В. Осичнюк.

4. *Бур'яни* вивчали: В.Г. Козеко – вивчення механізмів алелопатичної авторегуляції популяційної густини осоту польового (1993); Н.П. Дідик – розглядалися питання фітоценотичних відносин *E. repens* та їх алелопатичної регуляції (2001); В.Я. Мар'юшкіна – встановила, що із наближенням клімаксової стадії розвитку рослин виду амброзія (*Ambrosia artemisifolia*) знижується ступінь її поширеності, ріст, розвиток і насіннева продуктивність, що було передумовою розробки біологічного методу боротьби із нею; ґрунтуючись на результатах синекологічних та демекологічних досліджень, було розроблено метод фітоценотичного контролю (1983; 2003); Л.В. Орел – дослідив алелопатично активні сполуки бур'янів та наукові принципи розробки фіторегуляторів (2004).

5. Алелопатичні процеси, що виникають у процесі розвитку *деревних і чагарникових рослин* досліджували В.М. Гайдамак – проблема накопичення фітотоксичних продуктів в середовищах для вирощування огірків і томатів безґрунтовим методом (1967); В.М. Олексевич – алелопатичні властивості деяких деревних і кущових рослин, що використовуються для озеленення (1971); В.В. Мітін – досліджував хімічну природу гальмівних речовин листового опаду буку європейського та берези японської (1973); С.Г. Коваленко – вивчала алелопатичні особливості виділень квітів і опаду деревних і кущових рослин (1975); С.І. Галкін – дав фітоценотичну характеристику представникам порядку *Fabales Nakai*, інтродукованих на правобережжі Лісостепу УРСР (1983); О.І. Дзюба – вивчала

фізіологічні та біохімічні особливості рододендрона жовтого (2001), Н.А. Павлюченко – досліджувала алелопатичні особливості бузку звичайного (2003); також цій проблемі були присвячені роботи В.А. Дерев'янка, В.К. М'якушко.

6. *Традиційні та нові плодові культури* вивчали П.А. Мороз – дослідження алелопатичної ролі опалого листя і кореневих решток яблуні та персику; вивчення екологічних аспектів алелопатичної післядії едифікаторів садових фітоценозів (1968; 1995); І.І. Попівський – вивчення алелопатичних властивостей дикорослих плодових (1974); В.П. Грахов – розробка методик хроматографічного аналізу рослинних і ґрунтових екстрактів та видоспецифічної алелопатичної активності біотестів із застосуванням зрізаних пагонів персику (1991); І.Ю. Осипова – опрацювання схем чергування нових плодових культур при вирощуванні їх у плодових насадженнях (2000); Є.А. Васюк – дослідження алелопатичних властивостей маслинки багатоквіткової (*Elaeagnus multiflora Thunb.*) в Лісостепу України (ріст, розвиток, розмноження) (2004); І.М. Грикун.

7. Алелопатичні процеси у *технічних і кормових культур* досліджували: Л.П. Степанова – вивчення алелопатичної ролі люцерни у бавовно-люцернових сівозмінах (1975); О.В. Майстренко – виявлення змін в анатомічній будові рослин льону та дослідження його біохімічних змін в умовах монокультури; розробка біологічного методу боротьби із льоновтомою (1990); І.М. Пурсіянова.

8. *Супутня мікрофлора*: Л.Д. Юрчак – вивчення питання фізіологічно активних речовин сидерального люпину і супутньої мікрофлори (1971), Г.П. Кушнір, Т.С. Шроль, Е.А. Головка, О.Ю. Кострома, Н.Е. Елланська.

9. *Закриті екосистеми*: Т.М. Біляновська – експериментально довела можливість регулювання алелопатичного ефекту через корені, шляхом зміни абіотичного і біотичного факторів (1992); В.М. Гайдамак, С.О. Горобець, В.І. Колосов, Ю.М. Юдін, В.А. Дерев'янка, Л.О. Поповічева, А.Я. Безменов.

10. *Декоративні рослини* вивчали В.В. Снежко – наукове обґрунтування введення вищих рослин в інтер'єри сучасних

будівель з урахуванням їх біологічної сумісності, чуттєво-естетичної специфічності і можливості поліпшення окремих параметрів середовища мешкання людини (1983); В.М. Каспарі – з'ясувала алелопатичні особливості, фітонцидні властивості бегонії в промислових інтер'єрах (1992); Н.І. Прутенська.

11. Н.І. Прутенська та Н.В. Заїменко проводили алелопатичні дослідження в напрямку «Рослини і космос», а також вивчали розвиток тропічних орхідних рослин в умовах реального космічного польоту.

12. Дослідженням лікарських, ефіроолійних ароматичних рослин займалися Л.Я. Гарштя – проблема алелопатичних властивостей деяких рослин із родини зонтичних (1971); О.О. Ільєнко – дослідження біологічних особливостей деяких видів родини норичкових при вирощуванні їх в умовах культури (1983); Г.А. Побірченко – дослідження алелопатичних особливостей шавлії мускатної (*Salvia sclarea* L.) (1988); Л.Д. Юрчак – екологічні основи алелопатичної взаємодії та післядії ароматичних рослин в агрофітоценозах (2002); С.П. Машковська – дослідження алелопатичних та біохімічних особливостей видів роду чорнобривців (*Tagetes* L.) (2002); Т.О. Щербакова – вивчення алелопатичних властивостей інтродукованих видів роду ехінацея (*Echinacea* Moench) (2004); О.В. Міщенко – вивчав біолого-екологічні особливості ехінацеї пурпурової (*Echinacea purpurea* (L.) Moench.) в умовах Лісостепу України (2007); С.А. Радіоза – дослідження агроекологічних та алелопатичних властивостей рослин роду *Calendula* L. (2008); Н.О. Гнатюк – вивчала алелопатичні властивості ароматичних рослин видів *Monarda didyma* L., *Dracosephalum moldavicum* L., *Hyssopus officinalis* L. (2012); О.П. Юношева – вивчала алелопатичні особливості рослин видів роду *Lavandula* L. в умовах Лісостепу України (2017); А.Я. Безменов (Юрчак, 2006: 20-21).

Висновки та перспективи подальших досліджень. На сучасному етапі велику стурбованість викликає подальша спеціалізація сільського господарства, де використання монодомінантних агроценозів та застосування агрохімікатів стало нормою господарювання. Монокультура сприяє руйнації

природних зв'язків, збідненню біорізноманіття в агроценозах, зниженню стійкості культур до несприятливих екологічних умов зростання. Інтенсивний обробіток ґрунту, використання отрутохімікатів, мінеральних добрив тощо посилюють цей негативний вплив на ґрунт, що відбивається на всіх взаємодіючих складових агроландшафтів (Юрчак, 2005: 5). Прямим виходом із нинішньої кризової ситуації має стати *зміна агрохімічної концепції землеробства на агробіологічну* – таку, що враховує закони природи, де рослини засвоюють і концентрують у собі сонячну енергію. Відмерлі рослини та їхні виділення потрапляють в землю і дістаються ґрунтовим організмам, які знову передають накопичені речовини рослинам, використовуючи при цьому накопичену рослинами сонячну енергію (Антонець, 2015: 157). Саме в цьому кругообігу алелопатія розглядається як екологічна проблема інтегрального характеру.

Таким чином, наукові розробки вітчизняних вчених з проблем хімічної взаємодії між рослинами або алелопатії у другій половині ХХ – початку ХХІ ст. були спрямовані на конструювання стійких високопродуктивних агрофітоценозів на алелопатичних принципах. Це актуальна наукова та практична проблема, важлива для розвитку сільського господарства, що ґрунтується на агробіологічних та екологічних засадах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонець Семен Свиридонович: біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1956–2015 роки / уклад.: В. М. Писаренко, В. М. Антонець; наук. ред. В. А. Вергунов. К.: ТОВ «Видавництво «Зерно», 2015. 480 с.
2. Берлянд С. С. Очерки о земледелии и земледельцах. М.: «Просвещение», 1964. 447 с.
3. Гродзинский А. М., Пилипенко-Юрчак Л. Д. Биологический метод определения фитотоксических веществ при помощи прорастающих семян: тезисы докл. научн. конференции по вопросам экспериментальной геоботаники. Казань, февр. 1962 г. Казанское отд-ние Всесоюз. ботан. о-ва. Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1962. С. 80-81.

4. Коваленко Н. П. Становлення та розвиток науково-організаційних основ застосування вітчизняних сівозмін у системах землеробства (друга половина XIX – початок XXI ст.): монографія / наук. ред. В. А. Вергунов. НААН, ННСГБ. К.: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 490 с.

5. Про гальмівні речовини в післяжнивних рештках польових культур і в бур'янах. I. Вплив водорозчинних гальмувачів на проростання насіння і ріст рослин / Гродзінський А. М., Мохова Н. І., Пилипенко-Юрчак Л. Д., Філіппович Т. М. // Укр. ботан. журн. 1962. Т. XIX, № 6. С. 30-38.

6. Про гальмівні речовини в післяжнивних рештках польових культур і в бур'янах. II. Дія летких виділень на проростання насіння і фотосинтез рослин / Гродзінський А. М., Мохова Н. І., Пилипенко-Юрчак Л. Д., Філіппович Т. М. // Укр. ботан. журн. 1963. Т. XX, № 1. С. 66-72.

7. Сидерація. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Сидерація> (дата звернення 28.09.2018).

8. Черевченко Т. М., Мороз П. А. Втілення ідей академіка А. М. Гродзінського у розвиток теорії та практики інтродукції рослин. // Алелопатія та сучасна біологія: матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 80-річчю з дня народження акад. А. М. Гродзінського (1926-1988), Київ, 17-19 жовт. 2006 р. НБС імені М. М. Гришка НАН України. К.: Фітосоціоцентр, 2006. С. 20-30.

9. Эколого-аллелопатические аспекты исследования интродуцированных ароматических растений и перспективы их использования / Юрчак Л. Д. и др. // Интродукция и селекция ароматических и лекарственных растений: материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 200-летию Никитского ботанич. сада, Ялта, Крым, Украина, 8-12 июня. 2009 г. Симфероп., 2009. С. 225-226.

10. Экспериментальная аллелопатия: монография / А. М. Гродзинский и др. К.: Наук. думка, 1987. 233 с.

11. Юрчак Е. В. Аналіз творчої спадщини Л. Д. Юрчак. // Історія освіти, науки і техніки в Україні: матеріали XI Всеукр. конф. молодих вчених та спеціалістів, присвяч. 85-річчю Національної академії аграрних наук

України, віковим ювілеєм появи Панфільської дослідної станції ННЦ «Інститут землеробства НААН», Дослідної станції лікарських рослин Інституту агроєкології і природокористування НААН, 150-річчю від дня народження видатного вченого-агробіолога, одного із дієвих організаторів академічної науки – професора С. Л. Франкфурта, «Міжнародному року зернобобових», оголошен. рішенням Генеральної Асамблеї ООН, 15-річчю створення Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки ННСГБ НААН й 10-річчю виходу електронного наукового фахового видання – міжвідомчого тематичного збірника «Історія науки і біографістика», (м. Київ, 16 травня 2016 р.). Вінниця, 2016. С. 288-290.

12. Юрчак Е. В. Становлення доктора сільськогосподарських наук Л. Д. Юрчак (1937–2010) як особистості та науковця. // Історичні записки: зб. наук. праць / гол. ред. В. П. Михайлюк. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. Вип. 39. С. 230-237.

13. Юрчак Л. Д. Алелопатія в агробіогеоценозах ароматичних рослин: монографія / відп. ред. П. А. Мороз; рец. В. Г. Собко, Е. А. Головки. К.: Фітосоціоцентр, 2005. 411 с.

14. Юрчак Л. Д. Алелопатія: ретроспективний погляд, сучасний стан та перспективи досліджень. // Інтродукція рослин. 2006. № 4. С. 12-23.

15. Юрчак Л. Д. Алелопатія: ретроспективний погляд, сучасний стан та перспективи досліджень. // Алелопатія та сучасна біологія: матеріали Міжнар. наук. конф., присвяч. 80-річчю з дня народження акад. А. М. Гродзинського (1926-1988), Київ, 17-19 жовт. 2006 р. НБС імені М. М. Гришка НАН України. К.: Фітосоціоцентр, 2006. С. 10-20.

REFERENCES

1. *Antonets Semen Svyrydonovych* (2015) [Antonets Semen Sviridonovich]: biobibliohr. pokazhch. nauk. pr. za 1956–2015 roky / uklad.: V. M. Pysarenko, V. M. Antonets; nauk. red. V. A. Verhunov. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Zerno». 480 [in Ukrainian].

2. Berlyand, S. S. (1964). *Ocherki o zemledelii i zemledeltsah*. [Essays on Agriculture and Farmers]. Moskva: «Prosveschenie». 447 [in Russian].

3. Cherevchenko, T. M., Moroz P. A. (2006). *Vtillennia idei akademika A. M. Hrodzinskoho u rozvytok teorii ta praktyky introduktsii roslyn*. [Implementation of the ideas of academician A. M. Grodzinsky in the development of the theory and practice of plant introduction]. *Allelopatiya ta suchasna biologiya* [Allelopathy and modern biology]: materialy Mizhnar. nauk. konf., prisvyach. 80-richchyu z dnya narodzhennya akad. A. M. Grodzynskogo (1926–1988), Kyiv. 17-19 zhovt. 2006 r. NBS imeni M. M. Hryshka NAN Ukrainy. Kyiv: Fitosotsiotsentr. 20-30 [in Ukrainian].

4. *Ekologo-allelopaticheskie aspektyi issledovaniya introdutsirovannyih aromaticheskikh rasteniy i perspektivyi ih ispolzovaniya* (2009). [Ecological and allelopathic aspects of the study of introduced aromatic plants and the prospects for their use]: *Introduktsiya i selektsiya aromaticheskikh i lekarstvennyih rasteniy* [Introduction and selection of aromatic and medicinal plants]: materialy Mezhdunar. nauch.-prakt. konf., posvyasch. 200-letiyu Nikitskogo botanich. sada, Yalta, Kryim, Ukraina, 8-12 iyun. 2009 g. / Yurchak L. D. i dr. Simferopol. 225-226 [in Russian].

5. *Eksperimentalnaya allelopatiya* (1987). [Experimental allelopathy]: monografiya / A. M. Grodzinskiy i dr. Kiev: Nauk. dumka. 233 [in Russian].

6. Grodzinskiy, A. M., Pilipenko-Yurchak L. D. (1962). *Biologicheskyy metod opredeleniya fitotoksicheskikh veschestv pri pomoschi prorastayuschih semyan*. [Biological method for the determination of phytotoxic substances using germinating seeds]: Tezisy dokl. nauchn. konferentsii po voprosam eksperimentalnoy geobotaniki. Kazan, fevr. 1962 g. Kazanskoe otd-nie Vsesoyuz. botan. o-va. Kazan: Izd-vo Kazanskogo un-ta. S. 80-81. [in Russian].

7. Kovalenko, N. P. (2014). *Stanovlennia ta rozvytok naukovo-orhanizatsiinykh osnov zastosuvannia vitchyznianskykh sivozmin u systemakh zemlerobstva (druha polovyna XIX – pochatok XXI st.)*. [Formation and development of scientific and organizational bases of application of domestic crop rotation in agricultural systems (second half of XIX – beginning of XXI century)]: monohrafiia / nauk. red. V. A. Verhunov. NAAN, NNSHB. Kyiv: TOV «Nilan-LTD». 490 [in Ukrainian].

8. *Pro halmivni rehovyny v pisliazhnyvnykh reshtkakh polovykh kultur i v burianakh. I. Vplyv vodorozchynnykh halmuvachiv na prorostannia nasinnia i rist roslyn.* (1962). [About inhibitory substances in the painted lattices of polish cultures and in the weeds. I. Influence of waterborne brakes on the growth of us and the growth of plants]. / Hrodzinskyi A. M., Mokhova N. I., Pylypenko-Yurchak L. D., Filippovych T. M. *Ukrainskyi botanichnyi zhurnal*. [Ukrainian Botanical Journal]. T. XIX. 6. 30-38 [in Ukrainian].

9. *Pro halmivni rehovyny v pisliazhnyvnykh reshtkakh polovykh kultur i v burianakh. II. Diia letkykh vydilen na prorostannia nasinnia i fotosyntezy roslyn.* (1963). [About inhibitory substances in the painted lattices of polish cultures and in the weeds. II. Effect of volatile secretions on seed germination and plant photosynthesis]. / Hrodzinskyi A. M., Mokhova N. I., Pylypenko-Yurchak L. D., Filippovych T. M. *Ukrainskyi botanichnyi zhurnal*. [Ukrainian Botanical Journal]. XX. 1. 66-72 [in Ukrainian].

10. *Syderatsiia*. [Sideration]. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/Сидерація>

11. Yurchak, E. V. (2013). *Stanovlennia doktora silskohospodarskykh nauk L. D. Yurchak (1937–2010) yak osobystosti ta naukovtsia*. [Becoming a doctor of science L. L. Yurchak (1937-2010) as an expert on science]. *Istorychni zapysky*. [Historical Notes]: zb. nauk. prats / hol. red. V. P. Mykhailiuk. Luhansk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia. 39. 230-237 [in Ukrainian].

12. Yurchak, E. V. (2016). *Analiz tvorchoi spadshchyny L. D. Yurchak*. [Analysis of the creative activity of L. D. Yurchak]. *Istoriia osvity, nauky i tekhniky v Ukraini*. [History of science, science and technology in Ukraine]. Vinnytsia. 288-290 [in Ukrainian].

13. Yurchak, L. D. *Alelopatiia v ahrobieotsenozakh aromatychnykh roslyn* (2005) [Allelopathy in agrobiogeocenoses of aromatic plants]: monohrafiia / vidp. red. P. A. Moroz; rets. V. H. Sobko, E. A. Holovko. Kyiv: Fitosotsiotsentr. 411 [in Ukrainian].

14. Yurchak, L. D. (2006). *Alelopatiia: retrospektyvnyi pohliad, suchasnyi stan ta perspektyvy doslidzhen*. [Allelopathy: a retrospective view, the current state and prospects of research]. *Introduktsiia roslyn*. [Plant introduction]. 4. 12-23 [in Ukrainian].

15. Yurchak, L. D. (2006). *Alelopatiya: retrospektyvnyi poglyad, suchasniy stan ta perspektyvi doslidzhen.* [Allelopathy: a retrospective view, the current state and prospects of research]. *Alelopatiya ta suchasna biologiya* [Allelopathy and modern biology]: materialy Mizhnar. nauk. konf., prisvyach. 80-richchyu z dnya narodzhennya akad. A. M. Grodzynskogo (1926–1988), Kyiv, 17-19 zhovt. 2006 r. NBS imeni M. M. Hryshka NAN Ukrainy. Kyiv: Fitosotsiotsentr. 10-20 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено короткий історичний огляд застосування заорювання в ґрунт зеленої маси рослин або сидерації в якості зеленого добрива. Акцентовано увагу щодо надмірної сучасної інтенсифікації сільськогосподарських угідь, застосування монокультур що негативно впливає на родючість ґрунтів, якість урожаю та погіршення екологічних умов загалом. Детально розглянуто методологію практичного використання аеллопатичних підходів, а також перспективи і шляхи подальшого їх використання у науковій агрономії, рослинництві, лісівництві, луківництві та інших прикладних біологічних науках. Проаналізовано наукові напрями з проблем аеллопатії, надано коротку характеристику розробкам, що проводилися вітчизняними вченими у другій половині ХХ – початку ХХІ ст.

Зроблено висновки, що використання отрутохімікатів, мінеральних добрив тощо сприяє руйнації природних зв'язків, збіднює біорізноманіття в агроценозах, посилює негативний вплив на ґрунт, що відбивається на всіх взаємодіючих складових агроландшафтів. Наголошено на необхідності зміни сучасної агрохімічної концепції землеробства на агробіологічну.

***Ключові слова:** аеллопатія, сільське господарство, інтенсифікація, сидерація, вітчизняні вчені, наукові розробки, методологія, агробіологія.*

АННОТАЦИЯ

В статье осуществлен краткий исторический обзор применения запахивания в почву зеленой массы растений или

сидерації в якості зеленого добрива. Акцентовано увагу на надмірній сучасній інтенсифікації сільськогосподарських угідь, застосування монокультур, що негативно впливає на родючість ґрунту, якість врожаю та погіршення екологічних умов в цілому. Детально розглянуто методологію практичного застосування алелопатичних підходів, а також перспективи та шляхи подальшого їх застосування в науковій агрономії, рослинництві, лісовництві, лугознавстві та інших прикладних біологічних науках. Проаналізовані наукові напрями по проблемах алелопатії, надано короткий опис розробкам, які проводилися вітчизняними ученими в другій половині XX – початку XXI в.

Зроблено висновки, що застосування ядохимікатів, мінеральних добрив та ін. спричиняє руйнування природних зв'язків, збагачує біорізноманітність в агроценозах, посилює негативний вплив на ґрунт, що відбивається на всіх взаємодіючих складових агроландшафтів. Відзначено необхідність зміни сучасної агрохімічної концепції землеробства на агробіологічну.

Ключові слова: алелопатія, сільське господарство, інтенсифікація, сидерація, вітчизняні учені, наукові розробки, методологія, агробіологія.

Надійшла до редакції: 13.10.2018 р.

Прийнята до друку: 12.11.2018 р.

УДК 002.1:004.032.6:378.147 (045)

DOI: 10.31470/2518-7600-2018-6-117-137

MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF PROFESSIONALS PREPARATION IN THE FIELD OF INFORMATION, LIBRARY AND ARCHIVE BUSINESS

МУЛЬТИМЕДІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У ГАЛУЗІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ, БІБЛІОТЕЧНОЇ ТА АРХІВНОЇ СПРАВИ

Світлана Литвинська,
кандидат філологічних наук,
доцент,
доцент кафедри історії та
документознавства,
zlsv@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-5761-5124>
С-5113-2019
Національний авіаційний
університет
пр-т Космонавта Комарова, 1,
ауд. 8-603, м. Київ,
Україна 03058

Svitlana Lytvynska,
candidate of Philology,
Associate Professor,
Associate Professor of
Department of History and
Document Science
zlsv@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-5761-5124>
С-5113-2019
National Aviation University
Prosp. Kosmonavta Komarova,
1, aud. 8-603, Kyiv,
Ukraine 03058

ABSTRACT

The article deals with the actual problems of the introduction and use of multimedia technologies in the process of training students. The analysis of modern experience in the use of multimedia presentations used by the lecturers of the Department of history and records management of the National Aviation University.

In multimedia technologies simultaneously use several information media: graphics, text, video, photo, animation, sound effects, high-quality audio. This is a modern example of the use of well-known effective principles of visibility and accessibility in the learning process. Multimedia documents can contain language texts, static graphic images, separate audio and music

accompaniment effects, special animation graphics, and showcase movie and photo phonograph fragments.

The main differences between innovative multimedia tools are interactivity, free interpretation and sociability. Multimedia presentations are a modern, convenient and effective way to provide students with information. Comprehensive combination of linguistic text with movement dynamics, sound and graphic representation. the figure actively influences the organs of human perception - hearing and sight. The combination of visual and auditory information intensifies the thinking and memory of students, allows them to keep their attention longer, provide much more information. Lecturers and students must use multimedia. Teachers should teach students how to create presentations, develop skills in designing and demonstrating them.

The advantages of using information technologies in comparison with traditional forms of preparation of students are substantiated. The experience of using multimedia presentations at lectures and practical classes, in research work of students during the defense of diploma works is considered. The basic requirements to the structure of the presentation, the choice of font, color of slides, and animation effects are defined.

The use of information technologies in student learning provides a high professional level. The methodical recommendations for creating multimedia presentations are considered.

Keywords: *information technologies, multimedia presentation, document, computer program, educational process.*

Постановка проблеми. Процес реформування освіти в Україні відображає зміст і спрямованість перетворень, що мають важливе значення для суспільства. Інформатизація людських знань значною мірою визначає тенденції інформаційних процесів на сучасному етапі і спрямована на підтримку всієї суспільної реальності. Вплив новітніх інформаційних й освітніх технологій призводить до збільшення обсягів знань, якими завдяки належній підготовці фахово повинні володіти фахівці в галузі інформаційної, бібліотечної та архівної справи. Високий рівень фахової підготовки

працівників зумовлений суспільним розвитком і впливає на ефективність функціонування людських знань, використання досвіду, умінь, навичок, можливостей доступу до навчання, підвищення кваліфікації, удосконалення професійних і особистісних якостей майбутніх працівників. Тому питання підготовки фахівці в галузі інформаційної, бібліотечної та архівної справи вищими навчальними закладами відповідно до потреб суспільства у спеціалістах такого профілю є важливим і своєчасним.

На сучасному етапі розвитку суспільства важливим є застосування новітніх інформаційних технологій в навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів. Так, саме мультимедійні технології найбільш оптимально і ефективно відповідають вирішенню триєдності дидактичних цілей освіти: навчання (сприйняття студентами навчального матеріалу, осмислення ними зв'язків і відносин в об'єктах вивчення); розвитку (пошук, аналіз, синтез, творче оформлення наукової інформації активізація цільової ініціативи студентів); вихованню (професійний світогляд, вміння чітко організувати самостійну та групову роботу). Цим і зумовлена актуальність розвідки.

Аналіз досліджень і публікацій. У галузях архівознавства, документознавства, бібліотекознавства та фахової освіти нині плідно працює багато провідних науковців (Гомотюк, 2013; Дацків&Кічула, 2013; Новальська, 2017; Пелешишин&Вовк 2017; Петрова, 2014; Соляник, 2017; Документознавство та інформаційна діяльність, 2013; Щербяк, 2013). Питання використання освітньо-інформаційних технологій під час проведення навчальних занять розглядають науковці (Литвинська, 2013; Литвинська, 2017; Смалько, 2017). Зокрема про специфіку сучасної нетрадиційної лекції пишуть науковці (Блохін, 2017; Довжук, 2018), а про можливості використання засобів сучасних інформаційних технологій у навчанні повідомляють науковці Бастракова, 2012; Ісак, 2016; Колікова, 2017; Масі, 2017; Предко, 2017). У наукових українських та зарубіжних науковців досліджено різні аспекти проблеми. Окрім вдосконалення вже набутого попереднього досвіду науковців щодо досліджуваної проблеми, актуальним

залишається вивчення особливостей використання мультимедійних технологій в освітньому процесі у вищих навчальних закладах. Зазначена проблема до сьогодні залишається актуальною, оскільки сучасне суспільство все швидше піддається впливу глобалізації, модернізації та євроінтеграції.

Мета статті – систематизувати основні вимоги до створення мультимедійних презентацій, які можна використовувати у процесі підготовки фахівців у галузі інформаційної, бібліотечної, та архівної справи.

Виклад основного матеріалу. Використання новітніх комп'ютерних технологій нині є одним із важливих напрямів розвитку сучасної вищої освіти.

Інтерактивність, інтенсифікація процесу навчання, зворотний зв'язок – помітні переваги цих технологій, котрі зумовлюють їх використання під час навчально-виховного процесу. Аналізуючи можливості використання засобів сучасних інформаційних технологій, Т. Колікова наголошує на тому, що це не лише інтенсифікує навчально-виховний процес, а й готує студентів до життя в умовах інформаційного суспільства (Колікова, 2017: 261). Про те, що в інформаційному суспільстві комунікаційні процеси суттєво трансформуються і це впливає на оперативність обміну інформацією та на оптимальне її використання, вказує Н. Масі (Масі, 2017: 244). У своїх наукових розвідках Н. Бастракова робить висновок, що оскільки у мультимедійних технологіях одночасно використовують кілька інформаційних середовищ: графіку, текст, відео, фотографію, анімацію, звукові ефекти, високоякісний звуковий супровід, – то це і є сучасним прикладом використання у навчанні відомих ефективних принципів наочності й доступності (Бастракова, 2012: 48). Використовуючи такі комп'ютерні програми, як Calameo, TurboSite, Sekum Book Studio та інші, створюють інтерактивні публікації в Інтернеті, сайти й електронні підручники з підтримкою коментарів, різними формами зворотного зв'язку, звуковими й анімаційними ефектами.

Інформаційні технології – один із перспективних способів, що широко використовується в освітньому процесі,

зокрема у ВНЗ. Мультимедіа (лат. *multum* + *medium*) – це система комплексного поєднання візуальних і аудіальних прийомів, якими безпосередню керує інтерактивне програмне забезпечення. Для цього використовують сучасні технічні та програмні засоби, що поєднують мовний текст зі звуком, графікою, фото- і відеозображенням тощо в єдиному цифровому форматі.

Мультимедійні документи відрізняються від традиційних (паперових) тим, що крім текстів природньої мови і статичних графічних зображень можуть подавати окремі звукові та музичні ефекти супроводу, спеціальну анімаційну графіку, демонструвати кіно-фото-фонофрагменти. Мультимедійне програмне забезпечення містить спеціальні програмні засоби, призначені для створення і відтворення мультимедійних презентацій. Крім того, під час демонстрація мультимедійних презентацій потребує спеціального апаратного забезпечення – обладнання, необхідного для створення, збереження і відтворення мультимедійних документів.

На думку Г. Предко, засоби мультимедіа своєю потужністю набагато перевищують сумарну потужність окремих традиційних документних носіїв. Основними відмінностями між інноваційними засобами мультимедіа та традиційними носіями інформації є інтерактивність, вільна інтерпретація і комунікабельність (Предко, 2017). Однак О. Смалько наголошує на перевагах гармонійного поєднання сучасних технологій з традиційними (Смалько, 2017).

Ю.Щербяк вважає, що «об'єктивні соціальні потреби та зростання ролі інформаційних процесів у суспільному розвитку» зумовлюють необхідність підготовки висококваліфікованих фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи (Щербяк, 2013: 33).

Кафедра історії та документознавства Національного авіаційного університету має великий досвід підготовки фахівців за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», спеціалізацією «Документознавство та інформаційна діяльність», адже цьому передувало навчання студентів за спеціальністю «Документознавство та інформаційна діяльність» напряму 0201 «Культура», розпочате ще у 2002-2003 навчальному році.

На той час у вищому навчальному закладі було впроваджено реалізацію кредитно-модульної системи організації навчального процесу, згідно з вимогами Болонської конвенції. Так, Л. Петрова зауважила, що підготовка документознавців здійснювалася як планомірна безперервна освіта шляхом реалізації проблемно-модульного навчання (Петрова, 2014: 6). У навчальному плані підготовки фахівців-документознавців було чітко сформовано два потужні дисциплінарні блоки – документознавчий та інформаційний.

Наразі навчальна дисципліна «Документознавство» залишається базовою дисципліною в підготовці фахівців. «Позиціонування документознавства як науки, навчальної дисципліни, наукової спеціальності стимулює звернення до теоретичних питань, а відтак їх актуалізації для налагодження ефективної системи підготовки кадрів», – вважає О. Гомотюк (Гомотюк, 2013: 9). «Документознавство» викладається студентам другого курсу протягом 3-го і 4-го семестрів навчання. Для її вивчення навчальною програмою визначено 210 годин (68 годин лекційних та 34 практичних занять).

Мета викладання дисципліни – надання студентам теоретико-практичних знань про загальні основи теорії документа та документально-комунікаційної діяльності, процеси створення й функціонування документів у соціопросторі, перспективи розвитку.

Завданнями вивчення навчальної дисципліни є:

- ознайомити студентів з історією виникнення, особливостями формування та сучасними видами документів,
- визначити сучасний стан розвитку документознавства як науки і навчальної дисципліни, його сучасну структуру;
- дати знання про основні наукові поняття документознавства, особливості еволюції та сучасного стану його терміносистеми;
- розкрити зміст теоретичних, науково-методичних засад документознавства;
- виробити навички загальної класифікації документів, уміння розглядати концептуальні чинники становлення, розвитку та функціонування основних видів документів;

– навчити орієнтуватися в документознавчих джерелах інформації, джерелознавчих документах науково-теоретичного та науково-практичного характеру, що мають відношення до названої дисципліни.

У результаті вивчення даної навчальної дисципліни студенти повинні знати:

- головні концепції документознавчих досліджень;
- основні теоретичні поняття та категорії документознавства;
- специфіку виникнення і розвитку документознавства як науки;
- ознаки, властивості, функції, види документів, засоби і способи їх створення;
- характеристику знаків штучної та природної мови;
- види кодування документної інформації;
- види загальної класифікації документів;
- документно-комунікаційну систему та її підсистеми;
- загальну характеристику основних видів опублікованих і неопублікованих документів;
- загальну класифікацію видань;
- особливості й призначення документів на новітніх носіях інформації.

Студенти повинні вміти:

- характеризувати документ як системний об'єкт;
- визначати види і типи документів;
- здійснювати багатоаспектну класифікацію документа;
- аналізувати інформаційну й матеріальну складові документів;
- виявляти загальні й спеціальні функції документів;
- характеризувати і класифікувати усі види видань;
- розрізняти документи на новітніх носіях інформації;
- аналізувати структуру й довідковий апарат видання.

Навчальний матеріал дисципліни структурований за модульним принципом і складається з 2-х навчальних модулів:

- навчального модуля № 1 «Історія й теоретичні основи документознавства»;
- навчального модуля № 2 «Види документів».

Кожен з модулів є логічно завершеною, відносно самостійною, цілісною частиною навчальної дисципліни, засвоєння якої передбачає проведення модульної контрольної роботи та аналіз результатів її виконання. Завершується вивчення дисципліни складанням студентами екзамену.

Навчальна дисципліна «Документознавство» доповнюється знаннями дисциплін: «Історичне документознавство», «Соціальні комунікації», «Архівознавство», «Документно-інформаційні фонди». Крім того, «Документознавство» взаємопов'язано із дисциплінами «Діловодство», «Лінгвістичні основи документознавства», «Управлінське документознавство», «Кадрове документознавство».

Викладання такої масштабної дисципліни потребує від викладача педагогічної майстерності, вміння застосовувати різні прийоми й методи. Зокрема В. Блохін акцентує увагу на тому, що використання інформаційних технологій розширює можливості й методи навчання (Блохін, 2017: 240). «Використання викладачами інноваційних методів у процесі навчання сприяє подоланню стереотипів у викладанні різних дисциплін, виробленні нових підходів до професійних ситуацій, розвитку творчих, креативних здібностей», – зазначає І. Довжук (Довжук, 2018: 170).

Саме мультимедійні презентації є сучасним зручним і ефектним способом надання студентам інформації. Використання комп'ютерних програм з комплексним поєднанням мовного тексту, динамікою руху, звуком і графічним зображенням чи малюнком активно впливає на органи людського сприйняття – слух і зір. Поєднання візуальної й аудіальної інформації активізує мислення й пам'ять студентів, дозволяє довше утримують їхню увагу, надавати значно більші обсяги інформації. Такі лекційні заняття є досить цікавими й ефективними, їх із задоволенням відвідують студенти (Литвинська, 2013).

Розроблено такі мультимедійні презентації за всіма темами навчальної програми з дисципліни «Документознавство»:

- «Документознавство як наука і навчальна дисципліна»;
- «Розвиток документознавства в Україні в кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст.»;
- «Поняття «документ»: концепції походження, огляд сучасних дефініцій»;
- «Ознаки, властивості, функції документа»;
- «Загальна характеристика складових документа»;
- «Характеристика матеріального носія інформації»;
- «Загальна класифікація документів: історія становлення і розвитку»;
- «Специфіка загального класифікування документів»;
- «Письмо як спосіб фіксування інформації на документному носії»;
- «Код. Кодування інформації»;
- «Документна комунікація як вид соціальної комунікації»;
- «Документування інформації як процес»;
- «Документ як результат документної діяльності»;
- «Документний фонд: сутність, види, завдання, функції»;
- «Українська документознавча термінологія: становлення і розвитку»;
- «Методи документознавчих досліджень»;
- «Документознавчий доробок українських та закордонних науковців»;
- «Видання як вид документа: сутність, види, ознаки, класифікація»;
- «Текстові видання: види, ознаки, призначення»;
- «Книга як основний вид текстового видання»;
- «Структура книги як виду видання»;
- «Загальна характеристика довідкових видань»;
- «Енциклопедичні видання»;
- «Словник, довідник, путівник як види довідкових видань»;
- «Періодичні та продовжувані видання»;
- «Журнал як вид періодичного видання»;
- «Газета як вид періодичного видання»;
- «Загальна характеристика інформаційних, навчальних, наукових, офіційних видань»;

- «Загальна характеристика літературно-художніх, рекламних видань і видань для дозвілля»;
- «Нотні й образотворчі видання»;
- «Загальна характеристика картографічних видань»;
- «Електронне видання як вид електронного документа»;
- «Патент і авторське свідоцтво. Нормативні документи»;
- «Неопубліковані документи: загальний огляд»;
- «Документи на новітніх носіях інформації»;
- «Загальна характеристика кіно-фото-фонодокументів».

На практичних заняттях широко використовують навчальні комп'ютерні програми і програми-тренажери. Це дозволяє викладачеві отримувати не лише результати виконаних студентами завдань, але й спостерігати за самим процесом виконання цих завдань студентами, відслідковувати їхні можливі помилки й аналізувати причини їх допущення. Слушною є думка Л. Ісак, що це сприяє засвоєнню теоретичних знань, виробленню у студентів практичних умінь і навичок роботи з документами, активізує й урізноманітнює їхню самостійну роботу (Ісак, 2016).

Проте важливо не лише викладачеві використовувати мультимедіа, але навчити цьому студентів, сформувані у них навички оформлення та презентації матеріалу. Адже сучасний фахівець з інформаційної, бібліотечної та архівної справи повинен володіти, на думку А. Пелещишина та Н. Вовк, не тільки теорією, а й уміннями та навиками комп'ютерних технологій з метою вдосконалення своєї професійної діяльності (Пелещишин&Вовк, 2017: 71). Про потребу навчати студентів цього фаху вільно володіти інформаційними технологіями також наголошує Т. Новальська (Новальська, 2017: 74). Крім вивчення студентами інформаційних технологій на навчальних заняттях, варто розвивати їхні уміння практично. Так, цьому сприяє науково-дослідницька робота студентів, тому що, як зауважує А. Соляник, вміння представляти на обговорення результати своєї наукової роботи є важливою універсальною навичкою наукового дослідника (Соляник, 2017: 18). Наприклад, на заняттях студентського наукового гуртка «Актуальні питання документознавства» майбутні науковці навчаються оформлювати презентації до демонстрації результатів своїх наукових досліджень.

Під час проведення в Національному авіаційному університеті щорічної Міжнародної науково-практичної конференції для молодих учених і студентів «Політ. Сучасні проблеми науки» учасники конференції зобов'язані супроводжувати свої доповіді демонстрацією мультимедійних презентацій. Ця вимога висувається й до участі студентів у інших наукових та виховних заходах.

Крім того, мультимедійний супровід студенти готують під час захисту результатів виробничих практик. Це додає захистам певної урочистості, робить їх цікавішими, змістовнішими.

Особливо в нагоді студентам стає вміння створювати презентації під час захистів курсових робіт і дипломних робіт різного освітнього рівня. Так, на кафедрі історії та документознавства Національного авіаційного університету для студентів, які працюють над написанням дипломних робіт, розроблено методичні рекомендації щодо оформлення мультимедійних презентацій (Документознавство та інформаційна діяльність, 2013).

Готуючи мультимедійну презентацію своєї наукової роботи, студент повинен чітко знати обов'язкові вимоги до її створення. Так, у структурі презентації наявними мають бути такі слайди: титульний аркуш, що відображає тему презентації й автора роботи; основні ключові положення теми роботи та отримані результати; закріплювальний слайд. Доповідь має спиратися на ілюстративний матеріал, список основних джерел (до п'яти); завершальний слайд з контактною інформацією й подякою за увагу.

На якість презентації впливає оригінальність її оформлення, анімаційні ефекти, а також відсутність мовних і фактичних помилок, достовірність поданої інформації. Розмір файлів на слайдах не повинен перевищувати 2 Мб, кількість слайдів 15-20. Слід використовувати один стиль шрифту для всієї презентації (Times New Roman, Arial, Arial Narrow, Verdana). Міжрядковий інтервал – полуторний. Написання шрифту: звичайне, товсте (напівжирне), курсивом. Усі слова повинні чітко «читатися» на вибраному полі слайда. Автор не повинен зловживати великими буквами (особливо в заголовках) (Литвинська, 2017).

Оформлюючи фон і текст, треба використовувати контрастні кольори (зелений, блакитний, бежевий, помаранчевий, жовтий). На одному слайді дозволяється використовувати не більше трьох кольорів (один – для фону, другий – для заголовка, третій – для тексту). Анімаційні ефекти використовуються всередині слайда та під час зміни слайдів, але не на титульному й завершальному слайдах. Текст на слайдах не повинен переходити через поля слайда (Литвинська, 2017).

В оформленні тексту використовують короткі слова і речення, а обсяг інформації на одному слайді не повинен бути великий. Найважливішу інформацію розміщують в центрі екрана, співвідношення текст і малюнки становить два до трьох, тобто тексту менше, ніж малюнків. Ключові положення відображуються на кожному окремому слайді, щоб слухачі могли добре сприймати інформацію. Усі ілюстративні матеріали потрібно підписати.

Для створення мультимедійних презентацій використовують пакет MS Power Point. Таблиці оформлюють через текстовий процесор MSWord або табличний процесор MSExcel з невеликою кількістю даних. Діаграми готують з використанням майстра діаграм процесора MS Excel. Відео подають у форматі wmf або mpg. Також можна подавати (дуже вибірково і коректно) звукові фрагменти, мультиплікацію, фрагменти фільмів для забезпечення емоційного впливу на слухачів, якщо це виправдано.

Під час презентації неприпустимо зчитувати текст зі слайдів презентації. Текст, надрукований на екрані, й текст, вимовлений автором, не повинні дублювати один одного.

Використання мультимедійних технологій в освітньому процесі вищої школи сприяє розвитку активних способів організації навчальної діяльності студентів. На думку І. Дацківа і М. Кічули, впровадження високих освітніх технологій під час професійної підготовки фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи в подальшому стане запорукою їхнього успіху на ринку праці, оскільки вони будуть здатні самостійно вирішувати проблемні професійні завдання (Дацків&Кічула, 2013: 12). Звичайно, важливою умовою реалізації та

впровадження мультимедійних технологій в освітній процес є наявність спеціально обладнаних аудиторій з мультимедійним проектором, комп'ютером, екраном або мультимедійною дошкою, а ще краще – комп'ютерних класів, електронних бібліотек, медiateки, доступу до інтернету та ін.

Висновки. Отже, мультимедіа є сучасною інформаційною технологією, що об'єднує текст, графіку, звук і відеозображення. Потрібно неухильно дотримуватися вимог до оформлення мультимедійних презентацій. Це стосується дотримання чіткої структури, вибору контрастних кольорів для фону та запису тексту, використання анімаційних ефектів. Особливу увагу слід звернути на вибір шрифту й пропорційність розміщення тексту й малюнків, фотографій тощо.

Рекомендовано викладачам використовувати мультимедійні презентації на лекціях і практичних заняттях, а також вчити студентів самостійно оформлювати мультимедійний супровід до їхніх відповідей на заняттях, наукових доповідей на конференціях і семінарах, засіданнях наукових гуртків. Особливо важливо підготувати студентів до захисту їхніх курсових і дипломних робіт з використанням мультимедіа.

Результати підготовленої мультимедійної презентації можуть бути репрезентовані в електронному вигляді, розповсюджені в Інтернеті, роздруковані на папері. Застосування новітніх інформаційних технологій необхідне й ефективно у навчально-виховному процесі підготовки сучасних фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи.

ДЖЕРЕЛАТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бастрасова Н. Н. Использование мультимедийных технологий в образовательном процессе высшей школы. Новые информационные технологии в образовании: материалы междунар. науч.-практ. конф., Екатеринбург, 13-16 марта 2012 г. Екатеринбург. 2012. С. 48-50.

2. Блохин В. Н. Этапы и значение информатизации образования. Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології ХХІ століття: зб. матеріалів Х Міжнар. наук.-

практ. конф., Одеса, 14-15 вересня 2017 року. Полтава:Сімон. 2017. С. 239-243.

3. Гомотюк О. Системність у вивченні документа. Інформаційно-документальні комунікації в глобалізованому суспільстві: матеріали Міжнар. наук.-прак. конф. м. Київ, 21-22 березня 2013 р., Національний авіаційний університет. К.: НАУ. 2013. С. 9-10.

4. ДацківІ., Кічула М. Особливості підготовки документознавців в умовах інформатизації суспільства. Інформаційно-документальні комунікації в глобалізованому суспільстві: матеріали Міжнар. наук.-прак. конф. м. Київ, 21-22 березня 2013 р., Національний авіаційний університет. К.: НАУ. 2013. С. 11-12.

5. Довжук І. Інноваційні методи навчання студентів-документознавців. *Соціум. Документ. Комунікація*: зб. наук. статей. Серія «Історичні науки». 2018. № 5. С. 165-177.

6. Документознавство та інформаційна діяльність : методичні рекомендації до написання дипломної роботи / уклад.: І.І. Тюрменко, С.В. Литвинська.К. 2013. 48 с.

7. Ісак Л. М. Проблеми інформатизації технологій навчання на сучасному етапі: досвід та перспективи вітчизняної науки. *Актуальні питання сучасної інформатики*. 2016. № 3. С. 164-168.

8. Коликова Т. Г. Возможности использования средств современных информационных технологий в обучении иностранному языку студентов технических вузов. Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття: зб. матеріалів X Міжнар. наук.-прак. конф., Одеса, 14-15 вересня 2017 року. Полтава: Сімон. 2017. С. 261-264.

9. Литвинська С. В. Інформаційні технології в процесі підготовки фахівців у галузі інформаційної, бібліотечної та архівної справи. Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання : збірка наук. праць. Тернопіль: Бескиди, 2017. С. 131-134.

10. Литвинська С. В. Мультимедійна презентація як інноваційний спосіб подання інформації. Документ, мова, соціум: теорія та практика: матеріали Міжнар. наук.-прак.

конф., м. Київ, 11-12 квіт. 2013 р. / Нац. акад. керів. кадр. культури і мистецтв. К., 2013. С. 130-131.

11. Масі Н. І. Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття: зб. матеріалів X Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 14-15 вересня 2017 року. Полтава: Сімон. 2017. С. 243-252.

12. Новальська Т.В. Трансформація змісту навчальної дисципліни «Бібліотечно-інформаційне обслуговування». Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття: зб. матеріалів X Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 14-15 вересня 2017 року. Полтава: Сімон. 2017. С. 73-77.

13. Пелещишин А. М., Вовк Н. С. Особливості розробки проекту стандарту магістра зі спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття: зб. матеріалів X Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 14-15 вересня 2017 року. Полтава: Сімон. 2017. С. 70-73.

14. Петрова Л. Г. Процесно-орієнтовний підхід до підготовки документознавців як чинник реалізації якісних параметрів навчання у ВНЗ. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформрлогія*. 2014. № 1. С. 5-9.

15. Предко Г.М. Створення мультимедійного програмного забезпечення. *Інформаційно-методичний вісник*. 2015. Вип.1. С. 5-11. URL: [http:// elar.ipro.edu.te.ua:8080/ bitstream](http://elar.ipro.edu.te.ua:8080/bitstream) (дата звернення: 21.09.2018).

16. Смалько О.А. Вплив сучасних інформаційних технологій на навчання, виховання та формування особистості. Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття: зб. матеріалів X Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 14-15 вересня 2017 року. Полтава: Сімон. 2017. С. 218-223.

17. Соляник А. А. Сучасні проблеми стандартизації інформаційної освіти в Україні. Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття: зб. матеріалів X Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 14-15 вересня 2017 року. Полтава: Сімон. 2017. С. 15-19.

18. Щербяк Ю. Інформаційно-документальні комунікації в глобалізованому суспільстві: матеріали Міжнар. наук.-практ.

конф. м. Київ, 21-22 березня 2013 р., Національний авіаційний університет. К.: НАУ. 2013. С. 34-35.

REFERENCES

1. Bastrakova, N. N. (2012). *Ispolzovanie multimediyinykh tehnologiy v obrazovatelnom protsesse vysshey shkolyi* [The use of multimedia technology in the educational process of higher education]. *Novyie informatsionnyie tehnologii v obrazovanii: materialyi mezhdunar. nauch.-prakt. konf., Ekaterinburg, 13-16 marta 2012 g. Ekaterinburg.* 48-50 [in RF].

2. Blohin, V. N. (2017). *Etapy i znachenie informatizatsii obrazovaniya* [Stages and value of informatization of education]. *Informatsiyna osvita ta profesiyno-komunikatyvni tekhnolohiyi XXI stolittya: zb. materialiv X Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Odesa, 14-15 veresnya 2017 r. Poltava: Simon.* 239-243 [in Ukr.].

3. Homotyuk, O. (2013). *Systemnist' u vyvchenni dokumenta* [System in studying a document]. *Informatsiyno-dokumental'ni komunikatsiyi v hlobalizovanomu suspil'stvi: materialy Mizhnar. nauk.-prak. konf. m. Kyiv, 21-22 bereznya 2013 r., Natsional'nyy aviatsiynyy universytet. K.: NAU.* 9-10 [in Ukr.].

4. Datskiv I., Kichula M. (2013). *Osoblyvosti pidhotovky dokumentoznavtsiv v umovakh informatyzatsii suspilstva* [Features of training documentologists in the conditions of information society]. *Informatsiino-dokumentalni komunikatsii v hlobalizovanomu suspilstvi: materialy Mizhnar. nauk.-prak. konf. m. Kyiv, 21-22 bereznia 2013 r., Natsionalnyi aviatsiynyy universytet. K.: NAU.* 11-12 [in Ukr.].

5. Dovzhuk, I. (2018). *Innovatsiini metody navchannia studentiv-dokumentoznavtsiv* [Innovative teaching methods for students of document sciences]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia: zb. nauk. statei. Seriiia «Istorychni nauky».* 5. 165-177 [in Ukr.].

6. *Dokumentoznavstvo ta informatsiyna diyal'nist'* (2013). [Documentation and information activities]: *metodychni rekomendatsiyi do napysannya dyplomnoyi roboty / uklad.: I.I.Tyurmenko, S.V. Lytvyns'ka.* K. 48. [in Ukr.].

7. Isak, L. M. (2016). *Problemy informatyzatsii tekhnolohii navchannia na suchasnomu etapi: dosvid ta perspektyvy vitchyznianoï nauky* [Problems of informatization of teaching

technologies at the present stage: experience and perspectives of the national science]. *Aktualni pytannia suchasnoi informatyky*. 3. 164-168 [in Ukr.].

8. Kolikova, T. G. (2017). *Vozmozhnosti ispolzovaniya sredstv sovremennykh informatsionnykh tekhnologiy v obuchenii inostrannomu yazyku studentov tekhnicheskikh vuzov* [The possibility of using the means of modern information technology in teaching foreign language students of technical universities]. *Informatsiyna osvita ta profesiyno-komunikatyvni tekhnolohiyi XXI stolittya: zb. materialiv X Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Odesa, 14-15 veresnya 2017 r.* Poltava: Simon. 261-264 [in Ukr.].

9. Lytvynska, S. V. (2017). *Informatsiini tekhnolohii v protsesi pidhotovky fakhivtsiv u haluzi informatsiinoi, bibliotechnoi ta arkhivnoi spravy* [Information technology in the process of training specialists in the field of information, library and archives]. *Istoryko-kulturna spadshchyna: zberezhennia, dostup, vykorystannia : zbirka nauk. prats. Ternopil: Beskydy. 131-134* [in Ukr.].

10. Lytvynska, S. V. (2013). *Mul'tymediyna prezentatsiya yak innovatsiynny sposib podannya informatsiyi* [Multimedia presentation as an innovative way of presenting information]. *Dokument, mova, sotsium: teoriya ta praktyka: materialy Mizhnar. nauk.-prak. konf., m. Kyiv, 11-12 kvit. 2013 r. / Nats. akad. keriv. kadr. kul'tury i mystetstv. K. 130-131* [in Ukr.].

11. Masi, N. I. (2017). *IT-kompaniyi odes'koho rehionu: vprovadzhennya IT-produktiv* [IT companies in the Odessa region: the introduction of IT products]. *Informatsiyna osvita ta profesiyno-komunikatyvni tekhnolohiyi XXI stolittya: zb. materialiv X Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Odesa, 14-15 veresnya 2017 r.* Poltava: Simon. 243-252 [in Ukr.].

12. Noval's'ka, T.V. (2017). *Transformatsiya zmistu navchal'noyi dystsypliny «Bibliotechno-informatsiynne obsluhovuvannya»* [Multimedia presentation as an innovative way of presenting information]. *Informatsiyna osvita ta profesiyno-komunikatyvni tekhnolohiyi XXI stolittya: zb. materialiv X Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Odesa, 14-15 veresnya 2017 r.* Poltava: Simon. 73-77 [in Ukr.].

13. Peleshchyshyn, A. M., Vovk N. S. (2017). *Osoblyvosti rozrobky proektu standartu mahistra zi spetsial'nosti 029 «Informatsiyna, bibliotekna ta arkhivna sprava»* [Features of drafting of the draft standard of the master's degree in specialty 029 «Informational, library and archival affairs»]. *Informatsiyna osvita ta profesiyno-komunikatyvni tekhnolohiyi XXI stolittya: zb. materialiv X Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Odesa, 14-15 veresnya 2017 r.* Poltava: Simon. 70-73 [in Ukr.].

14. Petrova, L. H. (2014). *Protsesno-oriyentovnyy pidkhid do pidhotovky dokumentoznavtsiv yak chynnyk realizatsiyi yakisnykh parametriv navchannya u VNZ* [Process-oriented approach to the training of documentologists as a factor in the implementation of qualitative training parameters in higher educational institutions]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informlohiya.* 1. 5-9 [in Ukr.].

15. Predko, H. M. (2015). *Stvorennya mul'tymediynoho prohramnoho zabezpechennya* [Створення мультимедійного програмного забезпечення]. *Informatsiyno-metodychnyy visnyk.* 1. 5-11. Retrieved from <http://elar.ippo.edu.te.ua:8080/bitstream> [in Ukr.].

16. Smalko, O.A. (2017). *Vplyv suchasnykh informatsiynykh tekhnolohii na navchannia, vykhovannia ta formuvannia osobystosti* [Influence of modern information technologies on education, education and personality formation]. *Informatsiyna osvita ta profesiino-komunikatyvni tekhnolohii XXI stolittia: zb. materialiv X Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Odesa, 14-15 veresnia 2017 r.* Poltava: Simon. 218-223 [in Ukr.].

17. Solyanyk, A. A. (2017). *Suchasni problemy standartyzatsiyi informatsiynoyi osvity v Ukraini* [Modern issues of standardization of information education in Ukraine]. *Informatsiyna osvita ta profesiyno-komunikatyvni tekhnolohiyi XXI stolittya: zb. materialiv X Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Odesa, 14-15 veresnya 2017 r.* Poltava: Simon. 15-19 [in Ukr.].

18. Shcherbyak, Yu. (2013). *Pidhotovka dokumentoznavtsiv u vyshchii ekonomichnii shkoli: problemy i perspektyvy* [Preparation of documentologists at higher economic school: problems and perspectives]. *Informatsiyno-dokumental'ni komunikatsiyi v*

hlobalizovanomu suspil'stvi: materialy Mizhnar. nauk.-prak. konf. m. Kyuiv, 21-22 bereznya 2013 r., Natsional'nyu aviatsiynnyu universytet. K.: NAU. 34-35 [in Ukr.].

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто актуальні проблеми впровадження і використання мультимедійних технологій у процесі навчання студентів. Проведено аналіз сучасного досвіду використання мультимедійних презентацій, який використовують викладачі кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету.

У мультимедійних технологіях одночасно використовують кілька інформаційних середовищ: графіку, текст, відео, фотографію, анімацію, звукові ефекти, високоякісний звуковий супровід. Це є сучасним прикладом використання у навчальному процесі відомих ефективних принципів наочності й доступності. Мультимедійні документи можуть містити мовні тексти, статичні графічні зображення, окремі звукові та музичні ефекти супроводу, спеціальну анімаційну графіку, демонструвати кіно-фото-фонофрагменти.

Основні відмінності інноваційних засобів мультимедіа – це інтерактивність, вільна інтерпретація і комунікабельність. Мультимедійні презентації є сучасним зручним і ефектним способом надання студентам інформації. Комплексне поєднання мовного тексту з динамікою руху, звуком і графічним зображенням. малюнком активно впливає на органи людського сприйняття – слух і зір. Поєднання візуальної й аудіальної інформації активізує мислення й пам'ять студентів, дозволяє довше утримують їхню увагу, надавати значно більші обсяги інформації. Викладачі та студенти повинні використовувати мультимедіа. Викладачі повинні навчити студентів створювати презентації, сформувати у них навички оформлення та демонстрації матеріалу.

Обґрунтовано переваги використання інформаційних технологій у порівнянні з традиційними формами підготовки студентів. Розглянуто досвід використання мультимедійних презентацій на лекціях і практичних заняттях, у науково-

дослідницькій роботі студентів, під час захисту дипломних робіт. Визначено основні вимоги до структури презентації, вибору шрифту, кольору слайдів, анімаційних ефектів.

Доведено, що використання інформаційних технологій у навчанні студентів забезпечує високий професійний рівень. Запропоновано методичні рекомендації для створення мультимедійних презентацій.

Ключові слова: *інформаційні технології, мультимедійна презентація, документ, комп'ютерна програма, навчальний процес.*

АННОТАЦІЯ

В статье рассмотрены актуальные проблемы внедрения и использования мультимедийных технологий в процессе обучения студентов. Проведен анализ современного опыта использования мультимедийных презентаций, который используют преподаватели кафедры истории и документоведения Национального авиационного университета.

В мультимедийных технологиях одновременно используют несколько информационных сред: графику, текст, видео, фотографию, анимацию, звуковые эффекты, высококачественное звуковое сопровождение. Это современным примером использования в учебном процессе известных эффективных принципов наглядности и доступности. Мультимедийные документы могут содержать языковые тексты, статические графические изображения, отдельные звуковые и музыкальные эффекты сопровождения, специальную анимационную графику, демонстрировать кино-фото-фонофрагменты.

Основные отличия инновационных средств мультимедиа – это интерактивность, свободная интерпретация и коммуникабельность. Мультимедийные презентации является современным удобным и эффективным способом предоставления студентам информации. Комплексное сочетание языкового текста с динамикой движения, звуком и графическим изображением, рисунком активно влияет на органы человеческого восприятия – слух и

зрение. Сочетание визуальной и аудиальной информации активизирует мышление и память студентов, позволяет дольше удерживают их внимание, предоставлять значительные объемы информации. Преподаватели и студенты должны использовать мультимедиа. Преподаватели должны научить студентов создавать презентации, сформировать у них навыки оформления и демонстрации материала.

Обоснованы преимущества использования информационных технологий по сравнению с традиционными формами подготовки студентов. Рассмотрен опыт использования мультимедийных презентаций на лекциях и практических занятиях, в научно-исследовательской работе студентов, во время защиты дипломных работ. Определены основные требования к структуре презентации, выбора шрифта, цвета слайдов, анимационных эффектов.

Доказано, что использование информационных технологий в обучении студентов обеспечивает высокий профессиональный уровень. Предложены методические рекомендации для создания мультимедийных презентаций.

Ключевые слова: информационные технологии, мультимедийная презентация, документ, компьютерная программа, учебный процесс.

Надійшла до редакції: 16.10.2018 р.
Прийнята до друку: 20.11.2018 р.

УДК 061:116:316.324.5:63.001

DOI: 10.31470/2518-7600-2018-6-138-152

**THE INFLUENCE OF SOCIAL AGRONOMY ON THE
ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF
AGRICULTURAL RESEARCH**

**ВПЛИВ СУСПІЛЬНОЇ АГРОНОМІЇ НА
СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ**

Юлія Лукашевич,
старший викладач кафедри
професійної освіти
Lom80@ukr.net
ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав-Хмельницький,
Київська обл., Україна, 08401

Julia Lukashevich,
Senior Lecturer of the
Department vocational
education
Lom80@ukr.net
Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda
State Pedagogical University
Pereiaslav-Khmelnytskyi, 30
Sukhomlynsky Str.,
Pereiaslav-Khmelnytskyi, Kyiv
region, Ukraine, 08401

ABSTRACT

The purpose of the article is to study the formation and development of agricultural research in the prism of the development of social agronomy. In solving the tasks of this study, the principles of historicism, scientific, objectivity, complexity of sources and methods were used: historical and scientific analysis, historical analysis, analysis and synthesis, logical, generalization, problem-chronological, periodization, retrospective, personification. For the first time in the national historical literature the formation and development of agricultural research and social agronomy and their mutual influence are considered. The urgency of the research topic is due to the fact that the public agronomy was created in order to increase mass agricultural production, was one of the main reasons for the development of agricultural research,

especially after state support at the legislative level. It was found out that agricultural research is a deep and comprehensive study in specialized research institutions of agronomic, zoo technical and other agricultural phenomena carried out in natural and specially created conditions with the use of appropriate methods and tools in order to work out the most appropriate ways and approaches to increase cultural the level of agriculture, as well as the search for other means and methods for providing scientific and practical assistance to the agrarian production in order to obtain me the greatest number and best quality ecologically balanced agricultural products. Priority reasons for the organizational appearance of agricultural research should include the evolution of the so-called social agronomy that arose, as was the domestic agricultural research, in the early 80 of the nineteenth century. It is determined that the considerable development of agricultural research was acquired at the beginning of the 20 th century after the first congress of agronomic assistance to the population on February 10-19, 1901 in Moscow. After that, several resolutions were adopted that contributed to the practical training of agronomic personnel and the institute of zemstvo agronomists-practitioners was founded.

Key words: *public agronomy, agricultural research, research sites, agriculture, ministry, organization.*

Постановка проблеми. У кінці XIX ст. в рамках державної аграрної політики Російської імперії почав діяти інститут правлячої агрономічної допомоги населенню, який безпосередньо вплинув на подальший розвиток сільськогосподарської дослідної справи. У сьогодишніх умовах євроінтеграційної політики України, особливо актуальним, є вивчення попередніх етапів історичного розвитку науки, що дозволить визначити напрям розвитку держави в аграрній секторі в XXI ст.

Сільськогосподарська дослідна справа – це глибоке і всебічне вивчення у спеціалізованих дослідних інституціях агрономічних, зоотехнічних й інших сільськогосподарських явищ, що здійснюються у природних і спеціально створених умовах із використанням відповідних методик та інструментарію з метою відпрацювання найдоцільніших

шляхів і підходів до підвищення культурного рівня сільського господарства, а також пошуку інших засобів і способів для надання науково-практичної допомоги аграрному виробництву з метою отримання якнайбільшої кількості, так і кращої якості екологічно-збалансованої сільськогосподарської продукції (Вергунов, 2014 : 3).

Сільськогосподарська дослідна справа, як галузь знань, – це сукупність відомостей і методів вивчення сільськогосподарських явищ.

Сільськогосподарська дослідна справа, як організація, – це сукупність установ і заходів, які мають кінцевою метою удосконалення техніки сільського господарства (Недокучаев , 1929: 13).

Аналіз основних досліджень і публікацій. Серед історіографічних досліджень даної проблеми значна увага приділялась вченими у радянські часи: М. С. Соколов (Соколов, 1930), В. І. Сазанов (Сазанов, 1955), М. І. Пшеничний (Пшеничний, 1964) та іншими. Серед сучасних історичних розвідок найбільш повними щодо зародження, становлення та розвитку є дослідження академіка В. А. Вергунова (Вергунов, 2012; 2014).

Метою статті є вивчення становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи через призму розвитку суспільної агрономії.

До першорядних причин організаційній появі сільськогосподарської дослідної справи слід віднести еволюцію так званої суспільної агрономії, що виникла у 1883 р. як технічна складова галузі сільського господарства для боротьби зі шкідниками у Пермській губернії, а формалізований державний відлік почала у 1886 р., після запровадження посад губернських урядових агрономів.

Вітчизняна сільськогосподарська дослідна справа сформувалася на початку 80-х років XIX ст. і пов'язана із заснуванням у 1884 р. першої постійно діючої інституції – Полтавського дослідного поля. Майже одночасно з виникненням Полтавського дослідного поля з'явилися: Богодухівська дослідна станція в Орловській губернії, організована за ініціативою Вільного економічного товариства

(існувала 10 років), Собешинська – в Люблінській губернії, Немерчанська – в Подільській губернії і Деробчинське дослідне поле в тій же губернії, яке виникло за ініціативою Київського товариства сільського господарства, Запольська – в Петербурзькій губернії, яка з'явилася теж за ініціативою Вільного економічного товариства; В'ятське і Херсонське дослідні поля були відкриті місцевими земствами. Також одночасно з організацією Полтавського дослідного поля з'явилася Енгельгардівська дослідна станція з вивчення мінеральних добрив (Недокучаєв, 1929: 19).

В цей період дослідна справа спиралася на приватну та громадську ініціативу, хоча справедливості ради зазначимо, що уряд теж опосередковано допомагав цій справі, створюючи дослідні поля при вищих сільськогосподарських школах, при яких були облаштовані дослідні поля – в 1869 році в Петровській (Тимирязевській) сільськогосподарській академії, Ново-Олександрійському і Ризькому інститутах.

Таким чином, перший період – період сорокарічного існування дослідної справи, роки спроб і випробувань, відсутність єдиної мети і постійних асигнувань.

Відлік другого періоду дослідної справи можна розпочати 90-ми роки XIX ст. Характерною особливістю якого було те, що в ці роки уряд, через своє сільськогосподарське відомство – Міністерство землеробства, взяв ініціативу в справі насадження нових дослідних станцій.

Слід відмітити, що в першому періоді внутрішніми стимулами для дослідної справи були зміни, випробувані господарством після селянської реформи 1861 року, в той час, як для другого – голод 1891 року. У цей період реорганізовується Міністерство державних маєтностей в Міністерство землеробства. Головою Наукового комітету був І. О. Стебут, першим міністром – А. С. Ермолов, першим директором Департаменту Землеробства – П. А. Костичев.

Ініціативі і праці останнього належить встановлення основних принципів діяльності міністерства з дослідної справи і створення перших державних дослідних станцій – Шатилівської в Тульбській губернії, Костичевської – в Самарській, Енгельгардтовської в Смоленській і Запольської –

в Петербурзькій. Хоча приватна ініціатива відійшла на другий план, але було створено дві великі приватні дослідні станції – Плотнянська в Подільській губернії, відкрита П. П. Трубецьким, і Іванівська в Харківській губернії – П. І. Харитоненко (Недокучаєв, 1929: 21).

Однак роль сільськогосподарських товариств в той час також не втратила актуальності, і знаменується відкриттям Одеського дослідного поля (1894 р.), Донського (1894 р.), Таганрогського, Лохвицького і деяких інших. Із земств в цей період найбільш активна діяльність була виявлена В'ятським і Пермським. У 1895 р. на околицях В'ятки відкрили В'ятську дослідну станцію.

У 90-х рр. XIX ст. розвиток дослідної справи отримав не тільки великий розмах, але в ньому намітилась велика кількість установ і різних галузей сільського господарства. Виникли дослідні установи на околицях, де сільське господарство представлено спеціальними культурами – в Туркестані, на Кавказі, в Бессарабії, і нарешті, цьому періоду належить ініціатива в справі насадження лісних дослідних установ. Своєю появою вони зобов'язані відомому ґрунтознавцю В. В. Докучаєву (Недокучаєв, 1929: 20-21).

До кінця століття в Російській імперії нараховувалось уже біля 60 дослідних ділянок, із яких біля половини були державними, а решта – земські і сільськогосподарських товариств, лише 4 належали приватним особам.

При великій землеробській території і різноманітності природньо-історичних умов таку кількість дослідних станцій і полів треба вважати незначною. При відсутності загального плану при їх виникненні, ізольованості їх роботи, результати її далеко не завжди знаходили застосування в практичному господарстві. Але все ж таки участь центрального відомства в організації дослідної справи набувало регулюючого та планового характеру.

Справедливості ради, відмітимо, що першим початком плановості в роботі був проект П. А. Костичева про організацію 8 державних дослідних станцій, приурочених до двох важливих природньо-історичних територій: 4 станції в чорноземній і 4 в нечорноземній смузі. Другим – визнання

необхідності більш широкого обслуговування сільського господарства дослідною роботою шляхом організації мережі дослідних полів в кожній губернії, пов'язаних у своїй діяльності з дослідними станціями. Однак ці порівняно скромні проекти отримали лише часткове втілення, внаслідок нестачі коштів, які мало Міністерство землеробства, місцевих засобів теж було недостатньо, тому і було всього 60 дослідних установ. Але крім нестачі коштів, таке становище обумовлено перш за все тим, що цей період носив бюрократичний характер.

Вважаємо, що він закінчився створенням першого закону про дослідну справу. Зважаючи на реальну фінансову вигоду від цього, указом Миколи II від 28 травня 1901 р. було прийнято «Положення про сільськогосподарські дослідні установи» (Положение о сельскохозяйственных опытных учреждениях... , 1909). Цим законом регулювались юридичні норми і практика управління, нормування і субсидіювання, які склалися до цього моменту.

Таким чином, здійснювалося офіційне ствердження принципів організаційного ведення вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи. Відповідно до Положення відбувся поділ галузевих дослідницьких інституцій на три групи, першою з якої стали дослідні станції; до другої групи належали дослідні господарства, поля і ділянки, а до третьої – показові господарства та ділянки.

Зазначимо, що під сільськогосподарськими дослідними установами слід розуміти установи, які мали на меті виробництво наукових практичних дослідів і дослідження в області агрономії та сільського господарства, у вигляді пошуків кращих прийомів ведення господарства і розповсюдження їх серед населення, а також для вивчення місцевих геологічних і кліматичних умов, які мають вплив на сільське господарство. Це положення вплинуло на подальші заходи з розвитку і організації дослідних установ і їх роботи.

Внутрішнім стимулом третього періоду була аграрна революція, яка частково виявилася в 1905 році. Найбільш характерним для третього етапу було широке залучення до дослідної справи широкої агрономічної громадськості і організації при сільськогосподарському відомстві центрального дослідного інституту.

Перше втілювалося в «з'їздах і нарадах по дослідній справі», друге в перетворення Наукового комітету Міністерства землеробства із дорадчого відомчого органу в установу з дослідницькими функціями в формі так званих бюро з різних агрономічних дисциплін з постійною при ньому комісією з дослідної справи.

Протягом 20 років розвитку дослідної справи тісно пов'язано з розвитком і розширенням Наукового комітету, так як «з'їзди і наради», скликалися і проводили свою роботу при безпосередній участі представників цієї установи.

Перший з'їзд діячів по сільськогосподарській дослідній справі відбувся з 13 по 19 грудня 1901 р. в Санкт-Петербурзі. Він був скликаний по ініціативі відомого вченого професора І. О. Стебута і під його безпосереднім керівництвом. У цьому з'їзді взяло участь більш 150 осіб, серед яких крім представників центрального відомства і його місцевих робітників, були делеговані уповноважені вищих сільськогосподарських шкіл, дослідники.

До програми першого з'їзду були включені для обговорення: 1) загальні питання (про організацію з'їздів дослідників, засоби пропаганди і застосування результатів дослідної роботи); 2) питання земельного характеру, серед яких були конкретні (стомлення ґрунту від конюшини, зниження урожаю гречки, сорти пивоварного ячменю, пшениці, гній і мінеральні добрива на чорноземі, питання методики дослідження і контролю сільськогосподарських продуктів і їх об'єднання); 3) питання сільськогосподарської метеорології (методика спостережень); 4) питання зоотехнії (склад кормів, способи годування, розведення і організація дослідів).

Визнання важливості і плідності роботи першого з'їзду було причиною того, що при тих труднощах і затратах з якими пов'язана така робота, все ж II з'їзд був скликаний в 1902 році. Цей з'їзд був ще більш чисельнішим, прочитано понад 50 доповідей. Програма і питання, які піднімалися в обговореннях на цьому з'їзді, розширилися завдяки питанням дослідної справи з плідництва, городництва і лісівництва.

Доповіді з'їзду, крім загальних питань, носили дослідницький, методологічний і організаційний характер.

Намічений III з'їзд не відбувся через війну з Японією, хоча вся підготовча робота відбулася і матеріали її з'явилися у вигляді надрукованих доповідей (Недокучаєв, 1929: 23-24).

Характерною особливістю було те, що з'їзди виникали спершу за ініціативою Міністерства землеробства, а згодом – земств, сільськогосподарських товариств і приватних осіб. Більшість дослідних установ отримували урядову субсидію, а деякі перебували на повному державному утриманні. Згідно з «Положенням про сільськогосподарські дослідні установи» від 28 травня 1901 р. (Положение о сельскохозяйственных опытных учреждениях..., 1909) вони підпорядковувалися Міністерству землеробства. Громадські організації і приватні особи, які бажали мати урядову допомогу для заснування та утримання сільськогосподарських дослідних установ, зверталися з клопотаннями у Міністерство безпосередньо або через його місцеві органи. Сприяння уряду дослідним установам полягало: а) у призначенні грошової допомоги із щорічно наданого для цієї мети особливого кредиту у розпорядження Міністерства (допомога могла бути одноразовою на заснування дослідних установ, або постійною – на винагороду працівникам, проведення дослідів і спостережень, придбання навчальних посібників для бібліотек, колекцій); б) у наданні ділянок із державної скарбниці, виділені на пільгових умовах або безкоштовно матеріалів для будівництва і опалення, забезпечення різним інвентарем, насінням кращих сортів тощо, в) у наданні рекомендацій з боку спеціалістів Міністерства землеробства (Положение о сельскохозяйственных опытных учреждениях..., 1909).

Підготовка агрокультурних заходів всебічно розглядалася на першому з'їзді діячів агрономічної допомоги населенню 10–19 лютого 1901 р. у Москві. Після чого було прийнято кілька постанов: 1) організувати повторні курси для працівників в області суспільної агрономії; 2) надати доступ до навчальних установ галузевих інститутів, де вони могли б працювати з метою отримання знань з тих чи інших спеціальностей; 3) з цією метою слід клопотати перед радами всіх вищих сільськогосподарських навчальних закладів про допуск до

роботи в лабораторіях і кабінетах осіб з агрономічною підготовкою, які працюють в області суспільної агрономії, вважаючи, що саме Міністерство землеробства, як і земство, буде сприяти відновленню й розширенню знань серед своїх агрономічних агентів. Щодо практичної підготовки, то з'їзд вирішив заснувати інститут земських агрономів-практикантів. Однак постанови не мали жодних практичних наслідків.

На початку ХХ ст. розвиток суспільної агрономії або агрономічної допомоги населенню набув системного характеру. Уряд після наради 1908 р., виділив значні кошти на сільське господарство і широко розгорнув план агрономічної допомоги і дослідної справи. Значний успіх мала організація планомірної мережі дослідних установ в окремих земських губерніях. Перший проект губернської мережі належить Полтавському губернському земству, яке не обмежалося діяльністю Полтавського дослідного поля (перетвореного в дослідну станцію в 25-річний ювілей осінню 1909 р.), і в 1908 р. губернська агрономічна нарада постановило організувати мережу із 6 дослідних полів. Одночасно в Чернігівській губернії при участі професора В. В. Вінера був розроблений проект Чернігівської мережі з 2 дослідними станціями. Потім губернії: Харківська, Катеринославська, Херсонська, Орловська, Самарська, Саратовська, Воронежська, Тамбовська, Володимирська, Казанська, Пермська, Московська, Петербурзька. Земська ініціатива набула широкого розмаху після розробки загальнодержавного плану в 1908 р., але реальні наслідки проявилися починаючи після 1910 р.

Нова форма суспільно-агрономічної організації – дільнична агрономія з'явилася після більш, ніж двадцятирічного процесу розвитку. Перші дільничні агрономи з'явилися в 1906 р., кількість становила лише 10, але не пройшло і п'яти років, як їх збільшилося в 10 разів. У 1910 р. – 177 дільничних агрономів. Станом на 1 січня 1912 р. дільничних агрономів в європейській Росії налічується уже 760. Таким чином, інститут дільничних агрономів зріс численно з 10 до 760. Щодо статистичних даних про чисельність всього агрономічного персоналу, то на 1 січня 1912 р. – більше 4000 (Теумин, 1913: 20).

Важливим моментом в розвитку і укріпленні суспільної агрономії є виникнення інституту агрономії. Ця суспільно-агрономічна організація, як уже говорилося, введена в 1906 році, а в Полтавській губернії з 1909 р., мав, по-перше, прагнення наблизити агрономічну допомогу до господарюючого суб'єкта – населення, а, по-друге, спробу звести загальні положення про покращення тих чи інших сторін господарства до конкретних умов даного невеликого району. Якщо раніше діяльність суспільної агрономії обмежувалася – краєм, губернією, повітом з їх різноманітними природно-історичними і господарськими умовами, де методи його впливу носили більш загальний характер і ґрунтувалися на загальних висновках про майбутнє розвитку господарства, то з уведенням дільничної агрономії – ці загальні положення розкладаються на частини, складові елементи стосовно даного господарського середовища, до природно-історичних умов невеликої ділянки.

Підсумовуючи вище зазначене, варто констатувати, що для першого періоду розвитку дослідної справи характерна приватна ініціатива без підтримки міністерства і земств; під час другого періоду з'явилася значна урядова і земсько-суспільна підтримка дослідних установ; третій період характеризується широкою участю громадських сил і підтримкою Департаменту землеробства в планомірному розвитку дослідної справи. У той час дослідна справа визначалася предметом державної необхідності і регламентувалася в законодавчому порядку. Обласними дослідними станціями створювалася широка організація мережі дослідних полів. Значно зросла кількість асигнувань від уряду і земств на дослідні поля.

Таким чином, взаємодоповнюючись і розвиваючись з сільськогосподарською дослідною справою, суспільна агрономія, вирішивши проблеми господарювання великих землевласників, зрештою, перейшла до питань селянських господарств, наприклад, щодо обробітку ґрунту та сівозмін. Таким радикальним змінам сприяла виважена державна політика стосовно ведення галузевої дослідної справи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вергунов В. А. Організаційний поступ сільськогосподарської дослідної справа в Україні (до 130-річчя створення Полтавського дослідного поля): наукова доповідь. Київ: ФОП Корзун Д. Ю., 2014. 28 с.

2. Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект. Київ: Аграрна наука, 2012. 416 с. (Іст.-бібліогр. Сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн.. 68).

3. Недокучаев Н. К. Опытное дело в полеводстве. Теория и практика. Москва: Государственное издательство, 1929. 388 с.

4. Положение о сельскохозяйственных опытных учреждениях [28 мая 1901 года]. Приложение III. *Труды совещания по организации опытного дела в России, происходившего при Главном управлении землеустройства и земледелия с 14 по 20 ноября 1908 года*. Санкт-Петербург, 1909. С. 391–394.

5. Пшеничный Н.И. Сельскохозяйственное опытное дело в Росси и на Украине от его зарождения до Великой октябрьской социалистической революции: автореф. дис. д-ра с.-х. наук. Москва, 1964. 69 с.

6. Сазанов В. И. Из истории возникновения опытного дела в России. *Известия Куйбышевского инженерно-мелиоративного института*. 1955. Т. II. С. 57–65.

7. Соколов Н. С. Итоги и перспективы опытного дела в СССР. *Бюллетени почвовед*. Москва: Главнаука, 1930. № 1-4. С. 34–68.

8. Теумин С. И. К вопросу о задачах общественной агрономии и роли опытного дела. Ромны: Тип. Р. Г. Дельберг, 1913. 20 с.

REFERENCES

1. *Polozhenie o sel'skohozijsjstvennyh opytnyh uchrezhdenijah* (1909). [28 maja 1901 goda]. *Prilozhenie III* [Regulation on agricultural experimental institutions [May 28, 1901]. Appendix III]. *Trudy soveshhanija po organizacii opytnogo dela v Rossii*,

proishodivshogo pri Glavnom upravlenii zemleustrojstva i zemledelija s 14 po 20 nojabrja 1908 goda [Proceedings of the meeting on the organization of an experimental business in Russia, which took place at the Main Department of Land Management and Agriculture from November 14 to 20, 1908]. *St. Petersburg*. 391-394 [in Russian].

2. Nedokuchaev, N. K. (1929). *Opytnoe delo v polevodstve. Teorija i praktika* [An experimental case in field farming. Theory and practice]. M.: State Publishing House. 388 [in Russian].

3. Sazanov, V. I. (1955). *Iz istorii vozniknovenija opytnogo dela v Rossii* [From the history of the emergence of an experimental case in Russia]. *Izvestija Kujbyshevskogo inzhenerno-meliorativnogo instituta* [Proceedings of the Kuibyshev Institute of Engineering and Land Reclamation]. II. 57-65 [in Russian].

4. Sokolov, N. S. (1930). *Itogi i perspektivy opytnogo dela v SSSR* [Results and Prospects of the Experimental Case in the USSR]. *Bjulleteni pochvoveda* [Soil science bulletins]. M.: Glavnauka, 1-4. 34-68 [in Russian].

5. Teumin, S. I. (1913). *K voprosu o zadachah obshhestvennoj agronomii i roli opytnogo dela* [To the question of the tasks of public agronomy and the role of the experimental business]. Romny : R. G. Delberg Printing House. 2 [in Russian].

6. Vergunov, V. A. (2012). *Sil's'kogospodars'ka doslidna sprava v Ukraini vid zarozhennja do akademichnogo isnuvannja: organizacijnij aspekt* [Silskogospodarska doslidna on the right in Ukraine, from the beginning to the academic perspective: the organisation aspect]. K.: Agrarian Science. 416 [in Ukrainian].

7. Vergunov, V. A. (2014). *Organizacijnyj postup sil's'kogospodars'koyi doslidnoyi spravy v Ukrayini (do 130-ricchya stvorennja Poltav's'kogo doslidnogo polya): naukova dopovid'* [Organizational progress of agricultural research in Ukraine (to the 130th anniversary of the creation of the Poltava experimental field): scientific report]. K.: FOP Korzun D. Yu. 28 [in Ukrainian].

8. Wheat, N. I. (1964). *Sel'skohozjajstvennoe opytnoe delo v Rossi i na Ukraine ot ego zarozhdenija do Velikoj okrjabr'skoj socialisticheskoj revoljucii: avtoreferat dissertacii doktora sel'skohozjajstvennyh nauk* [An agricultural experimental business

in Russia and in Ukraine from its inception to the Great Okryabrsk Socialist Revolution: dissertation of the doctor of agricultural sciences]. М. 69 [in Russian].

АНОТАЦІЯ

Метою статті є вивчення становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи через призму розвитку суспільної агрономії. При вирішенні завдань даного дослідження застосовувалися принципи історизму, науковості, об'єктивності, комплексності джерел і методи: історико-наукового та джерелознавчого аналізу, історико-порівняльного, аналізу та синтезу, логічного, узагальнення, проблемно-хронологічного, періодизації, ретроспективного, персоніфікації. Вперше у вітчизняній історичній літературі розглянуто становлення та розвиток сільськогосподарської дослідної справи та суспільної агрономії, їх взаємовплив. Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що суспільна агрономія створена з метою зростання масового сільськогосподарського виробництва, була однією із основних причин розвитку сільськогосподарської дослідної справи, особливо після державної підтримки на законодавчому рівні. З'ясовано, що сільськогосподарська дослідна справа – це глибоке і всебічне вивчення у спеціалізованих дослідних інституціях агрономічних, зоотехнічних й інших сільськогосподарських явищ, що здійснюються у природних і спеціально створених умовах із використанням відповідних методик та інструментарію з метою відпрацювання найдоцільніших шляхів і підходів до підвищення культурного рівня сільського господарства, а також пошуку інших засобів і способів для надання науково-практичної допомоги аграрному виробництву з метою отримання якнайбільшої кількості, так і кращої якості екологічно-збалансованої сільськогосподарської продукції. До першорядних причин організаційній появі сільськогосподарської дослідної справи слід віднести еволюцію так званої суспільної агрономії, що виникла, як і вітчизняна сільськогосподарська дослідна справа, на початку 80-х років XIX ст. Визначено, що значного розвитку сільськогосподарська дослідна справа набула на початку XX ст. після першого з'їзди

діячів агрономічної допомоги населенню 10-19 лютого 1901 р. у Москві. Після чого було прийнято кілька постанов, які сприяли практичній підготовці агрономічного персоналу та засновувався інститут земських агрономів-практикантів.

Ключові слова: суспільна агрономія, сільськогосподарська дослідна справа, дослідні ділянки, сільське господарство, міністерство, організація.

АННОТАЦИЯ

Целью статьи является изучение становления и развития сельскохозяйственного опытного дела через призму развития общественной агрономии. При решении задач данного исследования применялись принципы историзма, научности, объективности, комплексности источников и методы: историко-научного и источниковедческого анализа, историко-сравнительного, анализа и синтеза, логического, обобщение, проблемно-хронологического, периодизации, ретроспективного, персонификации. Впервые в отечественной исторической литературе рассмотрено становление и развитие сельскохозяйственной опытной дела и общественной агрономии, их взаимовлияние. Актуальность темы исследования обусловлена тем, что общественная агрономия создана с целью роста массового сельскохозяйственного производства, была одной из основных причин развития сельскохозяйственного опытного дела, особенно после государственной поддержки на законодательном уровне. Выяснено, что сельскохозяйственное опытное дело – это глубокое и всестороннее изучение в специализированных исследовательских институтах агрономических, зоотехнических и других сельскохозяйственных явлений, осуществляются в естественных и специально созданных условиях с использованием соответствующих методик и инструментария с целью отработки наиболее целесообразных путей и подходов к повышению культурного уровня сельского хозяйства, а также поиска других средств и способов для предоставления научно-практической помощи аграрному производству с целью получения наибольшего количества, так и лучшего качества экологически сбалансированной

сельскохозяйственной продукции. К первостепенных причин организационной появлению сельскохозяйственной опытной дела следует отнести эволюцию так называемой общественной агрономии, возникшей, как и отечественное сельскохозяйственное опытное дело, в начале 80-х годов XIX в. Определено, что значительно развиваться сельскохозяйственное опытное дело начало в XX в. после первого съезде деятелей агрономической помощи населению 10-19 февраля 1901 в Москве. После чего было принято несколько постановлений, которые способствовали практической подготовке агрономического персонала и основывался институт земских агрономов-практикантов.

Ключевые слова: общественная агрономия, сельскохозяйственное опытное дело, опытные участки, сельское хозяйство, министерство, организация.

Надійшла до редакції: 22.10.2018 р.
Прийнята до друку: 13.11.2018 р.

УДК: 930.2(045)=191.2(477.5+476)

DOI: 10.31470/2518-7600-2018-6-153-181

**THE SOURCES OF STUDY OF THE MONETARY
CIRCULATION ON THE TERRITORY OF THE
UKRAINIAN COSSAK HETMAN STATE IN 1648-1764**

**ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ НА
ТЕРИТОРІЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ УКРАЇНИ-
ГЕТЬМАНЩИНИ У 1648-1764 РОКАХ**

Валерій Нечитайло,
аспірант кафедри суспільних
наук, інформаційної та
архівної справи
e-mail:
nechytailo.valerii@meta.ua
ORCID 0000-0003-3301-3898
Центральноукраїнський
національний технічний
університет, пр.
Університетський, 8.
м. Кропивницький, Україна,
25000

Valerii Nechytailo,
post-graduate student of the
Department of Social Sciences,
Information and Archival
Affairs
e-mail:
nechytailo.valerii@meta.ua
ORCID 0000-0003-3301-3898
Central Ukrainian National
Technical University, 8,
Univertytetskyi Av.,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25000

ABSTRACT

The main sources that can be used in the study of the topic of the Ukrainian Hetman State monetary history during the period from 1648 to 1764 are: archival material, chronicles, old documental acts, ethnographic sources, coin treasures, museum collections, newspaper materials, Internet resources and private collections. Each of these sources has a different degree of the scientific usefulness and reliability, advantages and disadvantages. A considerable number of contemporary materials chronicle and ethnographic sources have already been investigated by Ukrainian scientists. State historical archives have a huge scientific potential. In particular, while investigating the funds of the Central State Historical Archive in Kyiv, we managed to establish new facts and

make the further development in the study of the aspect of money counterfeiting in Ukraine in the XVIII century. Internet resources allow us to discover coins of previously untapped stamp varieties, as well as to expand our understanding of the already completed topography of the coin finds. Actuality in the modern numismatics is the introduction into the scientific circulation of new founded treasures and their store, as well as the research of the museum collections. Often the museum collections are formed at the expense of gifts of coins that were discovered in the same historical area made by the local residents, which defines the collections of historical and local lore museums as highly informative in studying the monetary circulation. This especially applies to the museums located within the geographic boundaries of the Hetman State, as well as those coins and treasures that were excavated and transferred to other museums. Unsigned by most of the previous researchers are treasures that have been reported on the pages of the old newspapers periodicals. So we managed to find out the messages about the coins treasures of the investigated period on the pages of Ukrainian newspapers before the Soviet period and modern times. As for private collections, it is worthwhile introducing them into a scientific circle with some caution, considering that, unfortunately, not all collectors, selecting the collections, fix important information for scientists.

Keywords: *Hetman State, monetary circulation, source of the study, historical archives materials, treasures, newspapers publications, museum collections.*

Постановка проблеми. Період Гетьманщини у вітчизняній історії є надзвичайно важливим етапом розбудови української державності. Початком фінансової експансії Московії на українські землі є середина XVII століття, оспівана радянськими істориками як повернення України до Росії та порятунок недосконалого грошового ринку від європейської монетної системи, і початок повного панування, нарешті, московської монети. Фактично влада Московії використовувала українські землі як майданчик для проведення невдалих економічних експериментів, зокрема із впровадження неповноцінної монети, а також грошових реформ із

примусовим завищеним курсовим співвідношенням монети проти їх реальної вартості. Поразка визвольних змагань Івана Мазепи на початку XVIII століття надовго та кардинально змінила життєвий устрій населення, зміни відбулись в фіскальній системі, а також і в грошовому господарстві країни – посилюється процес експансії московської монети на Україну. Дійсна історія її впливу та побутування є особливо актуальним у фокусі сучасної агресії Російської Федерації проти України на Сході нашої держави, адже різноманітні методи спроб впливу на українське державотворення, в тому числі і власної ефективної грошової системи, викликали у московської влади занепокоєння ще за часів Хмельниччини.

Аналіз останніх досліджень. Комплексному вивченню джерел з дослідження історії грошового обігу Гетьманщини вітчизняними та зарубіжними вченими не було приділено повноцінної та належної уваги. Науковий потенціал монетних скарбів у фокусі дослідження зазначеної теми визначено у творі О. Бакальця (Бакалець, 2007), також дослідником надано подальшого розвитку розвідкам матеріалів літописів, що започатковано було ще В. Шугаєвським (Шугаєвський, 1911) та М. Котлярком (Котляр, 1971). Вивченню матеріалів щодо скарбів Київщини за документами державних архівів присвячене дослідження О. Белої (Белая, 2013). Важливість та високу інформативність використання монетних знахідок у історичному дослідженні аргументував В. Шугаєвський. Дані архівів активно вводились в науковий обіг М. Котлярком (Котляр, 1981), В. Рябцевичем (Рябцевич, 1969), М. Смірновим (Смірнов, 1993) та І. Сінчуком (2005). На прикладі матеріалів розкопок місця битви під Берестечком, Р. Шустом вивчені нумізматичні знахідки з гаманців козаків війська Б. Хмельницького. Інформаційний потенціал WEB-ресурсів встановлено В. Орликом (Орлик, 2013), що продовжила вивчати О. Шпортун (Шпортун, 2016). Численні етнографічні спогади про скарби, заховані козаками, занотовані ще у XIX столітті М. Сементовським (Сементовский, 1857). Музейні колекції, зокрема скарби, досліджено у різних музейних установах К. Поворознюк (Поворознюк, 2010), О. Попельницькою (Попельницька, 2004), З. Зразюк (Зразюк,

2009), Р. Яушевою-Омельянич (Яушева-Омельянич, 1996). Використання матеріалів приватних колекцій є поширеним у наукових дослідженнях, але неточності, допущені в роботах О. Бакальця (Бакалець, 2004) змушують більш ретельно та обережно використовувати цей вид історичного джерела через відсутність достовірних та точних свідчень про процес комплектування тієї чи іншої колекції.

Метою статті є визначення основних джерел що можуть бути ефективно використані у дослідженні теми історії грошового обігу Гетьманщини у 1648-1764 рр., окреслення ступеня інформативності кожного джерела та переваг і недоліків їх використання.

Виклад основного матеріалу. Основними джерелами вивчення зазначеної теми є: матеріали архівів, літописи, актові матеріали, етнографічні джерела, скарби, матеріали музейних колекцій, газетні матеріали, Інтернет-ресурси та приватні зібрання.

Як справедливо зауважив відомий український вчений Микола Федорович Котляр, дослідники нумізматики зрідка звертаються до архівних джерел, досліджуючи переважно безпосередньо монетний матеріал (Котляр, 1981: 3), інакше кажучи – максимально використовують монети як історичне джерело, не підкріплюючи отримані висновки даними архівів.

Відомості про діяльність монетного двору у Санкт-Петербурзі з другої половини XVIII ст. до сьогодення відображено у документах, що частково збереглись у фондах *Центрального державного архіву Санкт-Петербургу*, серед яких значна частина була втрачена протягом наступних двох століть, – повідомляє у розвідці по історії даного архівного фонду М.І. Смірнов (Смирнов, 1993: 80-83). Іншим вагомим сховищем матеріалів з історії Гетьманщини, що знаходиться у Російській Федерації, є *Центральний державний архів давніх актів* у Москві, де зберігаються документи Малоросійського приказу, через який російський уряд здійснював владу в Україні. Зокрема, це фонд 124/1 «Малоросійські справи», що містить свідчення про податкову політику царського уряду щодо населення Гетьманщини, про збір податків до царської та гетьманської скарбниці, повідомляє Г. Швидько (Швидько, 1996: 89-92).

Значення архівних джерел у контексті історії грошового обігу та скарбознавства Київщини всебічно окреслені у дослідженнях відомої української архівознавиці О.М. Белої (Белая, 2013: 189-194). Щодо монет досліджуваного періоду вчена повідомляє про наявність у фонді № 442 ЦДІАК «*Канцелярія Київського військового, Подільського та Волинського генерал-губернатора*» свідчень про знахідки московських дровових копійок, а також утримання московським урядом військового гарнізону у Верхньому місті та видачу їм жалування московськими копійками (Белая, 2013: 193).

Результатом ґрунтовного дослідження М. Котляра щодо системи грошової лічби в Україні у XIV – XVIII ст. стали вираховані на основі аналізу архівних джерел грошові курси монет з різних грошових систем на Правобережній та Лівобережній Україні, періоди коливання монетної стопи та кількості монет в обігу, уточнення нумізматичних термінів та назв монетних номіналів у повсякденному житті населення (Котляр, 1981: 4). Але варто зазначити, що впродовж останніх 20 років кількість відомого дослідникам монетного та скарбового матеріалу суттєво зросла за рахунок несанкціонованого використання пошукової техніки, що дозволяє по-новому поглянути на загальну картину грошового обігу Модерної Доби, уточнити раніше висловлені теорії, перевірити їх та врахувати допущені неточності. Далі ми наведемо низку уточнень спірних тверджень в роботах дослідників «класиків», що, звісно, не зменшить ролі фундаментальних досліджень у вітчизняній історіографії, але дозволить суттєво уточнити окремі проблемні питання в історії грошового обігу України в окреслений часовий період. Тому погоджуючись із позицією М. Котляра щодо важливості побудови нумізматичних досліджень на архівних джерелах та негативного впливу на результати використання лише суто нумізматичних джерел, ми все ж таки, заостримо увагу на недоліках використання суто архівних джерел без проведення паралелей із даними аналізу власне монет.

І.І. Сінчуком на основі дослідження матеріалів Московського архіву Міністерства Юстиції вдалось додатково

підкреслити домінуючу участь польсько-литовських півтораків на Україні після 1650 р. в умовах поступової окупації грошового ринку московською монетою (Синчук, 2005: 201).

Під час дослідження та складення топографії скарбів, Зінаїдою Зразюк було використано також матеріали архіву Національного музею історії України та Архіву ВУАКу (Зразюк, 2009: 159).

В.Н. Рябцевичем у дослідженні обігу мідних монет другої половини XVII ст. використано справу у фонді ЦДІАК (в часи дослідження вченого – Центрального державного архіву Української РСР у Києві – ВН), де повідомляється про знахідку скарбу з 1 фунту мідних монет Олексія Михайловича у руїнах церкви Св. Ірини (Рябцевич, 1969: 434).

Фонд Генеральної військової канцелярії (ЦДІАК. Ф 51. О. 3. С. 125. Арк. 4-10), що нині зберігається у Центральному державному історичному архіві України у Києві в контексті історії грошового обігу комплексно досліджено М.Ф. Котляром. Проаналізований архівний матеріал дав змогу вченому дослідити та всесторонньо висвітлити аспект підробки грошей в Україні в першій чверті XVIII ст. (Котляр, 1981: 205-209). В згаданому фонді ЦДІАК містяться також свідчення про тогочасних фальшивомонетників: у 1724 р. було затримано та відправлено до Глухова жителів міста Келеберди – Дениса Криворутченка (ЦДІАК. Ф.51. О.3. С.1337. Арк. 1-4) та Дениса Сементовича (ЦДІАК. Ф.51. О.3. С.1353. Арк. 1-7). В Полтавському полку фальшивомонетників було затримано також у 1731 р. в Старих Санжарах та вислано до Сибіру (ЦДІАК. Ф.51. О.3. С.3950. Арк.1-9). У 1723 р. на ярмарку в Миргороді було затримано фальшивомонетників (ЦДІАК. Ф.51. О.3. С.1103. Арк.1-16.). У фонді Генеральної військової канцелярії містяться також свідчення про офіційні заходи боротьби державної влади, спрямовані проти фальшивомонетників. Так, у 1723 р. наказним гетьманом Павлом Полуботком було надіслано чернігівській полковій старшині універсал про необхідність вилучення фальшивих монет з обігу (ЦДІАК. Ф.51. О.3. С.1077. Арк. 1-2.).

Вагому цінність літописів у вивченні історії грошового обігу Гетьманщини відмітив та проаналізував М.Ф. Котляр

(Котляр, 1971: 1-174). Густинський, Межигірський та Острозький літопис в контексті джерел у вивченні історії грошового обігу Гетьманщини висвітлено О. Бакальцем (Бакалець, 2004: 218-232). Г. Козубовським почерпнуто із літопису Самійла Величка про джерело отримання гетьманом Б. Хмельницьким сировини для виготовлення власної монети – із дорогоцінних металів, здобутих в якості трофею після перемоги під Жовтими Водами (Козубовський, 2001: 39).

Безперечним джерелом дослідження історії грошового обігу будь-якого регіону та історичного періоду є скарби, що неодноразово підтверджувались відомими дослідниками. Зокрема, підсумки та перспективи дослідження скарбознавства всебічно та якісно представлено відомим українським вченим Віктором Петровичем Коцуром (Коцур, 20147: 15-32). Згідно твердження М.Ф. Котляра, саме *«нерозвиненість товарного обігу, панування натурального господарства доби феодалізму сприяли тому, що повсюду гроші випадають у скарби»* (Котляр, 1981: 5). Доповнити влучну тезу вченого можна лише тим, що в Україні в досліджувану добу відчувалась слабка розвиненість банків та інших фінансово-кредитних установ, що негативно відображалось на розвитку економіки. Також через відсутність для населення стабільних фінансових інституцій і можливості вкладення власних грошей, єдиним надійним та досить традиційним способом збереження статків було ховання їх у землю. Ускладнювали ситуація і постійні війни, що руйнівними хвилями прокочувались українською землею.

Вірною є теза Р. Шуста про скарби, які *«...є своєрідними зразками монетної маси, яка на момент випадання з обігу (відкладення монет у землю, в дупло дерева, тощо), обслуговували потреби грошового господарства»* (Шуст, 2005: 214).

Особливу роль у фокусі скарбознавства посідають монетні скарби із вмістом до їх складу немонетних часток, що спроможні датувати включені до них вироби: прикраси, елементи одягу та ін. (Попельницька, 2004: 204).

Знаний українській нумізмат Валентин Шугаєвський справедливо також зазначив, що окрім даних щодо датування археологічних пам'яток та сторінок економічної історії,

нумізматичні скарби слугують важливим джерелом по визначенню заселеності тієї чи іншої місцевості в конкретну історичну добу (Шугаевский, 1911: 17).

Самі скарби є археологічним джерелом. Українським вченим Г. Козубовським цілком справедливо вказано про те, що лише комплексні та ретельно сплановані археологічні пошуки в Лисянці, Чигирині та Торговиці спроможні наблизити нас до відповіді на питання – чи була в Україні власна гетьманська монета? (Козубовський, 2001: 38).

Важливим при аналізі скарбів є також і метод розкладання монет та їх пакування всередині скарбу. Щодо цього І. Сінчуком вдало використані мемуарні джерела, що свідчать про розкладання монет у рулони та свитках, що зафіксовано джерелами XVII-XIX ст. (Синчук, 2005: 201).

Як вагоме історичне джерело у вивченні грошового обігу Гетьманщини визначив монетні скарби О.А. Бакалець (Бакалець, 2007: 1-15). При цьому Олексієм Андрійовичем в якості новизни свого дослідження вказано на першість його у визначенні ролі скарбів в якості історичного джерела (Бакалець, 2007: 10), ігноруючи при цьому праці його попередників – О.Белої (Белая, 2013: 189-194) та О. Попельницької (Попельницька, 1999: 59).

Досліджуючи монетні та монетно-речові скарби, О. Попельницька зробила висновок про те, що більшість скарбів XVII ст., виявлених на Черкащині, можна віднести до захованих під час подій Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького (Попельницька, 1999: 59). Безумовно, таке датування є правильним в разі відсутності в складі скарбу монет після 1654 р.

В нумізматичній літературі відомі й етнографічні свідчення про скарби, зафіксовані краєзнавцями зі слів козаків, що приймали участь у Коліївщині, що передавали із вуст в уста згадки про заховані предками скарби. Таким цікавим, з наукової точки зору, етнографічним джерелом є рукопис М. Сементовського (мовою оригіналу) «...в каких именно местах и какие сокрыты клады Гаймамаками и местными жителями», опублікована в Києві у 1857 р. Загалом рукопис

наповнено досить неправдоподібними свідченнями про скарби, яких, скоріше за все, або зовсім ніколи не було, або про їх знаходження вказане фантастичне неіснуюче місце, або навіть в разі вказівки про достовірне місце знаходження того чи іншого скарбу, його було віднайдено та привласнено у тому ж ХІХ ст. Але складене М Сементовським видання містить цінні відомості про ємності скарбів, в яких ховали гроші, тобто діжечки, шкіряні гаманці, горщики, казанці та котли, покриваючи зверху тканиною, навіть власною одежею (Сементовский, 1857: 15). Загалом більша частина згадок називає скарб як «здобич», рідко вказуючи які саме монети заховано. У згадці № 108 вказано про схованку «два мішки грошей, один з рублями, а інший грошовий» (Сементовский, 1857: 5). Також згадка № 115 вказує на схованку «зтала дукатов» (Сементовский, 1857: 8). Із цих свідчень бачимо, що в усних переказах вказана або найпоширеніша для тогочасного населення одиниця обрахунку - «рубль», або для збільшення ефекту від цінності скарбу застосовано колись вартісні та цінні золоті дукати.

Про інше етнографічне джерело згадує в своїй розвідці Г Козубовський, цитуючи зібрані перекази Марком Грушевським з села Суботова у 1897-1899 рр.: *«А що кладі Хмельницького є багато у землі, то є...На шляху...віносить водою гроші, дукачі, намиста...Гроші є і з баввонцем у короні – се мабуть польські позоставались, а то все з козаком на коні з пікою – все вже, мабуть, виробка часу Хмельницького. Є й гетьман з булавою на деяких. Махей Трегуб старий, Топчій, розкаже, що як козакував у лісі...та бачив знайшли у Тінках люди Хмельницького грошей золотих чимало й по проваллях і по ямах увалених то по могилах і у Суботові. Та се кісь инчі були – тоненькі, як луска з риби і жовті все – мабуть давніші се, бо за Хмельницького золото як жар червоне все було, скіко не доводилось бачити...»* (Козубовський, 2001: 39).

До специфічного виду скарбів можна віднести прикраси, виконані із монет. Деякі із них можуть надати вивченню процесів історії грошового обігу нових фактів. Так, опубліковане А. Бойко-Гагаріним намисто із с. Гущинці Калинівського району Вінницької області свідчить про

проникнення шостаків Яна II Казимира на Поділля та курсування їх одночасно із монетами Сигізмунда III Ваза (Бойко-Гагарін, 2014: 48).

Досліджуючи скарбові комплекси, варто приділяти ретельну увагу точності ідентифікації монет. Так як вмістити в публікацію фото всіх монет із скарбу часто є неможливим, точність і правильність визначення монет є надзвичайно актуальним (без помилок, опечаток, з урахуванням деталей). Так, у опублікованому О.А. Бакальцем скарбі монет XVII ст., знайденого неподалік міста Бар Вінницької області (Бакалець, 2004: 17), помітні суттєві неточності. Публікатором наводиться у вмісті скарбу шостак Речі Посполитої 1614 р., в той час як в цьому році карбування шостаків не проводилось, а у депозиті скоріше за все присутній шостак 1624 р. Також Олексієм Андрійовичем вказується на наявність півтораків карбування Кракова, Бидгоща та Вільно у складі Барського скарбу. Звісно, всі перераховані монетні двори карбували півтораки в часи правління Сигізмунда III Вази (також у монетному господарстві у 1620 р. був задіяний монетний двір у Ризі), але емісії Віленського монетного двору 1619-1920 рр. є досить рідкісними, тому в нас виникає сумнів щодо реальної наявності їх у складі описуваного скарбу.

Дійсно, вміст деяких відомих науці скарбів з певних причин може вважатись сумнівним. Не говорячи про можливу високу імовірність отримання хибних даних від осіб, що знайшли скарб, особливо сьогодні, коли більшість власників скарбів остерігаються отримання такої інформації іншими скарбошукачами, що продовжать пошуки у місці знахідки – сумніви можуть виникнути і при обробці офіційно знайдених скарбів. Так, дослідником К.В. Поворознюком вказано на історію вивчення скарбу із колекції ХОКМ, знайденого в околицях с. Попівці Летичівського району на Хмельниччині. Публікатор повідомляє, що відомий український вчений Владлен Анохін виявив у складі скарбу окрім монет XVI-XVII ст. також частину монет XVIII-XIX ст., припускаючи при цьому, що скарб таки міг з часом доповнитись більш пізніми монетами до ранніх, що зберігались «як спадок» (Поворознюк, 2010: 98). Очевидно, що таку версію слід вважати сумнівною,

а потрапляння монет на стільки різних епох результатом помилки та недбальства зберігачів. На високу імовірність помилки вказує і факт допущення численних неточностей в описах та легендах монет з комплексу, допущених публікатором скарбу. На непрофесійну обробку скарбу вказує і виявлення після проведення контролю пробірної інспекції монет з недорогоцінного металу, що дослідники віднесли до часу правління Сигізмунда III Ваза (Поворознюк, 2010: 102). Імовірно, що до рук археологів потрапили тогочасні підробки монет, що при первинному обстеженні монет скарбу не було уточнено.

Нажаль, в наші часи потрапляння скарбів у повному обсязі та зі збереженими всіма монетами є великою рідкістю, а такі монетні комплекси на сьогоднішній день грають високу роль та мають величезну актуальність у уточненні раніше отриманих класиками нумізматики висновків. Так, опублікований О. Бакальцем скарб, знайдений в околицях с. Велика Бушинка Немирівського району Вінницької області в повному обсязі потрапив до фондів Вінницького обласного краєзнавчого музею (Бакалець, 2009: 200).

Тому наступним джерелом у вивченні теми ми розглянемо монети та скарби, що зберігаються в музеях.

Найбільшою популярністю серед нумізматів, чи то науковців чи колекціонерів, користується відомий в Україні інтернет-ресурс «Violity», високе значення для наукових досліджень якого відмічено О. Шпортун (Шпортун, 2016: 125-127).

Невід'ємним у процесі наукових пошуків є дослідження найбільш значимого джерела – самих монет.

Окрім монет, що зберігаються у колекціях державних музеїв, в умовах сьогодення важливу роль посідають і монетні знахідки, що стали доступними внаслідок їх виявлення приватними пошуковцями із застосуванням точної пошукової техніки. Ми підтримуємо позицію Віктора Петровича Коцур щодо необхідності фіксації таких знахідок та введення їх до наукового обігу (Коцур, 2013: 5).

В процесі використання музейних матеріалів дослідники часто зіткнулися із певними організаційними та

бюрократичними складнощами, викликаними особливостями музейного зберігання та фондової роботи. Так, на момент написання монографії М.Ф. Котляру були недоступні скарби із Національного музею історії України через його переїзд у інше приміщення, що стало причиною відсутності в роботах вченого, присвячених топографії скарбів та монетних знахідках низки даних (Яшева-Омельянчик, 1996: 101).

Досліджуючи історію грошового обігу Гетьманщини, О. Бакалець описав колекції та фонди музеїв, що територіально розміщені на досліджуваній території сьогодні – Вінницький краєзнавчий музей, Глухівський історичний музей, Кам'янець-Подільський історичний музей (Бакалець, 2004: 6).

Монети з фондів Білоцерківського краєзнавчого музею опубліковані Л.С. Башинською (Башинська, 2015: 105-115). Враховуючи той факт, що всі нові надходження монет до колекції музею передані місцевими жителями із випадкових знахідок на околицях, можна вважати новітні надходження до БКМ досить цінним історичним джерелом у процесі вивчення особливостей історії грошового обігу Київщини.

Додатковим матеріалом для вивчення теми можуть слугувати торгівельні пломби. Про торгівельні європейські зв'язки Гетьманщини із країнами Західної Європи свідчить знахідка торгової пломби міста Бреслау, виявленою археологами при розкопках Цитаделі у замку в Батурині (Желіхівська, 2013: 13).

Додатковим джерелом у вивченні питань історії грошового обігу, зокрема знахідок монет, є газетні видання.

Так, знахідки монет, про які було повідомлено в газеті «Киевлянин» у 1869 р. було використано у складеній М.Ф. Котляром топографії. В. Антонович, процитувавши звістку про цей скарб монет середини XVII ст., також опублікував матеріал. У складеній М. Сементовським рукописі щодо переказів про скарби, про яку згадувалось вище, повідомляється про перепублікацію інформації про знахідки скарбів у газеті «Київські Губернські Відомості» (Сементовский, 1857: 19).

Свідчення про нові скарбові знахідки нам вдалось виявити у дорадянських газетах українських губерній, що дає

зможу ввести у науковий обіг данні про нові скарби. Наведемо найяскравіші приклади знахідок з території Гетьманщини.

16 травня 1915 р. вінницька газета «Південно-Західний край» повідомляє про знахідку: *«Полтава. 14 V. У Миргородському уїзді знайдено скарб монет часів польських королів, переважно Сигізмунда третього»* (Кладь. Юго-Западный Край).

9 червня 1913 р. кам'янець-подільська газета «Подільнин» повідомляє про знахідку скарбу: *«У Стасях, Полтавського уїзду, знайдено скарб з 2350 польських та німецьких срібних та мідних монет початку XVII століття»* (Кладь. Подольнин). Судячи із наявності у складі скарбу мідних монет, можна припустити, що редакторами газет було допущено помилку і тезаврація із села Стаси сучасного Диканського району Полтавської області датується другою половиною XVII ст.

Київська газета «Київські вісті» повідомляє 29 жовтня 1909 р. про знахідку скарбу в околицях села Великий Самбор Конотопського району Сумської області: *«Скарб. У с. Великий Самбор Конотопського у., Черн. губ. козак Олександр Коваль, копаючи у дворі яму, викопав на глибині одного аршину глечик із старовинними монетами не російського походження, числом 600 штук. Глечик в якому знаходився скарб, зачеплений лопатою, розшукався. Знайдений скарб цілком відправлений губернській владі у Чернігів»* (Кладь. Киевские вести).

Про знахідку значного за кількістю депозиту московських дровових монет повідомляє «Кієвлянин», публікуючи інформацію про археологічні розкопки А.К. Хребтова у печерах Межигір'я (сучасний Вишгородський район Київської області): *«...в головній галереї печери, на відстані сажені від її кінця, на глибині чвертей двох-трьох знайдено глиняний горщик сповнений срібними монетами до-Петровського періоду, кількістю більше 1500 штук. Все це переправлено до Імператорської археологічної комісії»* (Открытие новых пещер в Межигорье. Киевлянин).

Про найновіші сучасні пошуки при реконструкції Поштової площі в Києві та знахідки мідних солідів Яна II Казимира повідомила О. Байвидович в столичній газеті «Вести» (Байвидович, 2015: 3).

Як бачимо, більшість заміток в газетах не вказує широкі деталі знахідок та містять певні неточності, що викликає необхідність обережно ставитись до подібного джерела. Але газетні публікації містять і корисні свідчення, приблизну ідентифікацію монет їх кількість, їх вмістилище та інколи навіть ім'я особи, що знайшла скарб та при яких обставинах. З іншого боку, газетні замітки можуть містити раніше не введені в науковий обіг дані та суттєво розширити топографію, відому на сучасному стані дослідження. Привертає увагу факт чіткого акценту газетних заміток на приналежність монет до російських чи іноземних емітентів, явно відчувається відтінок бажання перевищити роль всього російського в тогочасній пресі, що, повністю логічно, викликано вимогами часу публікації цих повідомлень.

Віктором Петровичем Коцуром комплексно та влучно аргументовано необхідність введення до наукового обігу нових знахідок монет з числа приватних пошуків (Коцур, 2016: 11-14). Василем Михайловичем Орликом вдало підкреслено значний науковий потенціал використання в нумізматичних дослідженнях електронних ресурсів (Орлик, 2013: 129-133).

У процесі дослідження історії грошового обігу повсталі держави України-Гетьманщини використовуються Інтернет-ресурси, до яких відносяться: аукціони та форуми «Violity», «New Auction» та «Unc.ua», електронна енциклопедія «Вікіпедія», соціальна мережа для науковців «Academia.edu», соціальна мережа «Facebook», а також приватні канали на «Youtube». Кожен із зазначених сервісів має свої як переваги, так і недоліки. Користуючись Інтернет-ресурсами, нам вдалось виявити нові дані для нумізматичної науки, зокрема визначити та зафіксувати раніше неопубліковані різновиди монет Петра I, що виявлені на території Гетьманщини, ввести до наукового обігу нові знахідки тих монет, що вважались рідкісними у знахідках України попередниками у вітчизняній науковій нумізматичній історіографії.

Дослідницею О. Шпортун проведено аналіз низки сайтів із нумізматичним змістом (говорячи професійною мовою – «контентом»), із зазначенням, що нумізматичні сайти є ресурсами в мережі Інтернет не лише комерційного та

інформаційного характеру, а і наукового профілю (Шпортун, 2016: 174). Погоджуємось із позицією дослідниці в тому, що наявність більше ніж 500 тис. сайтів нумізматичної тематики на запит у системі «Google» свідчить про значний інтерес аудиторії до вивчення нумізматики та популярності її як спеціальної галузі історичної науки (Шпортун, 2016: 174).

Фактично найбільш популярним Інтернет-ресурсом, що відвідується любителями старожитностей, краєзнавцями та пошукачами скарбів є сайт «Violity» (Шпортун, 2016: 125-127). Згаданий Інтернет-ресурс охоплює широку аудиторію відвідувачів сайту як в Україні, так і далеко за її межами, науковий потенціал матеріалів, що викладають приватні пошуковці на даному ресурсі давно відмічений і у сусідніх державах. Ресурс «Violity» фактично є також широко відомим брендом. «Violity» складається із Форуму – місця, де зареєстровані учасники не залежно від країни реєстрації мають можливість обговорювати ті чи інші проблемні теми, а також з Аукціону – ділянки з продажем товарів.

Популярними серед користувачів мережі Інтернет є також електронні аукціони, що не мають в системі майданчиків для обговорення предметів старовини, такі як: «New Auction» (Аукціон New Auction) і «Unc.ua» (Аукціон UNC). До позитивних сторін згаданих ресурсів варто віднести можливість зворотного зв'язку для уточнення місць та обставин знахідки монет, що відносяться до тематики наукового дослідження, збирати фотографії для подальшого іконографічного та штемпельного аналізу монет, тощо. Серед недоліків зазначених ресурсів варто віднести поширену помилкову думку та переконання щодо дійсної історичної періодизації, коли багато користувачів сайтів називають монети Нового часу середньовічними. Слід відмітити, що і структура гілок аукціону побудована нерідко у різних ресурсах у відповідності до такої самої хибної думки. У користуванні цими ресурсами приваблює можливість сортування по металу, по оригінальності та ціні. На обох сайтах завантажено одночасно майже 100.000 монет. Скориставшись пошуковими системами зазначених ресурсів, ми встановили, що цілих чи частково розділених скарбів у продажі на цих майданчиках не було.

Високу популярність та відвідуваність має електронна енциклопедія «Вікіпедія». Вона має свої як позитивні, так і негативні аспекти. До позитивних рис можна віднести її безкоштовність, доступність всіма світовими мовами, можливість створювати сторінки з інформацією як про історичні події, терміни та регіони, а також присвячені персоналіям, надавати покликання на джерела. Але головним недоліком такої інформації є її, так би мовити, «всенародна» організація, коли її наповнюють та модерують люди по всьому світу, що в разі відсутності професійного моніторингу профільних тем фахівцями призводить до проникнення в науковий обіг неперевіреної та часто хибної інформації. Нагадаємо, що з-посеред наукової спільноти давно склалось уявлення про небажаність покликань на матеріали «Вікіпедії» у серйозних наукових дослідженнях. Неточності та суттєву неповноту завантажених до згаданої енциклопедії даних ми виявили і у відношенні до досліджуваної теми – проблем грошового обігу Гетьманщини. Так у «Вікіпедія» є загально оглядова стаття про історію Гетьманщини, або Війська Запорозького Гетьманщина або Військо Запорозьке, а також про розвиток її економіки (Економіка Гетьманщини). Але обидві ці сторінки комплексно та навіть поверхнево не висвітлюють всю складність і багатогранність грошового обігу доби Гетьманщини, а також процесів окупації її грошового ринку та постійних експансії з боку Московії. Частково цю сторінку фінансово-економічних відносин Гетьманщини та Московії висвітлює стаття «Севский чех» (Севський чех), присвячена емісії у 1686 р. на монетному дворі у місті Севську імітації монет Речі Посполитої, що несли на своєму полі імена московських царів Іоанна та Петра Олексійовичів і їх матері регента – Софії, що мало на меті «привчити» населення України до московської монети, коли царська влада вважала вже наявний грошовий обіг, монети в Україні європейсько якісними та сучасними з технологічної точки зору. У замітці лише поверхово визначено історію введення цієї монети до обігу, надано зображення лише її аверсу, а також вказано помилково сучасну адміністративну область, в якій знаходиться м. Севськ, насправді в Брянській, а не Орловській області

сучасної РФ (Шуст, 2012: 503). Також на сторінці із зазначеною статтею надано якісну ілюстрацію чеха 1686 р. з колекції Національного музею історії України (Бойко-Гагарін, 2016: 16-18).

Високо інформативним ми відмічаємо популярну у світі соціальну мережу Academia.edu. Вона створена для науковців, що готові ділитись своїми досягненнями та публікаціями з дослідниками у всьому світі. В мережі наявні як приватні сторінки вчених, так і сторінки груп, об'єднаних за тематикою дослідження. На жаль, окремої тематики для вивчення історії Гетьманщини в зазначеній мережі немає.

Вважаємо, що попри наявні недоліки, особливості та певні небезпеки у використанні, електронні WEB-ресурси все-ж мають вагомий інформаційний і науковий потенціал у вивчення особливостей грошового обігу Гетьманщини, введення до наукового обігу фактів та нових даних, що допоможуть виявити раніше невідомі сторінки цього періоду в історії України, а також конкретизувати вже частково висвітлені моменти.

Досліджуючи інформаційний потенціал електронних ресурсів в фокусі використання їх в нумізматичних дослідженнях, О. Шпортун було вдало зазначено корисність у цьому контексті соціальних мереж (Шпортун, 2016: 175). Зараз найбільшу популярність серед них отримав «Facebook». Перевагами мережі «Facebook» є зручність у користуванні та швидкість поширення інформації, розсилання будь-яких новин засобами приватних повідомлень тощо. Корисними в нумізматичних дослідженнях можуть виявитись не лише персональні сторінки нумізматів, що викладають в «Facebook» окремі результати своїх наукових пошуків, а і сторінки нумізматичних товариств, музеїв, торгівельних майданчиків в цій мережі.

Важливість дослідження золотих монет із приватних зібрань в Україні вдало зауважив академік Віктор Коцур, справедливо аргументуючи позицію тим, що більшість золотих монет XVI-XVIII ст. у сучасних нумізматичних зібраннях вітчизняних колекціонерів походять зі знахідок України і вимагає ретельного вивчення (Коцур, 2016: 19).

Дослідження приватної колекції краєзнавця та знавця історії Поділля П.І. Січенка вдало використав у своєму дослідженні О. Бакалець, адже всі вивчені монети відносяться до знахідок із даного регіону (Бакалець, 2004: 21). Але до складу приватних колекції та до інформації щодо походження монет із знахідок тієї чи іншої місцевості варто відноситись досить обережно. Так, у роботах О. Бакальця є введена до наукового обігу ніби із знахідок Поділля рідкісна російська копійка 1718 р., що належить приватному колекціонеру (Шпортун, 2016: 175). Судячи із візуального аналізу фотографії, наданої у публікації, ця монета із високим ступенем імовірності є антикварною підробкою. Прикро, що дана антикварна підробка цитується дослідником і в подальших своїх працях, присвячених історії грошового обігу українських регіонів (Бакалець, 2006: 21).

До речі, це не єдина антикварна підробка, введена до наукового обігу О.А. Бакальцем. Опублікована як унікальна знахідка копійка Катерини I, ніби знайдена неподалік міста Кременчук з високим ступенем імовірності є також антикварною підробкою, неодноразово цитованою дослідником у власних працях. При тому ж, Олексій Андрійович у висновках до своєї публікації все ж наводить декілька аргументів на користь імовірності віднесення опублікованої монети до антикварних підробок, але висвітлює їх з позиції підвищення важливості публікації цієї знахідки як рідкісної та унікальної для українського грошового обігу, говорячи: *«По-перше, 1 мідна копійка серійно взагалі не випускалась у 1727 р. ...По-сьому, в жодному з каталогів XIX та XX ст. навіть не згадується вказана мідна копійка»* (Бакалець, 2006: 22). На нашу думку, ці самостійно висунуті Олексієм Андрійовичем аргументи рідкості монети як раз слугують на користь її визначення як антикварної підробки, про це свідчить також і візуальний аналіз наданої фотографії.

Висновки. Отже, ми встановили, що основними джерелами, що можуть бути використані у вивченні теми історії грошового обігу Гетьманщини у період з 1648 по 1764 рр., є: матеріали архівів, літописи, актові матеріали, етнографічні джерела, скарби, матеріали музейних колекцій,

газетні матеріали, Інтернет-ресурси та приватні зібрання. Кожне з зазначених джерел має різну ступінь наукової цінності та достовірності. Значна кількість тогочасних актових матеріалів, літописів та етнографічних джерел вже досліджено українськими науковцями. Значним науковим потенціалом володіють державні історичні архіви. Зокрема, досліджуючи фонди Центрального державного історичного архіву в Києві нам вдалось встановити нові факти та надати подальшого розвитку вивченню аспекту фальшивомонетництва в Україні у XVIII ст. Інтернет-ресурси дозволяють виявити монети раніше неописаних штемпельних різновидів, а також розширити наше уявлення про вже складені топографії знахідок монет. Актуальним в сучасній нумізматиці є введення в науковий обіг нових знайдених скарбів та їх склад, а також дослідження музейних зібрань. Нерідко колекції музеїв формуються за рахунок дарунків місцевих жителів з монет, що були виявлені в тій самій історичній місцевості, що визначає колекції історичних та краєзнавчих музеїв як високо інформативні у вивченні грошового обігу. Особливо це музейні заклади, розміщені в географічних межах Гетьманщини, а також ті монети та скарби, що були знайдені та передані до інших музеїв. Незафіксовані більшістю попередніх дослідників є скарби, щодо яких повідомлялось на сторінках періодичної преси. Так, нам вдалось виявити повідомлення про скарби монет досліджуваного періоду на сторінках українських газет дорадянського періоду та сучасності. Щодо приватних колекцій, варто із певною обережністю вводити їх в науковий обіг, зважаючи на те, що, на жаль, далеко не всі колекціонери, збираючи колекції, фіксують важливу для науковців інформацію.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Центральний державний історичний архів України, м.Київ (ЦДІАК України). Фонд. 51. Опис. 3. Справа. 1103. Арк. 1-16.
2. ЦДІАК. Фонд. 51. Опис. 3. Справа. 1077. Арк. 1-2.
3. ЦДІАК. Фонд. 51. Опис. 3. Справа. 1337. Арк. 1-4.
4. ЦДІАК. Фонд. 51. Опис. 3. Справа. 1353. Арк. 1-7.

5. ЦДІАК. Фонд. 51. Опис. 3. Справа. 3950. Арк. 1-9.
6. ЦДІАК. Фонд. 51. Опис. 3. Справа. 125. Арк. 4-10.
7. Кладь. Юго-Западный Край. 16 травня 1915 року. № 110. Вінниця, 1915. С. 3.
8. Кладь. Подолянин. 9 червня 1913 року. № 783. Кам'янець-Подільський, 1913. С. 2.
9. Кладь. Киевские вести. 16 (29) жовтня 1909 р. № 275. Київ, 1909. С.4.
10. Открытие новых пещер в Межигорье. Киевлянин. № 305. Киев, 1907. С. 4.
11. Байвидович О. На Подоле обнаружили русло и польские монеты. Вести. № 161 (561). 9 сентября 2015. Киев, 2015. С. 3.
12. Бакалець О.А. Велико-Бушівський скарб 2004 р. західноєвропейських монет XVII ст. Історико-географічні дослідження в Україні. № 11. Київ: Інститут історії НАН України, 2009. С. 200.
13. Бакалець О.А. Гроші та грошовий обіг на Поділлі XVII-XVIII ст. Спеціальні історичні дисципліни. № 13. Київ: Інститут історії НАН України. Київ, 2006. С. 121.
14. Бакалець О.А. Монетні скарби як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648-1764 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата іст. наук: спец. 07.00.06. Київ, 2007. 15 с.
15. Бакалець О.А. Російська срібна копійка в грошовому обігу України II половини XVII – I чверті XVIII ст. Історико-географічні дослідження в Україні. № 8. Київ: Інститут історії НАН України, 2005. С. 328.
16. Бакалець О.А. Талер в грошовому обігу України кінця XVI – першої чверті XVIII ст. Бар, 2004. С. 17.
17. Бакалець О.А. Українські літописи XVII – XVIII ст. про економіку та грошовий обіг Гетьманщини. Спеціальні історичні дисципліни. № 11. Ч. 1. Київ, 2004. С. 218-232.
18. Башинська Л.С. Монети Російської держави XVI-XVIII ст. у фондах БКМ. Юр'ївський літопис. № 14. Біла Церква, 2015. С. 105-115.
19. Белая О. Архівні джерела про монетні скарби Києва. Пам'ятки. Археографічний щорічник. № 14. Київ, 2013. С.189-194.

20. Бойко-Гагарін А.С. Намисто із шестигрошовиками, карбованими на львівському монетному дворі, найдене у Вінницькій області. Львівські нумізматычні записки. № 10. Львів, 2014. С.48.

21. Бойко-Гагарін А.С. Нове надходження до зібрання НМІУ – “севський чех” 1686 року. Нумізматыка і Фалеристика. № 2. Київ, 2018. С.16-18.

22. Желіхівська Н.М. Батурина – один із торгівельних центрів Гетьманщини XVII – XVIII ст. Конотопські читання. Випуск IV. Конотоп, 2013. С. 13.

23. Зразюк З.О. Монетні скарби першої половини XVII ст. з території Правобережної України (сучасна територія Київської та Житомирської областей). Тематичний збірник наукових праць. Національному музею історії України – 110. Частина 1. Київ, 2009. С. 159.

24. Козубовський Г.А. Проблема карбування власної монети в Україні в XVII ст. Магістеріум. Археологічні студії. Вип. 6. Київ: Києво-Могилянська академія, 2001. С. 39.

25. Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби Феодалізму. Київ: Наукова думка, 1971. 174 с.

26. Котляр М.Ф. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV – XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1981. С. 3.

27. Коцур В. Знахідки золотих дукатів в Україні – проблеми та перспективи дослідження. *Studia I Materialy «Forum Numizmatyczne»*. № 2. Białystok, 2016. S. 19.

28. Коцур В.П. Актуальні напрямки та організаційні засади сучасних досліджень середньовічної нумізматики в Україні. Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. Вип. 33. Переяслав-Хмельницький, 2013. С. 3.

29. Коцур В.П. Історіографія українського скарбознавства. Український нумізматычний Щорічник. № 1. Київ, 2017. С. 15-32.

30. Коцур В.П. Щодо проблеми використання матеріалів «чорної» археології в наукових дослідженнях з нумізматики. Тези доповідей IV міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки». 22-23 червня 2016 р. Кіровоград-Київ-Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 11-14.

31. Михальчишин І.Р., Вдовиченко А.М. До методології історичної науки. Тематичний збірник наукових праць «Національний музей історії України – скарбниця історичної пам'яті українського народу». Київ: «ІІ, Лтд», 1999. С. 14-15.

32. Орлик В.М. Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав Хрестоносців). Матеріали наукової конференції з міжнародною участю «Архівознавчі та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі». 14 березня 2013 р., м. Київ. Київ, 2013. С. 129-133.

33. Поворознюк К.В. Монетні скарби XV-XVIII ст. з фондів Хмельницького обласного краєзнавчого музею (ХОКМ). Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції. 18-19 листопада 2010 р. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. С. 98.

34. Попельницька О. Нумізматично-речові скарби як історичне джерело (на прикладі скарбу XVI-XVII століття з села Старосілля). Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Число 11. Частина 1. Київ, 2004. С. 204.

35. Попельницька О. Речовий скарб XVII ст. з с. Новоселиці. Вісник. № 1 (3). Київ: Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, 1999. С. 59.

36. Рябцевич В.Н., Титок В.А. Русская монетная медь XVII века в кладах Белоруссии и Украины. Доклады к конференции по археологии Белоруссии (март 1969). Древности Белоруссии. Минск, 1969. С. 434.

37. Сементовский Н. Запорожская рукопись указывающая в каких именно местах и какие сокрыты клады гайдамаками и местными жителями. Киев: Типография А. Гаммершмида, 1857. С. 15.

38. Синчук И.И. Почему полтораков больше на украинских землях? Збірник наукових праць. Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність. Львів, 2005. С. 201.

39. Смирнов М.И. Архивный фонд Петербургского монетного двора: история и современное состояние. Тезисы докладов и сообщений «Всероссийская нумизматическая конференция». Вологда, 18-21 мая 1993 г. – Вологда: ЛиС, 1993. С. 80-83.

40. Швидько Г. Джерела до історії Гетьманщини в архіві зовнішньої політики Росії. Третій міжнародний конгрес українців. 26-29 серпня 1996 р., Історія. Частина 1. Харків, 1996. С. 89-92.

41. Шпортун О. Нумізматичні веб-сайти України. *Studia I Materialy «Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice»*. № 1. Białystok, 2016. S. 174.

42. Шпортун О. Проблеми використання сайту «Auction.violity.com» в нумізматичних дослідженнях. Збірник праць IV Міжнародної науково-практ конференції «Актуальні проблеми нумізматички в системі допоміжних історичних дисциплін». 22-23 червня 2016 р. Кіровоград-Київ-Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 125-127.

43. Шугаевский В.А. О научном значении монетных находок. С.-Петербург, 1911. С. 17.

44. Шуст Р. М. Севські чехи. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2012. Т. 9: С. 503.

45. Шуст Р.М. Що носили в гаманцях козаки війська Богдана Хмельницького? Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність. Львів, 2005. С. 214.

46. Яушева-Омельянчик Р.М. Монеты Польши и Московского государства в кладах Украины (на материалах Национального музея история Украины). *Materialy z I Miedzynarodowej Konferencji Numizmatycznej*. Białorus, Litwa, Polska, Ukraina wspolne dzieje pieniadza. Suprals, 20-22.X.1994. Warszawa, 1996. S. 101.

47. Аукціон New Auction. URL: <https://newauction.com.ua/> (дата звернення: 03.10.2018 р.).

48. Аукціон UNC. URL: <https://unc.ua/> (дата звернення: 03.10.2018 р.).

49. Гетьманщина або Військо Запорозьке. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Гетьманщина_або_Військо_Запорозьке (дата звернення 03.10.2018 р.).

50. Економіка Гетьманщини. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Економіка_Гетьманщини (дата звернення: 03.10.2018 р.).

51. Севський чех. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Севський_чех (дата звернення: 03.10.2018 р.).

REFERENCES

1. Bajvidovich, O. (2015, September 9). Na Podole obnaruzhili ruslo i pol'skie monety. *Vesti* [Kiev], p. 3 [in Russian].
2. Bakalets, O. A. (2004). *Ukrainski litopysy XVII – XVIII st. pro ekonomiku ta hroshovyi obih Hetmanshchyny*. Spetsialni istorychni dystsypliny. 1(11). 218-232 [in Ukrainian].
3. Bakalets, O. A. (2005) *Rosiiska sribna kopiika v hroshovomu obihu Ukrainy II polovyny XVII – I chverti XVIII st.* Istoryko-heohrafichni doslidzhennia v Ukraini. (8). 328 [in Ukrainian].
4. Bakalets, O. A. (2006). *Hroshi ta hroshovyi obih na Podilli XVII-XVIII st.* Spetsialni istorychni dystsypliny. (13). 121 [in Ukrainian].
5. Bakalets, O. A. (2009). *Velyko-Bushivskiyi skarb 2004 r. zakhidnoievropeiskyykh monet XVII st.* Istoryko-heohrafichni doslidzhennia v Ukraini. (11). 200 [in Ukrainian].
6. Bakalets, V. A. (2004). *Taler v hroshovomu obihu Ukrainy kintsia XVI – pershoi chverti XVIII st.* Bar [in Ukrainian].
7. Bashynska, L. S. (2015). Monety Rosiiskoi derzhavy XVI-XVIII st. u fondakh BKM. *Yurivskiyi litopys*. 14. 105-115 [in Ukrainian].
8. Bielaia, O. M. (2013). Arkhivni dzherela pro monetni skarby Kyieva. Pam'iatky. *Arkheohrafichniy shchorichnyk*. (14). 189-194 [in Ukrainian].
9. Bkalets, O. A. (2007). *Monetni skarby yak dzherelo vyvchennia hroshovoho obihu Hetmanshchyny (1648-1764 rr.)* (Doctoral dissertation). avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kandydata ist. nauk: spets. 07.00.06. Kyiv. Ukraina [in Ukrainian].
10. Boiko-Haharin, A. S. (2014). Namysto iz shestyhroshovykamy, karbovanymy na lvivskomu monetnomu dvori, naidene u Vinnytskii oblasti. *Lvivski numizmatychni zapysky*. (10). 48 [in Ukrainian].
11. Boiko-Haharin, A. S. (2018). Nove nadkhodzhennia do zibrannia NMIU – «sevskiy chekh» 1686 roku. *Numizmatyka i falerystyka*. 2. 16-18. [in Ukrainian].
12. Jausheva-Omel'janchik, R. (1996). *Monety Pol'shi i Moskovskogo gosudarstva v kladah Ukrainy (na materialah Nacional'nogo muzeja istorija Ukrainy)*. In *Materialy z I*

Miedzynarodowej Konferencji Numizmatycznej. Białorus, Litwa, Polska, Ukraina wspólne dzieje pieniądza (p. 101). Suprasl, Poland [in Russian].

13. Kotliar, M.F. (1971). *Hroshovyi obih na terytorii Ukrainy doby feodalizmu*. Kyiv [in Ukrainian].

14. Kotliar, M.F. (1981). *Narysy istorii obihu y lichby monet na Ukraini XIV – XVIII st.* Kyiv [in Ukrainian].

15. Kotsur, V. P. (2013). Aktualni napriamky ta orhanizatsiini zasady suchasnykh doslidzhen serednovichnoi numizmatyky v Ukraini. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii*. 33. 1-10. [in Ukrainian].

16. Kotsur, V. P. (2016). Shchodo problemy vykorystannia materialiv «chornoj» arkeolohii v naukovykh doslidzhenniakh z numizmatyky. In *Aktualni problemy numizmatyky u systemi spetsialnykh haluzei istorychnoi nauky* (pp. 11-14). Kirovohrad-Kyiv-Pereiaslav-Khmelnyskyi [in Ukrainian].

17. Kotsur, V. P. (2016). *Znakhidky zolotykh dukativ v Ukraini – problemy ta perspektyvy doslidzhennia*. In Forum numizmatyczne: pieniądz i mennice: studia i materiały (2nd ed., p. 19). Bilostok [in Ukrainian].

18. Kotsur, V. P. (2017). Istoriohrafiiia ukrainskoho skarboznavstva. *Ukrainskyi Numizmatychnyi Shchorichnyk*. 1. 15-32 [in Ukrainian].

19. Kozubovskiy, H. A. (2001). Problema karbuвання vlasnoi monety v Ukraini v XVII st. *Mahisterium. Arkheolohichni studii*. 6. 39 [in Ukrainian].

20. Mykhalchyshyn, I. R., & Vdovychenko, A. M. (1999). Do metodolohii istorychnoi nauky. In *Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy – skarbnitsia istorychnoi pam'iaty ukrainskoho narodu* (pp. 14-15). Kyiv: III, Ltd. [in Ukrainian].

21. Orlyk, V. M. (2013). Informatsiyni potentsial WEB-resursiv u numizmatychnykh doslidzhenniakh (na prykladi monet derzhav Khrestonostsiv). In *Arkhivoznavchi ta dzhereloznavchi haluzi znan: problemy vzaiemodii na suchasnomu etapi* (pp. 129-133). Kyiv. [in Ukrainian].

22. Popelnytska, O. (1999). Rechovy skarb XVII st. z s. Novoselytsi. *Visnyk. Ukrainske tovarystvo okhorony pamiatok istorii ta kultury*. 3. 59 [in Ukrainian].

23. Popelnytska, O. (2004). Numizmatychno-rechovi skarby yak istorychne dzherelo (na prykladi skarbu XVI-XVII stolittia z sela Starosillia). Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky. 1(11). 204 [in Ukrainian].

24. Povorozniuk, K. V. (2010). Monetni skarby XV-XVIII st. z fondiv Khmelnytskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu (KhOKM). In Materialy KhIII Podilskoi istoryko-kraieznavchoi konferentsii (p. 98). Kam'ianets-Podilskiy: Abetka [in Ukrainian].

25. Rjabcevich, V. N., Titok, V. A. (1969). *Russkaja monetnaja med' XVII veka v kladah Belorussii i Ukrainy*. Drevnosti Belorussii: Doklady k Konferentsii po arheologii Belorussii. (Mart 1969) (p. 434) [in Russian].

26. Sementovskij, M. (1857). *Zaporozhskaja rukopis' ukazyvajushhaja v kakih imenno mestah i kakie sokryty klady gjadamakami i mestnymi zhiteljami*. Kiev: Tipografija A. Gammershmida [in Russian].

27. Shportun, O. (2016). Numizmatychni veb-saity Ukrainy. In Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice (p. 174). Bialystok [in Ukrainian].

28. Shportun, O. (2016). Problemy vykorystannia сайту «Auction.violity.com» v numizmatychnykh doslidzhenniakh. In Aktualni problemy numizmatyky v systemi dopomizhnykh istorychnykh dystsyplin (pp. 125-127). Kirovohrad-Kyiv-Pereiaslav-Khmelnytskyi [in Ukrainian].

29. Shugaevskij, V. A. (1911). *O nauchnom znachenii monetnyh nahodok*. Sankt-Peterburg [in Russian].

30. Shust, R. M. (2012). *Sevski chekhy*. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 9, p. 503). Kyiv: Instytut istorii NANU [in Ukrainian].

31. Shust, R.M. (2005) *Shcho nosyly v hamantsiakh kozaky viiska Bohdana Khmelnytskoho?* Abstract of papers: Hroshovy obih i bankivska sprava v Ukraini: mynule ta suchasnist. (pp. 214). Lviv [in Ukrainian].

32. Shvydko, H. (1996). Dzherela do istorii Hetmanshchyny v arkhivi zovnishnoi polityky Rosii. In Tretii mizhnarodnyi konhres ukrainistiv. 26-29 serpnia 1996 r., Istoriia (pp. 89-92). Kharkiv [in Ukrainian].

33. Sinchuk, I.I. (2005) *Pochemu poltorakov bol'she na ukrainskikh zemljah?* Groshovij obig i bankivs'ka sprava v Ukraini: minule ta suchasnist' (p. 201). L'viv [in Ukrainian].

34. Smirnov, M. I. (1993). *Arhivnyj fond Peterburgskogo monetnogo dvora: istorija i sovremennoe sostojanie*. In Vserossijskaja numizmaticheskaja konferencija (pp. 80-83). Moskva [in Russian].

35. Zhelikhivska, N. M. (2013). Baturyn – odyń iz torhivelnjykh tsentriv Hetmanshchyny XVII – XVIII st. *Konotopski chytannia*. 4. 13 [in Ukrainian].

36. Zraziuk, Z. O. (2009). *Monetni skarby pershoi polovyny XVII st. z terytorii Pravoberezhnoi Ukrainy (suchasna terytorija Kyivskoi ta Zhytomyrskoi oblasti)*. In Tematychnyj zbirnyk naukovykh prats. Natsionalnomu muzeiu istorii Ukrainy (p. 159). Kyiv: Natsionalny muzei istorii Ukrainy [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Основними джерелами, що можуть бути використані у вивченні теми історії грошового обігу Гетьманщини у період з 1648 по 1764 роки, є: матеріали архівів, літописи, актові матеріали, етнографічні джерела, скарби, матеріали музейних колекції, газетні матеріали, Інтернет-ресурси та приватні зібрання. Кожне з зазначених джерел має різну ступінь наукової корисності та достовірності. Значна кількість тогочасних актових матеріалів, літописів та етнографічних джерел вже досліджено українськими науковцями. Значним науковим потенціалом володіють державні історичні архіви. Зокрема, досліджуючи фонди Центрального державного історичного архіву в місті Києві нам вдалось встановити нові факти та надати подальшого розвитку вивченню аспекту фальшивомонетництва в Україні у XVIII століття. Інтернет-ресурси дозволяють виявити монети раніше неописаних штемпельних різновидів, а також розширити наше уявлення про вже складені топографії знахідок монет. Актуальним в сучасній нумізматиці є введення в науковий обіг нових знайдених скарбів та їх склад, а також дослідження музейних зібрань. Нерідко колекції музеїв формуються за рахунок дарунків місцевих жителів з монет,

що були виявлені в тій самій історичній місцевості, що визначає колекції історичних та краєзнавчих музеїв як високо інформативні у вивченні грошового обігу. Особливо це музейні заклади, розміщені в географічних межах Гетьманщини, а також ті монети та скарби, що були знайдені та передані до інших музеїв. Незафіксовані більшістю попередніх дослідників є скарби, щодо яких повідомлялось на сторінках періодичної преси. Так нам вдалось виявити повідомлення про скарби монет досліджуваного періоду на сторінках українських газет дорадянського періоду та сучасності. Щодо приватних колекцій, варто із певною обережністю вводити їх в науковий обіг, зважаючи на те, що, на жаль, далеко не всі колекціонери, збираючи колекції, фіксують важливу для науковців інформацію.

Ключові слова: Гетьманщина, грошовий обіг, джерела вивчення, матеріали державних архівів, скарби, газетні публікації, музейні зібрання.

АННОТАЦІЯ

Основными источниками, которые могут быть использованы в изучении темы истории денежного обращения Гетманщины в период с 1648 по 1764 гг, являются: материалы архивов, летописи, актовые материалы, этнографические источники, материалы музейных коллекции, газетные материалы, Интернет-ресурсы и частные собрания. Каждый из указанных источников имеет разную степень научной полезности и достоверности. Значительное количество актовых материалов, летописей и этнографических источников уже исследовано украинскими учеными. Значительным научным потенциалом обладают государственные исторические архивы. В частности, исследуя фонды Центрального государственного исторического архива в Киеве нам удалось установить новые факты в изучении аспекта фальшивомонетничества в Украине в XVIII веке. Интернет-ресурсы позволяют выявить монеты ранее неописанных итемпельных разновидностей, а также расширить наше представление об уже составленной топографии находок монет. Актуальным в современной

нумизматике является введение в научный оборот новых найденных сокровищ и их состав, а также исследования музейных собраний. Нередко коллекции музеев формируются за счет подарков местных жителей из монет, обнаруженных в той же исторической местности. Особенно это музейные учреждения, расположенные в географических границах Гетманщины, а также те монеты и сокровища, которые были найдены и переданы в другие музеи. Так нам удалось выявить сообщение о кладах монет исследуемого периода на страницах украинских газет досоветского периода и современности. Частные коллекции, стоит с определенной осторожностью вводить в научный оборот, посылаясь на то, что, к сожалению, далеко не все коллекционеры, собирая коллекции, фиксируют важную для ученых информацию.

Ключевые слова: Гетманщина, денежное обращение, источники изучения, материалы государственных архивов, сокровища, газетные публикации, музейные собрания.

Надійшла до редакції: 03.10.2018 р.

Прийнята до друку: 02.11.2018 р.

УДК [633.63:631.117.4]:001.321:001.891(477)Кедров-Зихман
DOI: 10.31470/2518-7600-2018-6-182-193

**KEDROV-ZIKHMAN'S O.K. ACTIVITY AT THE
MIRONOVO CENTRAL EXPERIENCE STATION OF THE
ALL-RUSSIAN SUGAR MILLS SOCIETY IN 1913–1917**

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ О.К. КЕДРОВА-ЗИХМАНА НА
МИРОНОВСКОЙ ЦЕНТРАЛЬНОЙ ОПЫТНОЙ
СТАНЦИИ ВСЕРОССИЙСКОГО ОБЩЕСТВА
САХАРОЗАВОДЧИКОВ В 1913–1917 гг.**

Ольга Платковская,
младший научный сотрудник
o.platkovskaya@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-5676-7006>
ResearcherID: D-1952-2019
Государственное учреждение
«Белорусская
сельскохозяйственная
библиотека им.
И.С. Лупиновича»
Национальной академии наук
Беларуси,
ул. Казинца, 86, корп. 2,
г. Минск, Республика
Беларусь, 220108

Olga Platkovskaya,
junior researcher
o.platkovskaya@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-5676-7006>
ResearcherID: D-1952-2019
State Institution
«I.S. Lupinovich Belarus
Agricultural Library» of the
National Academy of Sciences
of Belarus 86/2 Kazinets St.,
Minsk 220108 Belarus

ABSTRACT

The article describes the history of the foundation of the All-Russian Sugar mills Company, its activities throughout the entire period of its existence, and also the role in the further development of the sugar industry of the Empire.

The work of Oscar Karlovich Kedrov-Zikhman in the laboratory of The Experimental fields Network of the All-Russian sugar mills society on the evaluation of methods for determining citrate-soluble phosphoric acid in Thomas slag is presented. The use of mineral fertilizers that is rapidly expanding in Russia has put

forward to the Russian control stations the question of choosing the most accurate and most suitable for mass studies analysis methods. Until now, Russian laboratories have adopted methods approved by the Union of Agricultural Experimental Stations in Germany, which were usually taken on faith without prior critical analysis. The Laboratory of the Experimental Fields Network of the All-Russian Sugar Mills Association, first of all, focused its attention on the research methods of thomas slag due to their great diversity. In his work, Oskar Karlovich compared the following methods to each other: The molybdenum method, with and without the preliminary removal of silicic acid; Lorenz's method; Rohrr's method; Hydrochloric acid method; Darmstadt method; Naumann's method. According to the results of the research, the scientist identified the pros and cons of each of them. This work was of great practical importance, since as a result, the most accurate and suitable method for conducting mass research was determined.

Key words: *The All-Russian sugar mills society, The experimental fields Network, Mironovskaya Central experimental station, O.K. Kedrov-Zikhman, Thomas slag, research methods.*

Постановка проблемы. На сегодняшний день в историографии не хватает фундаментальных исследований, где бы на широком фактическом материале комплексно была раскрыта деятельность ученых. Вклад отдельных ученых в эволюцию научной мысли долгое время замалчивался или же вообще не исследовался. Сейчас важно не только возродить забытые имена, но и определить должное место каждого из них в истории аграрной науки. Объективное воспроизведение процессов развития агрохимической науки было бы неполным без научных достижений Оскара Карловича Кедрова-Зихмана (1885-1964).

Актуальность работы заключается в стремлении привлечь внимание к одному из первых ученых в СССР, кто развернул работу по всестороннему изучению вопросов известкования кислых почв и внедрению результатов в практику.

Проанализировав научные работы, можно сделать вывод об отсутствии комплексного исторического исследования

деятельности академика О.К. Кедрова-Зихмана, где все аспекты изучения данного вопроса рассматривались бы в едином территориальном и хронологическом контексте. Специальных историографических трудов по данной теме не существует. Именно это в значительной мере и обусловило выбор темы и основных исследовательских аспектов статьи.

Целью статьи является анализ и историографическая оценка деятельности академика О.К. Кедрова-Зихмана на Мироновской центральной опытной станции Всероссийского общества сахарозаводчиков в 1913-1917 гг.

Изложение основного материала. В мае 1897 г. по личной инициативе и на частные средства владельцев сахарных заводов было основано Всероссийское общество сахарозаводчиков (ВОС) (Дело об учреждении...). Первоначально в ВОС входило небольшое количество членов. К 1910 г. их число достигло 232 (Топтыгин, 1911), а в 1915 г. из общего количества сахарных заводов царской России, которое составляло 298, в состав Общества входило 225. Общество ставило своей целью обслуживание интересов всей российской сахарной промышленности. Для достижения намеченных целей 29 мая 1897 г. Министром финансов был утвержден «Устав» ВОС (Устав Всероссийского общества...). Согласно «Уставу» основными направлениями деятельности Общества на начальном этапе его становления стали: расширение сбыта сахара; улучшение качества свеклы и содействие ее сбыта; снижение себестоимости производства сахара. Кроме того, «Уставом» предусматривался обмен технической, технологической, экономической и хозяйственной информацией между хозяевами сахарных заводов или крупными землевладельцами, которые системно занимались культурой сахарной свеклы, прежде всего, для нужд экспорта. В своем «Уставе» Общество пыталось разработать четкую схему, благодаря которой должен был повыситься уровень урожайности сахарной свеклы по всей территории Империи, а также достигнуто дальнейшее расширение и совершенствование всей свеклосахарной промышленности. С целью принятия изменений и дополнений в разные пункты утвержденного «Устава» проводились

собрания членов ВОС. Обществу предоставлялось право организовывать опытные поля, лаборатории и специальные школы.

В течение всего срока существования Общество играло одну из главных ролей консультативного характера по дальнейшему развитию сахарной промышленности Империи как законодательного, так и административного характера. Так, 12 мая 1903 г. ВОС инициировало подписание первого Закона о мерах урегулирования сахарной промышленности, а затем и другого Закона от 6 июня 1910 г. «О приеме сахарных заводов в залог и обеспечение акциза» (Дело об учреждении...). Большую роль Общество сыграло в решении вопроса о присоединении страны к Брюссельской Сахарной Конвенции, что позволило Империи дополнительно выйти на европейский рынок сбыта продукта.

В 1901 г. на средства Всероссийского общества сахарозаводчиков была заложена Сеть исследовательских полей в частных хозяйствах юга России. Обязанности руководителя Сети на себя принял профессор-агрохимик С.М. Богданов. С.Л. Франкфурт занимал должность заведующего лабораторией Киевского земледельческого синдиката (Богданов, 1903). Первоначально в Сети было шесть полей: «Красное» – потомков Ф.А. Терещенко (Волынская губ.); «Старый» – Л.Г. Бродского (Полтавская губ.); «Махаринци» – Махаринецкого общества (Киевская губ.); «Мошно-Городище» – Е.А. Балашовой (Киевская губ.); «Чупаховка» – Чупаховского общества (Харьковская губ.); «Крупец» – Общество братьев Терещенко (Курская губ.). С 1902 г. в Сеть входили опытные поля уже 15 имений из шести губерний юга России:

– Волынская – «Ананьев» А.Н. Терещенко; «Красное» потомков Ф.А. Терещенко;

– Киевская – «Махаринци», арендованное Л.И. Бродским; «Синява» графа Ф.А. Браницкого; «Кагарлык» М.И. Черникова; «Мошно-Городище» Е.А. Балашовой; «Грушевская экономия» Смелянского имения графов А. и Л. Бобринских; «Тальное» покойного графа П.П. Шувалова;

– Подольская – «Капустяны» И.С. Щениовского; «Шпиков» Н.П. Балашева;

– Полтавская – «Старый» Л.И. Бродского;
– Курская – «Александровка» Н.А. Терещенко;
«Офросиновка» братьев Сабашников; «Шебекино» господ
Ребиндер.

– Харьковская – «Чупаховка» Чупаховский общества.

Количество опытных полей в системе Сети неуклонно возрастало вплоть до начала Первой мировой войны. Становилась сложнее программа научных исследований. Основные результаты деятельности Сети исследовательских полей ВОС использовались учеными в повседневной работе. На результаты активно ссылались, с учеными вели дискуссию относительно предложений совершенствования исследований (Вергунов, 2012).

В 1903 г. С.Л. Франкфурт создал одну из лучших агрохимических лабораторий во главе с А.И. Душечкиным, которая действовала в рамках Всероссийского общества сахарозаводчиков не только для Сети, но и для региона. Лаборатория размещалась в Киеве по ул. Николаевской, 3.

Быстро распространяющееся в России применение минеральных удобрений выдвинуло перед русскими контрольными станциями вопрос о выборе наиболее точных и наиболее подходящих для массовых исследований методов анализа. До настоящего времени в русских лабораториях были приняты методы, одобренные Союзом сельскохозяйственных опытных станций в Германии. Эти методы принимались обычно на веру без предварительного критического разбора. Если по самой сути дела критическое исследование методов представляется совершенно необходимым, то такая предварительная проверка методов выдвинута на первый план ожидаемым изданием особого закона о борьбе с фальсификацией удобрений.

Лаборатория Сети опытных полей Всероссийского общества сахарозаводчиков признала важным расширить сферу своих методических изысканий и методы контроля удобрений. Лаборатория, прежде всего, остановила свое внимание на методах исследования томасова шлака в виду большого их разнообразия. Томасов шлак являлся одним из наиболее важных фосфорнокислых удобрений. Выполнение

данной работы заведующий лабораторией Сети опытных полей С.Л. Франкфурт поручил будущему академику АН БССР и ВАСХНИЛ Оскару Карловичу Кедрову-Зихману, который пришел работать в лабораторию в октябре 1913 г. после окончания Киевского университета, в качестве годового агронома-практиканта Департамента земледелия (Личное дело Кедрова-Зихмана...).

В первую очередь О.К. Кедров-Зихман исследовал все официальные методы Союза сельскохозяйственных станций в Германии за исключением метода прямого осаждения фосфорной кислоты Böttcher-Wagner'a, т.к. данный метод на то время продолжал считаться официальным по чисто формальным причинам. Вместо него он подвергнул проверке новый метод Popp'a, допущенный Союзом для испытаний на один год, а также Молибденовый метод, на результаты которого растворимая кремнекислота оказывала меньше влияния, чем на результаты других старых методов, при этом в одном ряду определений для большей уверенности кремнекислота предварительно отделялась выпариванием вытяжки с серной и азотной кислотой по Naumann'у.

Таким образом, в своей работе Оскар Карлович сравнил между собой следующие методы:

- Молибденовый метод, с предварительным удалением кремнекислоты и без него;
- метод Lorenz'a;
- метод Popp'a;
- Солянокислый метод;
- Дармштадский метод;
- метод Naumann'a.

Для сравнения перечисленных методов О.К. Кедров-Зихман подверг анализу 36 образцов томасова шлака с различным содержанием фосфорной кислоты, кремнекислоты, кальция, железа и серных соединений. Одновременно им были поставлены опыты с растворами фосфорнокислого натрия определенного содержания фосфорной кислоты, а также исследованы некоторые отдельные вопросы, стоящие в связи с общей задачей работы.

Разница между результатами, полученными по различным методам, была небольшая. Поэтому все применявшиеся методы можно было считать достаточно точными для практических целей при определении лимонно-растворимой фосфорной кислоты в томасовом шлаке. Однако не все они в одинаковой степени были пригодны для массовых анализов.

По результатам своих исследований Оскар Карлович выделил плюсы и минусы каждого из методов.

Молибденовый метод отнимал очень много времени и был неудобен вследствие большого числа довольно сложных манипуляций. Он требовал большой осмотрительности при работе, т.к. в противном случае легко получались повышенные результаты, например: при перегревании на водяной бане, при осаждении фосфорной кислоты, при применении недостаточно свежих вытяжек и т.п. Данный метод был достаточно дорогим.

По методу Lorenz'a работа не отнимала много времени и по сути своей была несложна. Однако, метод требовал точного соблюдения всех рекомендуемых предписаний, как в отношении выполнения всех операций во время работы, так и в отношении тщательности приготовления и сохранения реактивов. Метод Lorenz'a был значительно дороже других методов.

Первое место в отношении скорости и удобства работы О.К. Кедров-Зихман присвоил *методу Popp'a*. Благодаря крайней простоте отдельных операций число неудачных определений по данному методу была меньше, чем по другим.

Работа по всем остальным старым цитратным методам была осложнена операцией предварительного отделения кремнекислоты.

По Солянокислому методу в применявшейся модификации (выпаривание вытяжки досуха, кипячение после перенесения в колбу) эта операция не требовала особой осмотрительности, однако она отнимала много времени и была довольно сложна.

По Дармштадскому методу кремнекислота удалялась проще и скорее, но менее полно, чем по Солянокислому. По удобству работы этот метод О.К. Кедров-Зихман поставил

впереди других старых цитратных методов, однако данный метод значительно уступал в этом отношении методам Popp'a и Lorenz'a.

Самое неудобное удаление кремнекислоты для О.К. Кедрова-Зихмана было *по методу Naumann'a*, т.к. при этом происходило обильное выделение удушливых газов. Требовалось также усиленное внимание, т.к. при кипячении с серной кислотой возможны были толчки. Данный метод требовал больше времени, чем все остальные, за исключением метода Молибденового.

На основании проведенных исследований О.К. Кедров-Зихман признал наиболее удобными для массовых определений лимонно-растворимой фосфорной кислоты в томасовом шлаке методы Popp'a и Lorenz'a, т.к. они давали вполне надежные результаты и в то же время значительно превосходили все другие методы в отношении быстроты и простоты.

Сопоставив методы Popp'a и Lorenz'a между собой, для технических анализов лимонно-растворимой фосфорной кислоты в томасовом шлаке более удобным для применения Оскар Карлович признал метод Popp'a.

По результатам проведенных исследований О.К. Кедров-Зихман подготовил свою первую научную работу, которая была опубликована в 1915 г. (Зихман, 1915).

После окончания годовой практики, с декабря 1914 г., ученый перешел на Мироновскую центральную опытную станцию по сахарной свекле, где проработал в должности химика вплоть до июня 1917 г. (Личное дело Кедрова-Зихмана...).

В заключении отмечу, что организация и деятельность ВОС в течение 1897–1917 гг. полностью изменила русло всей сахарной промышленности царской России и сыграла не только выдающуюся роль в дальнейшем ее развитии в будущем, но и во внедрении сельскохозяйственного опытного дела как организации и отрасли знаний. Деятельность Общества имела как профессиональный, так и общегосударственный характер.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Богданов С. М. По поводу коллективных опытов под руководством г. Франкфурта. *Хозяин*. 1903. № 28. С. 1357-1362.
2. Вергунов В. А. Створення та діяльність Миронівської селекційно-дослідної станції: історіографічний нарис. *Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки: до 90-річчя від дня створення Держ. наук. с.-г. б-ки Нац. акад. аграр. наук України*; кн. 58. Київ, 2012. Ч. 4. С. 28-100.
3. Дело об учреждении Всероссийского общества сахарозаводчиков // РГИА. Ф. 23. Оп. 7. Ед. хр. 1384. Ст. 34-47.
4. Зихман О. К. Сравнительная оценка методов определения лимонно-растворимой фосфорной кислоты в томасовом шлаке. [Б. м.: б. и.], 1915. 44 с.
5. Личное дело Кедрова-Зихмана Оскара Карловича // ЦНА НАН Беларуси. Ф. 2. Оп. 1. Д. 3496. Л. 2.
6. Топтыгин М. А. Ежегодник по сахарной промышленности Российской империи. Киев: Киев. отд-ние Император. Рус. Техн. О-ва, 1911. 853 с.
7. Устав Всероссийского общества Сахарозаводчиков // ДАК. Ф. 442. Оп. 641. Ед. хр. 323.

REFERENCES

1. Bogdanov, S. M. (1903). *Po povodu kollektivnykh opytov pod rukovodstvom g. Frankfurta* [Regarding collective experiences led by the city of Frankfurt]. *Khozyain* [Master]. 28. 1357-1362 [in Russian].
2. Vergunov, V. A. (2012). *Stvorennia ta diialnist Myronivskoi selektsiino-doslidnoi stantsii: istoriohrafichnyi narys* [Creation and activity of the Myronivsky Selection Research Station: historiographical essay]. *Narysy istorii ahrarnoi nauky, osvity ta tekhniky*. [Essays on the history of agrarian science, education and technology]. Kiev. Knyha 58. chastyna 4. 28-100 [in Ukrainian].
3. *Delo ob uchrezhdenii Vserossiyskogo obshchestva sakharozavodchikov*. [The case of the establishment of the All-Russian Sugar Makers Association]. // *Russkiy gosudarstvennyy istoricheskii arkhiv*. [Russian State Historical Archive]. F. 23. Op. 7. Ed. hr. 1384. S. 34-47 [in Russian].

4. Zikhman, O. K. (1915). *Sravnitel'naya otsenka metodov opredeleniya limonno-rastvorimoy fosfornoj kisloty v tomasovom shlake*. [Comparative evaluation of methods for determining citric-soluble phosphoric acid in Thomas slag]. [B. m.: b. i.]. 44 [in Russian].

5. *Lichnoe delo Kedrova-Zikhmana Oskara Karlovicha*. [Kedrov-Zihmann's personal affair Oscar Karlovich]. // *Tsentralnyy nauchnyy arkhiv Natsionalnoy akademii nauk Belarusi*. [Central Scientific Archive of the National Academy of Sciences of Belarus]. F. 2. Op. 1. D. 3496. L. 2 [in Russian].

6. Toptygin, M. A. (1911). *Ezhegodnik po sakharnoy promyshlennosti Rossiyskoy imperii*. [Sugar industry yearbook of the Russian empire]. Kiev: Kiev. otd-nie Imperator. Rus. Tekhn. O-va [in Russian].

7. *Ustav Vserossiyskogo obshchestva Sakharozavodchikov*. [Charter of The All-Russian sugar mills society]. // *Gosudarstvennyy arkhiv Kieva*. [State Archives of Kyiv]. F. 442. Op. 41. Ed. hr. 323 [in Russian].

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрена история создания Всероссийского общества сахарозаводчиков, раскрыта его деятельность на протяжении всего периода существования, а также определена роль в дальнейшем развитии сахарной промышленности Империи.

Изложена работа Оскара Карловича Кедрова-Зихмана в лаборатории Сети опытных полей Всероссийского общества сахарозаводчиков по оценке методов определения лимонно-растворимой фосфорной кислоты в томасовом шлаке. Быстро распространяющееся в России применение минеральных удобрений выдвинуло перед русскими контрольными станциями вопрос о выборе наиболее точных и наиболее подходящих для массовых исследований методов анализа. До настоящего времени в русских лабораториях были приняты методы, одобренные Союзом сельскохозяйственных опытных станций в Германии, которые принимались обычно на веру без предварительного критического разбора. Лаборатория Сети опытных полей Всероссийского общества сахарозаводчиков,

прежде всего, остановила свое внимание на методах исследования томасова шлака в виду большого их разнообразия. В своей работе Оскар Карлович сравнил между собой следующие методы: Молибденовый метод, с предварительным удалением кремнекислоты и без него; метод Lorenz'a; метод Popp'a; Солянокислый метод; Дармиштадский метод; метод Naumann'a. По результатам своих исследований ученый выделил плюсы и минусы каждого из них. Данная работа имела большое практическое значение, т.к. в ее результате был определен наиболее точный и подходящий метод для проведения массовых исследований.

Ключевые слова: *Всероссийское общество сахарозаводчиков, Сеть исследовательских полей, Мироновская центральная опытная станция, О.К. Кедров-Зихман, томасов шлак, методы исследования.*

АНОТАЦІЯ

У статті розглянута історія створення Всеросійського товариства цукрозаводчиків, розкрито його діяльність протягом усього періоду існування, а також визначена роль в подальшому розвитку цукрової промисловості Імперії.

Викладена робота Оскара Карловича Кедрова-Зіхмана в лабораторії Мережі дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків по оцінці методів визначення лимонно-розчинної фосфорної кислоти в томасовому шлаці. Застосування мінеральних добрив, яке швидко поширюється в Росії, висунуло перед російськими контрольними станціями питання про вибір найбільш точних і найбільш підходящих для масових досліджень методів аналізу. До теперішнього часу в російських лабораторіях були прийняті методи, схвалені Союзом сільськогосподарських дослідних станцій в Німеччині, які приймалися зазвичай на віру без попереднього критичного розбору. Лабораторія Мережі дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків, перш за все, зупинила свою увагу на методах дослідження томасового шлаку та на великому їх різноманітті. У своїй роботі Оскар Карлович порівняв між собою наступні методи: Молибденовий метод, з попереднім видаленням кремнекислоти і без нього; метод Lorenz'a; метод

Рорр'а; Солянокислий метод; Дарминадський метод; метод Наитанн'а. За результатами своїх досліджень вчений виділив плюси і мінуси кожного з них. Дана робота мала велике практичне значення, тому що в її результаті було визначено найбільш точний і відповідний метод для проведення масових досліджень.

Ключові слова: *Всеросійське товариство цукрозаводчиків, Програма навчальної полів, Миронівська центральна дослідна станція, О.К. Кедрів-Зіхман, томасів шлак, методи дослідження.*

Надійшла до редакції: 26.10.2018 р.

Прийнята до друку: 14.11.2018 р.

УДК 930.25:658.6]:347.4

DOI: 10.31470/2518-7600-2018-6-194-211

**AUTSOURCING IN ARCHIVAL AFFAIRS: PRESENT
STATE AND PERSPECTIVES**

**АУТСОРСИНГ В АРХІВНІЙ СПРАВІ: СУЧАСНИЙ
СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Зоряна Свердлик,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри

документознавства та
інформаційно-аналітичної
діяльності

zsverdlyk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2104-0920>

ID: B-7629-2019

Київський національний
університет культури і
мистецтв,

вул. Чигоріна, 14,

м. Київ,

Україна, 01042

Zoriana Sverdlyk,

Ph.D. in Historical Sciences,
Associate Professor of the
Department of Documentation
and Information-Analytical
Activity

zsverdlyk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2104-0920>

ID: B-7629-2019

Kyiv National University of
Culture and Arts

street Chigorina, 14,

Kyiv City,

Ukraine, 01042

Лариса Настенко,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри історії та

документознавства

nastenkolarisa@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-5719-5625>

ID: C-5043-2019

Національний авіаційний
університет,

пр-т. Космонавта Комарова, 1,

м. Київ,

Україна, 03058

Larysa Nastenکو,

Ph.D. in Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the
Department of History and
Documentation

nastenkolarisa@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-5719-5625>

ID: C-5043-2019

National Aviation University,

avenue Cosmonaut

Komarova, 1,

Kyiv City,

Ukraine, 03058

ABSTRACT

The article considers the issue of archival services provided by non-governmental archival organizations. In accordance with the purpose of the research, the authors analyzed the problems of legal regulation and the current state of the market of archival outsourcing in Ukraine. Attention is drawn to the fact that the notion of outsourcing archival services is absent in the modern legal and regulatory framework on archival affairs and office work. The current normative documents do not contain specific recommendations for the archival storage of documents for enterprises without archival units.

According to the authors, archival outsourcing services can be executed by concluding one of the types of civil law contracts: on the provision of services, on the execution of works (contract), or by a mixed contract. The archival services of special archival companies operating on the territory of Ukraine are analyzed. In particular, the statistical data of the archival services offers are given based on the data of All.biz business portal. The authors suggest subdividing the archival outsourcing services offered in the market of Ukraine into several groups: provision of outsourcing services at the stage of the organization of record management, services for the preparation of documents for archival storage, archival storage services of enterprise documents and electronic archival services.

According to the results of the reference data analysis on non-governmental archival organizations, we singled out three companies that offer legal entities not only a wide range of archival services, but also give coverage to the complete information about their activities and have full-fledged websites: “TAS Ukraine”, “OSG Records Management” and “Ukrainian Archival Company.”

As viewed by the authors, the use of outsourcing in the archival affairs has both advantages and disadvantages, and the maximum benefit from outsourcing is possible through a well-established system of office work in the organization itself and the correct interaction between the office management service or the institution archive with the organization-outsourcer.

Key words: *outsourcing, archival company, archive, archival storage of documents, independent records management, electronic archive, archival services, service contract.*

Постановка проблеми. Останнім часом серед власників бізнес-структур, підприємств та установ усе більшої популярності набуває прагнення оптимізувати виробничі процеси, залучаючи якнайменше працівників або ж звільняючи їх від додаткових обов'язків, зосередити увагу на основній діяльності, не відволікаючись на допоміжні процеси. З цією метою менеджмент компаній постійно працює над удосконаленням організаційної структури, впроваджує заходи для розвитку внутрішніх компетенцій працівників, водночас вдаючись до такого з інструментів підвищення ефективності роботи як аутсорсинг.

У прагненні оптимізувати структуру та підвищити продуктивність діяльності, організації застосовують аутсорсинг до багатьох бізнес-процесів: пошук і добір персоналу, реклама, бухгалтерський облік, аудит, зв'язки з громадськістю тощо. Помітний інтерес до аутсорсингу в останні роки проявляють установи, зацікавлені в архівних послугах (розроблення номенклатури справ, упорядкування архіву, формування справ і оформлення описів справ, архівне зберігання документів тощо), які, на думку менеджменту підприємств, не належать до основних, тому призначати на посаду окремого працівника, відповідального за організацію архівної справи в установі, не рентабельно. Тож, ліпше одноразово найняти фахівця з архівної справи, оплатити його послуги, аніж щомісячно виплачувати заробітну плату і податки за офіційне працевлаштування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання застосування аутсорсингу у діяльності суб'єктів господарювання отримало належне відображення в наукових працях вітчизняних авторів: М. Бабій (Бабій, 2007), І. Заводовська (Заводовська, 2006), М. Єфименко (Єфименко, 2013), О. Зозульова (Зозульов, 2009), Т. Красовська (Красовська, 2011), Л. Лігоненко (Лігоненко, 2005), С. Супрун (Супрун, 2016) та ін. Водночас дослідження сучасних наукових розвідок із питань теорії та практики використання аутсорсингу свідчить, що вони здебільшого орієнтовані на правові, організаційні, економічні аспекти процесів залучення зовнішніх виконавців. Окрім того, більшість наукових праць

присвячені визначенню поняття аутсорсингу, з'ясування його сутності та економічних переваг. Разом із тим питання, пов'язані з використанням аутсорсингу архівних процесів у роботі українських підприємств, вивчені недостатньо. Актуальність викладених вище аспектів і зумовила вибір напряму дослідження.

Мета статті – визначення особливостей використання архівного аутсорсингу в Україні. Для досягнення мети автори поставили такі **завдання**: проаналізувати проблеми нормативно-правового забезпечення архівного аутсорсингу в Україні, розглянути розвиток ринку архівного аутсорсингу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання аутсорсингу виправдано тим, що кожна компанія прагне максимально якісно виробляти певні продукти чи надавати послуги. Однак не кожна фірма може дозволити собі вузькоспеціалізованих фахівців на постійній основі, оскільки їхня робота оплачується, як правило, досить високо. Набагато вигідніше на основі договору співпрацювати з різними організаціями, які виконуватимуть певний спектр завдань, необхідний компанії. Таке рішення в сучасному діловому середовищі отримало назву аутсорсингу.

Аутсорсинг – процес передання однією організацією іншій, що спеціалізується у відповідній сфері, певних бізнес-процесів або виробничих функцій на підставі договору (Бравар, Морган, 2007: 28). Іншими словами, як зазначає Л. Лігоненко, аутсорсинг можна означити так: «...залишити собі лише те, що я роблю краще за інших, передати зовнішньому виконавцю (надійному та професійному партнеру) все те, що він зробить краще за мене» (Лігоненко, 2005: 118).

Сьогодні українське законодавство з діловодства й архівної справи чітко унормовує правила, за якими відбувається зберігання та знищення документів. Так, основним законодавчим актом, що регулює діяльність архівів будь-яких форм власності, є Закон України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» від 24.12.1993 р. 3814-ХІІ (зі змінами) (Про Національний архівний фонд, 1993). Нормативним документом, у якому роз'яснено порядок роботи

архівів установ та організацій, є «Правила організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях», затверджені наказом Міністерства юстиції України від 18.06.2015 р. № 1000/5 (Правила організації діловодства, 2015). Відповідно до зазначених нормативно-правових актів на кожному підприємстві, в установі, організації повинен бути створений окремий структурний підрозділ – архівний або призначена посадова особа, відповідальна за організацію архівного зберігання документів. Та, на жаль, як показує досвід, не всі керівники підприємств приділяють достатньо уваги архівному зберігання документів. Подекуди в організаціях бракує навіть номенклатури справ, які є обов'язковими для оформлення. У таких юридичних осіб акцентується ефективна основна діяльність, важливо отримати прибуток, задовольнити запити клієнтів і т. д. Коли ж доходить черга до закриття діловодного року, оформлення справ, описів справ, передавання документів в архів – виникає питання: хто і як має це зробити.

У такому разі уповноважені від підприємства особи, зазвичай, звертаються до державних архівних установ за порадою та / або допомогою. Справді, чинними нормативно-правовими актами (Про Національний архівний фонд, 1993; Правила організації діловодства, 2015) передбачено що «архівні установи можуть виконувати на платній основі роботи, пов'язані з науково-технічним опрацюванням і забезпеченням збереженості архівних документів, що є власністю держави, територіальних громад, фізичних і юридичних осіб, провадити іншу не заборонену законом діяльність з архівної справи і діловодства» (ч. 1 ст. 35 Закону України «Про Національний архівний фонд»). Законодавством передбачено, що архівні установи надають послуги «на договірних засадах з оплатою відповідно до затверджених цін і тарифів». Тобто за зверненням юридичної особи державні архіви можуть надавати послуги діловодного й архівного характеру, уклавши про це відповідний договір, однак нормативно поняття «аутсорсинг» не унормовано. На наш погляд, це пов'язано з тим, що неможливо на законодавчому рівні передбачити всі предмети

договорів. Як зауважили у своїй публікації С. Супрун та В. Хачатрян, «будь-який акт, що стосується господарських правовідносин, відображає потреби практики, які визначаються лише на час створення такого акта. Саме тому перелік визначених законодавством договорів ніколи не буде достатнім для того, щоб урегулювати всі можливі види договірних відносин між суб'єктами господарювання» (Супрун, Хачатрян, 2016: 287).

Хоча відносини аутсорсингу не регулюються конкретними положеннями законодавчих актів, на нашу думку, укладення «угоди аутсорсингу» не суперечить законодавству України (п. 1 ст. 627 ЦК України: «сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості» (Цивільний кодекс України, 2003)). Враховуючи норми ЦК України, вважаємо, що для надання архівних послуг можливо укласти один із видів договорів:

– про надання послуг (п. 1 ст. 901 ЦК України: «За договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором» (Цивільний кодекс України, 2003));

– про виконання робіт (договір підряду) (п. 1 ст. 837 ЦК України: «За договором підряду одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу» (Цивільний кодекс України, 2003));

– змішаний (п. 2. ст. 628 ЦК України: «Сторони мають право укласти договір, в якому містяться елементи різних договорів (змішаний договір). До відносин сторін у змішаному договорі застосовуються у відповідних частинах положення актів цивільного законодавства про договори, елементи яких містяться у змішаному договорі, якщо інше не встановлено

договором або не впливає із суті змішаного договору» (Цивільний кодекс України, 2003)).

М. Єфименко вважає, що договір аутсорсингу за своєю правовою природою є якраз змішаним, оскільки поєднує елементи цивільно-правових, господарсько-правових і трудових договорів, внаслідок чого одна сторона надає в розпорядження іншій стороні спеціалістів із необхідною кваліфікацією та відповідним напрямом діяльності для виконання певних функцій в інтересах компанії-замовника (Єфименко, 2013: 116). Таким чином, відносини з аутсорсингу повинні оформлюватися залежно від їх фактичного змісту. Якщо договір міститиме умови про виконання певних робіт (наприклад, розроблення номенклатури справ, оформлення справ для передання на архівне зберігання, оцифрування документів тощо), до нього будуть застосовуватися норми договору підряду. Якщо ж сторони домовляються про здійснення своїх взаємовідносин, ввівши у цей процес щось принципово нове з правової точки зору або поєднавши елементи кількох видів договорів, то в такому разі укладається змішаний договір.

Сучасні юридичні особи України часто зіштовхуються з проблемою не лише правильного упорядкування документації, її формування у справі тощо, а також забезпечення умов зберігання архіву підприємства. Якщо організація створює власний архів як структурний підрозділ, законодавством передбачено особливі терміни й умови зберігання документів. Так, в архіві повинна бути встановлена система пожежогашіння, забезпечений контроль за обмеженням доступу до документів, регулярно проводяться санітарні заходи, дотримуватися особливий температурно-вологісний режим і т. д. (Про Національний архівний фонд, 1993). Усі ці заходи вимагають від юридичної особи додаткових затрат. Натомість завантаженість державних архівів роботою з документами юридичних осіб, які за чинним законодавством передають свої документи на архівне зберігання відповідним державним архівним установам, та переповнені архівосховища державних архівів зумовили тенденцію створення спеціальних недержавних організацій, які надають широкий спектр послуг

діловодного й архівного характеру.

Окрім послуг архівного зберігання, недержавні організації пропонують своїм клієнтам чимало супровідних архівних послуг: підготування та оброблення документів (систематизація, складання описів і номенклатур справ, проведення експертизи цінності та відбір документів на знищення), палітурні роботи, знищення документів, підготування й супровід для передання до державного архіву, продаж архівного обладнання і витратних матеріалів, впровадження власних систем електронного архіву, консалтинг тощо (Аутсорсинг архива). Керівники підприємств часто ухвалюють рішення скористатися послугами таких організацій, аніж перейматися архівно-діловодними процесами, утримувати відповідного фахівця, забезпечувати йому робоче місце і щомісяця виплачувати заробітну платню.

Варто зауважити, що застосування послуг архівного аутсорсингу – досить нова тенденція для України. Однак у європейських країнах таким способом зберегти інформацію користуються чимало підприємств, організацій і установ. Різні види документації на різних носіях передаються на зберігання в спеціальну професійну компанію, де створено усі необхідні умови для розміщення і збереження даних. Передавання функції архівного зберігання документів на аутсорсинг актуальна для тих установ, які не створюють власного архіву як структурного підрозділу організації і здійснюють децентралізоване зберігання документів.

Під час дослідження ми проаналізували ринок послуг архівного аутсорсингу в Україні. За даними бізнес-порталу All.biz (Послуги: архівна обробка, архівні послуги Україна), можемо виокремити певні групи архівних послуг, які пропонують спеціальні, недержавні, архівні компанії (рис. 1).

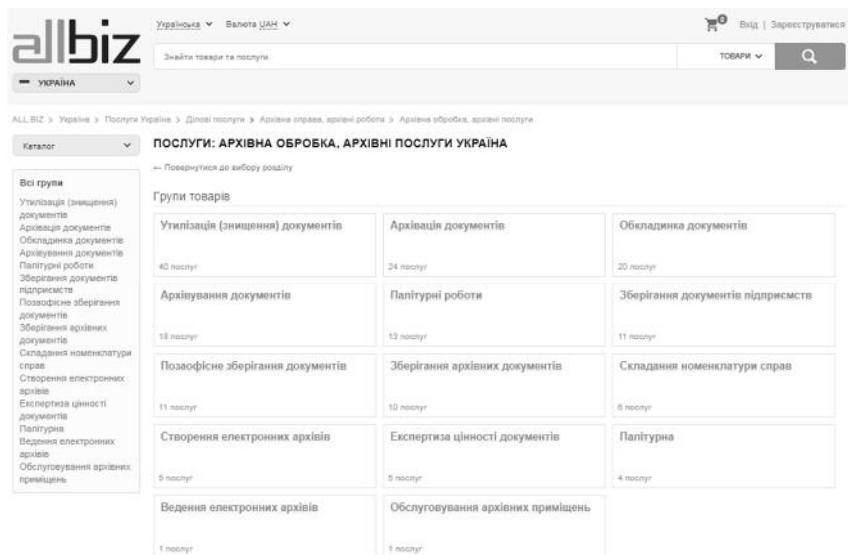

Рис. 1. Каталог архівних послуг на бізнес-порталі All.biz

Представлені на ринку України послуги архівного аутсорсингу пропонуємо виокремити в кілька груп:

- надання послуг аутсорсингу на етапі організації діловодства (складання номенклатури справ);
- підготування документів до архівного зберігання (групування документів у справи, оформлення справ, палітурні роботи, проведення експертизи цінності документів);
- архівне зберігання документів підприємства (позаофісне зберігання документів, обслуговування архівних приміщень, утилізація (знищення документів));
- електронні архівні послуги (створення та ведення електронних архівів, оцифрування документів, надання віддаленого доступу до електронного архіву підприємства).

Такий поділ послуг архівного аутсорсингу умовний, оскільки можливі й інші пропозиції спеціальних архівних компаній, що не належать до жодної із груп.

На рис. 1 бачимо, що в межах певної категорії послуг зазначено кількість організацій, які пропонують ці послуги. Звернення до матеріалів веб-сайтів цих недержавних

організацій дало нам змогу вивчити, систематизувати і проаналізувати довідкову інформацію про них. Так, послуги зберігання архівних документів в Україні пропонують: ТОВ «АМК-Grupa», «Українська архівна компанія», «ОСГ Рекордз Менеджмент», ТОВ «Холдер», «ТАС Україна», «МПП Инсайт», ТОВ «Департамент архівів». Зазначені організації фігурують і в інших категоріях архівних послуг: позаофісне зберігання документів, архівне зберігання документів підприємства, оформлення справ, архівування документів та ін.

За результатами аналізу довідкових даних про недержавні архівні організації (всього проаналізовано інформацію про 22 компанії), ми визначили три компанії, які пропонують юридичним особам не тільки широкий спектр архівних послуг, а й найбільш повно висвітлюють інформацію про свою роботу, мають повноцінний веб-сайт, що дуже важливо на етапі вибору аутсорсера. До таких організацій належать: «ТАС Україна» (<http://tas-arhiv.kiev.ua>), «ОСГ Рекордз Менеджмент» (<https://www.osgrm.ua>) та «Українська архівна компанія» (<https://uac-archive.com.ua>).

Аналіз інформації про зазначені організації дозволив зробити висновок про надання комплексних архівних послуг – від складення номенклатури справ до знищення архівних документів юридичних осіб. Недержавні архівні організації-аутсорсери запевняють про суворе виконання вимог законодавчих і нормативно-правових актів, які регулюють питання організації роботи архівів та архівних підрозділів (Українська архівна компанія). Компанії декларують, що виконують архівні послуги традиційними методами і з використанням сучасних інформаційних технологій: штрих-кодування, сканування документів, використання спеціального програмного забезпечення, створення електронного архіву, розроблення власних систем обліку й пошуку документів, впровадження систем і засобів забезпечення безпеки зберігання. Ми з'ясували, що для архівного зберігання документів компанії створюють або орендують спеціальні сховища, які дозволяють надійно зберігати та оперативно отримувати необхідні документи. У сховищах використовуються системи безпеки, що захищають документи

від сторонніх осіб, природних катаклізмів (ТАС Україна). Центри зберігання документів обладнані сигналізацією, системою відеоспостереження, системою персоналізованого доступу за електронними перепустками й охороною (ОСГ Рекордз Менеджмент).

Для максимального переконання потенційних клієнтів скористатися їхніми послугами, деякі архівні компанії пропонують проведення екскурсій архівосховищами. Так, архівна компанія «ОСГ Рекордз Менеджмент» запрошує відвідати центри сканування документів, центри знищення документів і носіїв інформації або центри зберігання магнітних стрічок та дисків. Для цього потрібно заповнити відповідну форму на сайті компанії і зачекати дзвінка від менеджера компанії.

Недержавні архівні організації максимально відображають на офіційних веб-сайтах інформацію про забезпечення збереженості документів замовника, конфіденційність інформації, цілодобовий доступ до документів тощо, однак цінова політика на послуги компаній не представлена на жодному з аналізованих веб-ресурсів. Щоб дізнатися вартість послуг компанії, потенційному замовнику переважно пропонується заповнити форму зворотного зв'язку. Варто додати, усі попередні дослідження і консультації архівні компанії виконують безплатно, про що зазначено у відповідних рубриках.

Отже, якщо у юридичної особи наявна значна кількість документів тимчасового строку зберігання, які не використовуються у поточній роботі, і немає можливості самостійно забезпечити належне їх збереження, а натомість є прагнення зосередитися на основних видах діяльності і знизити витрати на оплату праці постійних працівників, то послуги аутсорсингу спеціальних архівних компаній – одне з ефективних розв'язань цих проблем. Позитивним наслідком співпраці з компаніями-аутсорсерами також стає вивільнення дефіцитних площ, зникає потреба в облаштуванні додаткових приміщень для зберігання документів, можливість постійного контролю за рухом і перебуванням кожного документа, захист від несанкціонованого доступу, швидкий доступ до інформації (Бравар, Морган, 2007: 77).

Попри позитивні характеристики, аутсорсинг потребує зваженого підходу з обов'язковим аналізом потенційних можливостей і ризиків. Як зауважив А. Анікін (Аникин, 2003), перш ніж скористатися послугами спеціальних архівних компаній, необхідно детально проаналізувати дотримання аутсорсером вимог до захисту інформації, наявність у нього всіх дозволів на здійснення такого виду діяльності. Підприємству варто відмовитися від послуг архівної компанії, якщо: бракує необхідної достовірної інформації про можливого постачальника послуг аутсорсингу; організація-аутсорсер не може надати надійного й економічно обґрунтованого механізму впровадження аутсорсингу в конкретному об'єкті; якість послуг не відповідає заявленим характеристикам; витрати на використання аутсорсингу перевищують витрати на самостійне зберігання документів (Аникин, 2003: 97–98).

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проаналізувавши сучасний стан, потенційні переваги і недоліки використання аутсорсингу в архівній справі, доходимо висновку, що аутсорсинг є досить дієвим інструментом у забезпеченні ефективної організації ділових процесів та архівного зберігання документів юридичних осіб. Водночас максимальна вигода від аутсорсингу можлива тільки за умов налагодженої системи діловодства в самій організації і правильної взаємодії служби діловодства або архіву установи з організацією-аутсорсером. На нашу думку, рішення про застосування аутсорсингу в діяльності підприємства повинно мати передусім економічне обґрунтування його ефективності, враховувати як переваги, так і можливі ризики (втрати).

Наше дослідження охоплює аналіз не всіх аспектів аутсорсингу в архівній справі. Перспективним напрямом подальших наукових розвідок є розкриття практичного досвіду надання спеціальними архівними організаціями послуг аутсорсингу, характеристика архівних аутсорсингових послуг за кордоном.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аникин Б. А. Аутсорсинг: создание высокоэффективных и конкурентоспособных организаций: учеб. пособие. Москва: ИНФРА-М, 2003. 187 с. (Серия «Высшее образование»).
2. Аутсорсинг архива // Архивный эксперт: URL: https://archivexpert.ru/outsourcing/outsourcing_arhiva/ (дата обращения: 02.10.2018).
3. Бабій М. А. Аутсорсинг як нова концепція ведення бізнесу // Зовнішня торгівля: право та економіка. 2007. № 6. С. 53-57.
4. Бравар Ж.-Л., Морган Р. В. Эффективный аутсорсинг: понимание, планирование и использование успешных аутсорсинговых отношений / пер. с англ. В. А. Денисов. Донецк : Баланс Бизнес Букс, 2007. 251 с.
5. Єфименко М. Визначення договору аутсорсингу як однієї з форм взаємодії суб'єктів господарських правовідносин // Підприємництво, господарство і право. 2013. № 2. С. 114-117.
6. Заводовська І. І. Підвищення конкурентоспроможності підприємств за допомогою аутсорсингу // Зовнішня торгівля: право та економіка. 2006. № 3. С. 53-57.
7. Зозульов О., Микало О. Аутсорсинг як інструмент підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств в умовах глобалізації // Економіка України. 2009. № 8. С. 16-24.
8. Красовська Т. В. Системний підхід у використанні аутсорсингу промислових підприємств // Економіка та держава. 2011. № 3. С. 110-113.
9. Лігоненко Л. О. Аутсорсинг як інструмент оптимізації та підвищення ефективності бізнесу // Актуальні проблеми економіки. 2005. № 6. С. 115-125.
10. ОСГ Рекордз Менеджмент. URL: <https://www.osgrm.ua> (дата звернення: 02.09.2018).
11. Послуги: архівна обробка, архівні послуги Україна // Бізнес портал Україна. URL: <https://ua.all.biz/uk/arhivna-obrobka-arhivni-poslugy-bsc1563> (дата звернення: 02.09.2018).
12. Правила організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого

самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затв. наказом Міністерства юстиції України від 18.06.2015 р. № 1000/5 // База законодавства України «ЛігаЗакон». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE27181.html (дата звернення: 02.09.2018).

13. Про Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України від 24.12.1993 р. № 3814-XII // База законодавства України «ЛігаЗакон». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T381400.html (дата звернення: 27.09.2018).

14. Супрун С. Д., Хачатрян В. В. Аутсорсинг у міжнародній діяльності підприємств: позитивні та негативні аспекти // Економіка і суспільство. 2016. Вип. 3. С. 283-289.

15. ТАС Україна. URL: <http://tas-arhiv.kiev.ua> (дата звернення: 02.09.2018).

16. Українська архівна компанія. URL: <https://uac-archive.com.ua> (дата звернення: 02.09.2018).

17. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змінами) // База законодавства України «ЛігаЗакон». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T030435.html (дата звернення: 27.09.2018).

REFERENCES

1. Anikin, B. A. (2003). *Autsorsing: sozdaniye vysokoeffektivnykh i konkurentosposobnykh organizatsiy : ucheb. posobiye* [Outsourcing: the creation of highly efficient and competitive organizations]. Moscow: INFRA-M. (Seriya «Vyssheye obrazovaniye») [in Russian].

2. *Autsorsing arkhiva* [Archive outsourcing]. Arkhivnyy ekspert. Retrieved from https://archivexpert.ru/outsourcing/outsourcing_arhiva/ [in Russian].

3. Babii, M. A. (2007). *Autsorsinh yak nova kontseptsii vedennia biznesu* [Outsourcing as a new concept for doing business]. *Zovnishnia torhivlia: pravo ta ekonomika*. 6. 53-57 [in Ukrainian].

4. Bravar, Zh.-L. & Morgan, R. V. (2007). *Effektivnyy autsorsing: ponimaniye. planirovaniye i ispolzovaniye uspeshnykh*

outsorsingovykh otnosheniy [Effective outsourcing: understanding, planning and using successful outsourcing relationships]. Donetsk: Balans Biznes Buks. 251 [in Russian].

5. Iefymenko, M. (2013). *Vyznachennia dohovoru outsorsynhu yak odniiei z form vzaiemodii subiektiv hospodarskykh pravovidnosyn* [Determination of outsourcing contract as one of the forms of interaction of subjects of economic legal relations]. *Pidpriumnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2. 114-117 [in Ukrainian].

6. Zavodovska, I. I. (2006). *Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriumstv za dopomohoiu outsorsynhu* [Increasing the competitiveness of enterprises through outsourcing]. *Zovnishnia torhivlia: pravo ta ekonomika*. 3. 53-57 [in Ukrainian].

7. Zozulov O., Mykalo O. (2009). *Autsorsynh yak instrument pidvyshchennia konkurentospromozhnosti vitchyznianskykh pidpriumstv v umovakh hlobalizatsii* [Outsourcing as a tool for improving the competitiveness of domestic enterprises in a globalizing environment]. *Ekonomika Ukrainy*. 8. 16-24 [in Ukrainian].

8. Krasovska, T. V. (2011). *Systemnyi pidkhid u vykorystanni outsorsynhu promyslovykh pidpriumstv* [System approach to using outsourcing of industrial enterprises]. *Ekonomika ta derzhava*. 3. 110-113 [in Ukrainian].

9. Lihonenko, L. O. (2005). *Autsorsynh yak instrument optymizatsii ta pidvyshchennia efektyvnosti biznesu* [Outsourcing as a tool for optimizing and improving business efficiency]. *Aktualni problemy ekonomiky*. 6. 115-125 [in Ukrainian].

10. OSH Rekordz Menedzhment. Retrieved from <https://www.osgrm.ua> [in Ukrainian].

11. *Posluhy: arkhivna obrobka, arkhivni posluhy Ukraina* [Services: archival processing, archival services Ukraine]. *Biznes portal Ukraina*. Retrieved from <https://ua.all.biz/uk/arhivna-obrobka-arhivni-posluga-bsc1563> [in Ukrainian].

12. *Pravyla orhanizatsii dilovodstva ta arkhivnoho zberihannia dokumentiv u derzhavnykh orhanakh, orhanakh mistsevoho samovriaduvannia, na pidpriumstvakh, v ustanovakh i orhanizatsiiakh* [Rules for the organization of record keeping and archival storage of documents in state bodies, local self-government bodies, enterprises, institutions and organizations], June 18, 2015

number 1000/5. Baza zakonodavstva Ukrainy «LihaZakon». Retrieved from http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/RE27181.html [in Ukrainian].

13. *Pro Natsionalnyi arkhivnyi fond ta arkhivni ustanovy : Zakon Ukrainy vid 24.12.1993 r. № 3814-XII* [About the National Archival Fond and Archival Institutions: Law of Ukraine dated 24.12.1993, № 3814-XII]. Baza zakonodavstva Ukrainy «LihaZakon». Retrieved from http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/T381400.html [in Ukrainian].

14. Suprun, S. D. & Khachatryan, V. V. (2016). *Autsorsynh u mizhnarodnii diialnosti pidpriemstv: pozytyvni ta nehatyvni aspekty* [Outsourcing in the international activity of enterprises: positive and negative aspects]. *Ekonomika i suspilstvo*. 3. 283-289 [in Ukrainian].

15. *TAS Ukraina* [TAS Ukraine]. Retrieved from <http://tas-archiv.kiev.ua> [in Ukrainian].

16. *Ukrainska arkhivna kompaniia* [Ukrainian archival company]. Retrieved from <https://uac-archive.com.ua> [in Ukrainian].

17. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV* [The Civil Code of Ukraine of 16.01.2003 № 435-IV]. Baza zakonodavstva Ukrainy «LihaZakon». Retrieved from http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/T030435.html [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто питання надання архівних послуг недержавними архівними організаціями. Відповідно до мети дослідження, автори проаналізували проблеми нормативно-правового забезпечення і сучасний стан ринку архівного аутсорсингу в Україні. Акцентовано увагу, що в сучасній нормативно-правовій базі з архівної справи та діловодства немає поняття аутсорсингу архівних послуг. Чинні нормативні документи не містять конкретних рекомендацій щодо архівного зберігання документів для підприємств, на яких не передбачено архівних підрозділів. На думку авторів, послуги архівного аутсорсингу можна оформити, уклавши один із видів цивільно-правових договорів (про надання послуг, виконання робіт (підряд) або змішаний договір). Проаналізовано архівні

послуги спеціальних архівних компаній, які функціонують на території України. Зокрема наведено статистичні дані пропозицій архівних послуг за даними бізнес-порталу All.biz. Представлені на ринку України послуги архівного аутсорсингу автори пропонують виокремити в кілька груп: надання послуг аутсорсингу на етапі організації діловодства, послуги з підготовки документів до архівного зберігання, послуги архівного зберігання документів підприємства та електронні архівні послуги. За результатами аналізу довідкових даних про недержавні архівні організації, виділено три компанії, які пропонують юридичним особам не тільки широкий спектр архівних послуг, а й найбільш повно висвітлюють інформацію про свою роботу, мають повноцінний веб-сайт: «ТАС Україна», «ОСГ Рекордз Менеджмент» та «Українська архівна компанія». На думку авторів, використання аутсорсингу в архівній справі має як переваги, так і недоліки, відтак максимальна вигода від аутсорсингу можлива тільки за налагодженої системи діловодства в самій організації та правильній взаємодії служби діловодства або архіву установи з організацією-аутсорсером.

Ключові слова: аутсорсинг, архівна компанія, архів, архівне зберігання документів, позаофісне зберігання документів, електронний архів, архівні послуги, договір про надання послуг.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрен вопрос предоставления архивных услуг негосударственными архивными организациями. В соответствии с целью исследования, авторы проанализировали проблемы нормативно-правового обеспечения и современное состояние рынка архивного аутсорсинга в Украине. Акцентировано внимание на том, что в современной нормативно-правовой базе по архивному делу и делопроизводству отсутствует понятие аутсорсинга архивных услуг. Действующие нормативные документы не содержат конкретных рекомендаций по архивному хранению документов для предприятий, на которых отсутствуют архивные подразделения. По мнению авторов, услуги архивного аутсорсинга можно оформлять путем заключения одного из

видов гражданских договоров: о предоставлении услуг, о выполнении работ (подряда) или смешанный договор. Проанализированы архивные услуги специальных архивных компаний, функционирующих на территории Украины. В частности, приведены статистические данные предложений архивных услуг на основе данных бизнес-портала All.biz. Представленные на рынке Украины услуги архивного аутсорсинга авторы предлагают выделить в несколько групп: предоставление услуг аутсорсинга на этапе организации делопроизводства, услуги по подготовке документов к архивному хранению, услуги архивного хранения документов предприятия и электронные архивные услуги. По результатам анализа справочных данных о негосударственных архивных организациях, выделены три компании, предлагающие юридическим лицам не только широкий спектр архивных услуг, но и наиболее полно освещающие информацию о своей работе, которые имеют полноценный веб-сайт: «ТАС Украина», «ОСГ Рекордз Менеджмент» и «Украинская архивная компания». По мнению авторов, использование аутсорсинга в архивном деле имеет как преимущества, так и недостатки, и максимальная выгода от аутсорсинга возможна только при налаженной системе делопроизводства в самой организации и правильной взаимодействия службы делопроизводства или архива учреждения с организацией-аутсорсером.

Ключевые слова: аутсорсинг, архивная компания, архив, архивное хранение документов, внеофисное хранение документов, электронный архив, архивные услуги, договор о предоставлении услуг.

Надійшла до редакції: 11.10.2018 р.

Прийнята до друку: 02.11.2018 р.

УДК 655.4

DOI: 10.31470/2518-7600-2018-6-212-229

**FEATURES OF METHODS OF ANALYSIS
DOCUMENTARY SOURCES OF INFORMATION**

**ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДІВ АНАЛІЗУ ДОКУМЕНТНИХ
ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ**

Галина Січкаренко,

доцент, доктор історичних
наук, доцент;

E-mail: ggs_@ukr.net;

ORCID 0000-0003-3292-4681;

ID: Y-7457-2018

ДВНЗ «Переяслав-Хмельниць-
кий державний педагогічний
університет імені Григорія
Сковороди»,

м. Переяслав-Хмельницький,
вул. Сухомлинського, 30,
Київська обл., Україна, 08401

Halyna Sichkarenko,

Associate Professor, Doctor of
Historical Sciences, Associate
Professor;

E-mail: ggs_@ukr.net;

ORCID 0000-0003-3292-4681;

ID: Y-7457-2018;

Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University; 30,
Sukhomlynskyi Str., Pereiaslav-
Khmelnitskyi, Kyiv region,
Ukraine, 08401

ABSTRACT

The article deals with the specifics of document analysis as a method of document research. It is known that philosophical methodology supports the method of teaching, but none of the existing methodologies can offer an absolute cognitive toolkit. Each of them becomes productive within a specific field of knowledge, goals and objectives of the study. Relying on general science, interdisciplinary methods, each science, the discipline develops and applies its own methods, or makes adjustments to those that used other sciences. Scientific discipline of documentation, as a young science, requires further development of the corresponding methodology of document research.

The purpose of the article is to draw the attention of documentalists to the developed socio-humanities sciences, especially sociology, the basic requirements and rules for the application of methods of documents analysis, namely: the classical,

or traditional and formalized method, content-analysis. This will allow, if not avoid, to take into account possible mistakes in documentary research when collecting and interpreting the resulting empirical material.

It is determined that in the process of formation and development of the cycle of documentary disciplines, an arsenal of their research methods should become more and more diverse. This will be facilitated by the close link between document science and related academic disciplines. That is precisely what determines the further development and improvement of its scientific toolkit. The need to define «document-based methods» arises when practical document-research activity is considered as a kind of scientific and cognitive activity. From our point of view, in addition to the methods of historical source studies, the most approaching documentary methods, which are widely used in research, are qualitative and quantitative methods for analyzing documents used by sociologists and journalists, in particular, content analysis. Knowledge about the advantages and disadvantages of these methods will enhance the quality of document research.

Keywords: *document, scientific discipline of documentation, documentary sources of information, methodology for scientific research, qualitative method of document analysis, content analysis.*

Постановка проблеми. Документознавство, як і цикл інших документно-комунікаційних дисциплін, ще знаходиться у стадії становлення, тому його предмет, структура, методи тощо визначені ще недостатньо чітко. Серед учених-документознавців продовжуються дискусії, обмін думками щодо цих питань. Між тим, кожна наука та навчальна дисципліна потребує узгодженого означення своєї методології, методів, структури, понятійного апарату тощо. У цьому зв'язку розгляд методів документного дослідження має неабияке значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання методів аналізу документів в емпіричному аспекті розробляються переважно соціологами, істориками, журналістами та представниками інших наук (Добренєков&Кравченко, 2008; Костенко&Іванов, 2003;

Методи збору інформації, 1990; Сурмин&Туленков 2000; Bryman, 2012; Crano&Brewer&Lac, 2014; Bazeley, 2014). Спеціалісти у галузі документознавчих, інформаційно-комунікаційних дисциплін обходять це увагою, хоча відносять такі методи до арсеналу своїх наук. У документознавчій літературі охарактеризовано безліч методів дослідження, однак єдності відносно їх класифікації, переліку, назв окремих методів і їх сутності поки що не досягнуто. «Проблема методів документознавства знаходиться у стані дослідження», узагальнює Г. М. Швецова-Водка (Швецова-Водка, 2009: 236).

Метою статті є звернення уваги документознавців на розроблені соціогуманітарними науками, перш за все соціологією, основні вимоги та правила застосування якісних і кількісних методів аналізу документів. *Завдання:* через розкриття специфіки використання вказаних методів при аналізі текстів, а також їх переваг і вад сприяти підвищенню якості документознавчих досліджень через уникнення та врахування можливих помилки при збиранні та інтерпретації отриманого емпіричного матеріалу.

Відомо, що вченням про метод виступає філософська методологія. Проте жодна з існуючих методологій не може пропонувати абсолютного пізнавального інструментарію. Кожна з них стає продуктивною в межах конкретної галузі знань і завдань дослідження. Спираючись на загальнонаукові, міждисциплінарні методи, кожна наука розробляє, застосовує власні методи, або вносить корективи в ті, що використовують інші науки. Документознавство, як молода наука, потребує подальшого відпрацювання відповідної методології документознавчих досліджень.

Виклад основного матеріалу. Методологія зазвичай визначається як сукупність підходів, способів, методів, прийомів і процедур, які застосовуються у пізнавальному процесі й практичній діяльності. Методологічні засоби можуть розглядатися горизонтально та вертикально. Горизонтальну структуру складають методи одного рівня, пов'язані між собою координаційними зв'язками, а вертикальну – методи, які підпорядковані один одному. Вертикальну структуру методів утворюють: загальні філософські, загальнонаукові,

загальногуманітарні, міждисциплінарні, спеціальні або специфічні методи (текстологічні, джерелознавчі та ін.). Методи мають пізнавальну силу лише тоді, коли їх адаптовано до конкретних завдань і вимог. Вибір методів документознавчих досліджень також залежить від дослідницького рівня, головні з яких два: теоретичний та емпіричний (методи спостереження, описування, якісного та кількісного аналізу тощо).

Узагальнююче поняття «документознавчий метод» мусить об'єднувати в собі конкретні прийоми, у тому числі способи та операції, вивчення системи документальних комунікацій. Необхідність визначення «документознавчих методів» виникає в тому разі, коли практична документознавча діяльність розглядається як різновид науково-пізнавальної діяльності, оскільки будь-яка пізнавальна діяльність застосовує певні методи пізнання об'єктивної реальності.

Документознавство використовує різні методи наукового пізнання. Всю їх сукупність зазвичай поділяють на кілька рівнів. При цьому, різні автори наводять різну кількість методів і різні рівні (Швецова-Водка, 2008: 237). С. Г. Кулешов зазначає, що всі методи конкретних документознавчих досліджень не є особливими методами, що є характерними тільки для документознавства, але, враховуючи специфіку застосування того чи іншого методу загальнонаукового або спеціального методу в дослідженнях з документознавства, можна трактувати їх як спеціальні методи документознавства (або документології) (Кулешов, 2000: 87-90). При тому, специфіка «застосування того чи іншого методу загальнонаукового або спеціального методу в дослідженнях з документознавства» не прописується. Між тим, документознавець має чітко уявляти пізнавальні можливості, плюси та мінуси кожного методу.

З нашої точки зору, база конкретних методичних прийомів у діяльності документознавців досить обмежена, адже вона, по-перше, має відповідати необхідним вимогам, по-друге, мати реальні можливості їх здійснення, по-третє, дослідники мають бути обізнаними з теорії та практиці проведення аналізу документів тим чи іншим методом.

Значна частина труднощів, які виникають у процесі документознавчого емпіричного дослідження виникають через те, що проводяться без попереднього теоретичного аналізу предмета дослідження, отже, науковець воліє отримати відповіді на непоставлені питання. Коли автор, не провівши попереднього теоретичного аналізу, відразу приступає до емпіричного збору інформації тим чи іншим методом, він не зможе об'єктивно і всебічно проаналізувати результати дослідження, а лише подати хаотично отримані данні. Результати тієї роботи сумнівні, з точки зору наукового обґрунтування. При відсутності попереднього теоретичного аналізу об'єкта дослідження автор стикається з багатьма конкретними проблемами практично на всіх етапах емпіричного дослідження. Уникнути їх просто, якщо знати, що емпіричне дослідження є лише збором первинного (необробленого, неузагальненого) матеріалу для подальшого аналізу, що саме по собі (без цілеспрямованого структурування та осмислення) навряд чи здатне приносити нове знання і розібратися в суті явища чи процесу.

Аналіз документів може виступати в ролі як єдиного, головного, тік і додаткового методу пізнання. Починати варто з консультації з експертами (інтерв'ю) з проблеми, що досліджується, далі переходити до аналізу літератури або відомчої документації, потім до опитування працівників і т. ін. Так, аналіз документів дозволяє оперативнo, без значних витрат отримати фактологічні дані про підприємство. Проте, варто пам'ятати про обмеження, пов'язані з якістю такої інформації. Облікова і звітна інформація не завжди буває достовірною і потребує перевірки іншими методами (спостереження, опитування). Крім того, цілі створення документів переважно не збігаються із завданнями дослідження, яке проводиться, тому інформація, що міститься в документах, має перероблятися, переосмислюватися.

Перш ніж планувати емпіричне дослідження, документознавець має усвідомлювати, що, з одного боку, це досить трудомістка робота, а з іншого – отримана інформація носить доволі обмежений характер. Щоб повною мірою оцінити і порівняти потребу в бажаній інформації з витратами на емпіричне дослідження, необхідна попередня аналітична

робота. Це називається підготовкою проекту дослідження.

До типових помилок методу аналізу документів можна віднести:

- дослідник використовує документну інформацію як первинну інформацію, не проводячи попередній її аналіз, не перевіряючи справжність, достовірність, авторство документа, призначення інформації;
- аналіз документів проводиться без попереднього плану та програми дослідження;
- вибрані для аналізу документи мають схожість з темою дослідження лише за назвою;
- категорії аналізу не зіставлені зі смисловим змістом і мовою тексту документів, в одну категорію аналізу потрапляють істотно різні смислові одиниці тексту тощо (Добреньков&Кравченко, 2008: 567-568).

Застосування методу аналізу документів передбачає дотримання таких вимог: визначення виду, форми документа, який підлягає аналізу; з'ясування загальної ситуації на момент створення документа, обставин його виникнення, історичного і соціального контексту; відмежування описів, певних подій від їх оцінок; встановлення надійності документа; добір найбільш адекватного методу отримання первинних даних та їх аналізу, а також визнання того, що офіційні документи надійніші за неофіційні, особисті - за безособові, первинні - за вторинні. При аналізі документів важливе значення має мотивація створення документів. Виділяються спровоковані та неспровоковані документи. Прикладом спровокованих можуть бути твори, нариси, відгуки. Неспровокованих - особисті документи, створені за ініціативою їх авторів: листи в органи управління чи ЗМІ, приватне листування, щоденники тощо. Використання тих чи інших методів має відбуватись при дотриманні вихідних принципів методології дослідження. Серед них, зокрема, при дослідженні управлінських документів – принцип історизму, об'єктивності, усебічності, цілісності.

Дослідник починає процес пізнання об'єкта із зовнішнього його опису, фіксації окремих його властивостей, сторін. Потім заглиблюється в зміст об'єкта, пояснює його

властивості, об'єднує знання про окремі сторони предмета в єдину, цілісну систему, теорію, що має внутрішню логічну структуру. Необхідне коло документних джерел визначається проблемою, предметом і завданням дослідження, а також організаційними можливостями й обізнаністю дослідника. Так, в установах і організаціях пріоритетними джерелами інформації є внутрішній та зовнішній документообіг, регіональна та галузева статистика, дані відомчого поточного обліку, плани, звіти тощо.

Найбільш широко використовуються класичні, або традиційні, методи аналізу документів і формалізований метод - контент-аналіз. Ці методи поєднують як об'єкт, так і мета дослідження. Традиційні методи вважаються якісними, а контент-аналіз - кількісним методом, який є об'єктивнішим, ніж історичний чи літературний методи. Проте сьогодні ті методи у чистому вигляді часто не існують. Усе більше у класичних методах застосовується різноманітна квантифікація, а контент-аналіз є вже не суто кількісним, а радше кількісно-якісним методом. Хоча різні методи зберігають багато особливостей.

Класичні, традиційні методи аналізу - це сукупність операцій, яка дозволяє інтерпретувати текст через ретельне вивчення документа. Інтерпретація тексту в ході будь-якого традиційного аналізу дозволяє проникнути в його сутність і виявити те, що цікавить дослідника, глибинні замисли та мотиви комунікатора, очікуваний ефект від повідомлення, особливості історичного моменту його створення тощо. До видів класичного методу відносяться: журналістський аналіз тексту, біографічний, історичний, літературний, лінгвістичний методи. Крім того, існують психологічний, юридичний, соціологічний методи класичного аналізу документів тощо. У цілому, класичні методи аналізу дуже схожі між собою. Проте традиційні методи мають таку ваду, як суб'єктивізм. Інтерпретація документа повністю залежить від установок, досвіду, інтуїції, рівня культури дослідника. Тому часто-густо в дослідженнях традиційними методами, які робляться різними авторами з однією метою і тих же документів, висновки можуть досить різнитися. Подолати цю ваду, зробити висновки більш

об'єктивними і переконливими дає формалізований метод вивчення документів - контент-аналіз.

Формалізований метод аналізу, або контент-аналіз (англ. Content analysis - аналіз змісту) - це якісно-кількісний метод вивчення документів, який характеризується об'єктивністю висновків, строгістю процедури та полягає у квантифікаційній обробці тексту з подальшою інтерпретацією результатів. Виділяють два основних типи контент-аналізу: кількісний і якісний. Якщо кількісний аналіз націлений на виявлення частоти окремих тем, слів або символів, що містяться у тексті, то якісний аналіз пов'язаний з фіксуванням нетривіальних висловлювань, мовних інтонацій з розумінням цінності змісту повідомлення. Під текстами в контент-аналізі розуміють книги, есе, інтерв'ю, дискусії, заголовки статей і самі статті, історичні документи, щоденники, мови виступів, рекламні тексти і т. ін. У контент-аналізі головний інтерес полягає не в характеристиках змісту, а у позамовній реальності, що за ним стоїть: особистих характеристиках автора тексту, поставлених їм цілях, характеристиках адресата, подій суспільного життя та ін.

Цей метод може використовуватись як основний метод дослідження (наприклад, при дослідженні політичної спрямованості газети), у поєднанні з іншими методами (наприклад, у дослідженні ефективності функціонування ЗМІ), а також як допоміжний або контрольний. Об'єктом контент-аналізу можуть бути екземпляри книг, плакатів, листівок, номери газет, фільми, публічні виступи, теле- і радіопередачі, громадські та особисті документи, журналістські інтерв'ю, відповіді на відкриті запитання анкет та ін. Вони складають те, що називається вибіркою, – ту частину текстів, які є достатніми для аналізу всього масиву. Роль одиниць аналізу може виконувати що завгодно: теми і проблеми, пропозиції, образи, ідеологеми, метафори, приклади й аналогії, каламбури, алітерації, міфологеми та багато іншого.

Як і інші методи, контент-аналіз використовується не сам по собі, а в складі дослідницького проекту, для якого складена наукова програма, де визначені цілі, завдання, проблема, об'єкт, теоретична модель і предмет дослідження, висунуті гіпотези,

очікувані результати тощо. Дослідник має осмислити та прописати всі етапи застосування методу: об'єкт, одиниці аналізу (спостереження), статистичний метод аналізу даних і т. ін. Контент-аналіз дозволяє виявити в документі те, що вислизає від поверхневого погляду при традиційному вивченні. Він дозволяє вписати зміст документа в соціальний контекст, осмислити його одночасно і як прояв, і як оцінку соціального життя. Вибір об'єкта й одиниць аналізу – чи не найскладніші кроки на цьому шляху.

Прийнято вважати, що контент-аналіз складається з трьох основних етапів:

- виділяються одиниці аналізу, які потім зводяться в категорії аналізу і переводяться в машинозчитуваний вид;
- проводиться підрахунок частотних розподілів, застосовується математичний апарат для виявлення взаємозв'язків одиниць аналізу;
- здійснюється інтерпретація отриманих результатів.

Вибір одиниць аналізу залежить від програми, тобто об'єкта, предмета, мети, завдань і гіпотез дослідження. Обов'язкова умова: одиниці аналізу повинні бути однаковими, тоді дослідник отримає чіткі статистичні показники. Домагаються такої одноманітності завдяки стандартизації процедури аналізу тексту, яка, усуваючи суб'єктивні зміщення, розкриває свої можливості при достатньо великих масивах текстів. Одиниці аналізу повинні легко і по можливості однозначно ідентифікуватися в тексті. Тоді підрахунок не представить труднощів, а інтерпретація результатів буде однозначною та об'єктивною. Завдання дослідника: за зовнішніми ознаками (окремими словами або фразами) розпізнати соціальне явище, що ховається в глибині. Слова, обрані для підрахунку, повинні мати розпізнавальну силу, виступати діагностичним інструментом. Це вже якісний підхід.

Обґрунтування повноти обсягу виділених смислових одиниць аналізу має здійснюватися методом «снігової кулі». Це робиться в такий спосіб. Спочатку виділяються всі смислові одиниці з першого аналізованого тексту, далі з другого тексту – ті ж самі та плюс додаткові, що раніше не зустрічались, з третього документа – ті ж, що вже зустрічалися у двох

попередніх, плюс додаткові і т. п. Після вивчення 3-5 текстів, в яких вже не попадається жодної нової одиниці, раніше фіксованих у попередніх документах, можна вважати що «поле» смислових одиниць аналізу з досліджуваного масиву вичерпано.

Контроль на обґрунтованість змісту смислових одиниць необхідно проводити за допомогою суддів, експертів. Фахівці в цій галузі обговорюють, наскільки запропоновані якісні одиниці відповідають поставленим завданням. Обґрунтованість перевіряється за незалежним критерієм. Наприклад, дані контент-аналізу щоденників або творів учнів з метою виявлення їх схильності до професій вибірково перевіряються шляхом опитувань, тестів або за даними спостережень.

За допомогою категорій аналізу виділяють концептуальні зв'язку, моделі, мікропроблеми, тематичні поля. Як приклад можна привести вивчення посадових інструкцій на підприємстві. Так, зміст інструкції як нормативного документа, який координує взаємодію людей, має забезпечувати чітку регламентацію ролевих позицій. Чим вона повніше, тим ефективніше взаємодія і відносини людей. Ключовим тут є поняття «регламентація». Основні сторони виробничої діяльності, що підлягають регламентації, складають її предметний зміст, що визначаються як «категорії регламентації»:

- місце посади в структурі організації;
- основні цілі діяльності осіб, що займають дану посаду;
- кваліфікаційні вимоги;
- обов'язки працівників;
- підпорядкованість і права;
- відповідальність. Завдяки цьому з'являється можливість розчленувати текст на смислові блоки по названих шести категоріях, і по кожній з них зробити стандартизований висновок про наявність чи відсутність в тексті даної категорії.

Одиницею підрахунку виступив фрагмент тексту, що містить згадувані категорії та характеристику її змісту (незалежно від повноти і точності цієї характеристики) (Добренєков&Кравченко, 2008: 572-573). На цьому

узагальненому рівні аналізу тексту можна відрізнити більш повну і чітку інструкцію від поверхневої і фрагментарної. Тоді висновок про якість інструкції буде аргументованим.

Важливо зазначити, що хоча в природі контент-аналізу немає ніяких обмежень і його можна застосовувати до окремого тексту, проте, статистичні закономірності виявляються більш чітко у великій за обсягом вибірці. Переважно контент-аналіз використовується в компаративних, тобто історико-порівняльних, цілях. Він особливо потужний, коли розкриває не одномоментні зрізи, а динаміку змін. У ході процедури формалізації і квантифікації тексту у стандартному контент-аналізі зміст розчленується і підраховується кількість згадок одиниць аналізу, які визначив дослідник (це якісний момент у контент-аналізі). Отже, контент-аналіз відрізняється від інших методів: об'єктивністю, строгістю, системним підходом, квантифікацією об'єкта дослідження.

Крім того, контент-аналіз принципово відділяє інструмент від дослідника. Інструмент-методика створюється спеціально, вона існує самостійно як інструкція, як керівництво з аналізу для всякого (другого, третього) дослідника, котрий у ході аналізу дійде тих самих висновків. Аналіз змісту можна відтворити, він емпіричний, експериментальний. Об'єктивність аналізу є найбільше досягнення цього методу, через те все більше вчених застосовують цей трудомісткий спосіб дослідження документів. Метод також застосовується при вивченні відео- та аудіоматеріалу, де одиницями аналізу стають графічна складова, тексти, що його супроводжують, метраж аудіо, обсяг ефірного часу, час доби в який матеріал транслюється. Цим методом можна вивчати промови політиків, програми партій і громадських рухів, відеоматеріали масових заходів, з'їздів і мітингів тощо. Обов'язковою умовою для контент-аналізу є фіксація матеріалу на матеріальному носії.

Підсумовуючи, можна сказати, що контент-аналіз посідає особливе місце в системі методів вивчення документів. Він вигідно відрізняється від інших методів своєю об'єктивністю і систематичністю. Слабкими сторонами контент-аналізу є те, що не відрізняються напівтони у документі, і те, що чим менший об'єкт аналізу, тим менш ґрунтовні його висновки. До

того ж він не призначений для аналізу унікальних текстів, художніх творів, вимагає значних затрат часу і зусиль, а також надає досить спрощене відображення соціальної реальності. Крім того, для проведення контент-аналізу бажане знання спеціальних комп'ютерних програм (RapidMiner, TeleportPro, Yoshikoder, Dedoose тощо).

Загалом метод аналізу документів має специфічні особливості, свої плюси і мінуси, які повинен враховувати кожен дослідник при його використанні у своїх дослідженнях. Узагальнюючи матеріал, який наводять дослідники (Добренєков& Кравченко, 2008; Костенко& Іванов, 2003; Методи збору інформації, 1990; Сурмин&Туленков 2000; Bryman, 2012; Crano, Brewer, Lac, 2014; Bazeley, 2016), можна виділити основні переваги та недоліки методу аналізу документів. До основних переваг відноситься наступне.

1. Висока економічність по трудових витратах і фінансів.
2. Використання офіційних документів дозволяє отримати об'єктивну інформацію.
3. Висока оперативність методу, що дозволяє швидко отримувати фактографічні відомості про події та явища в суспільному житті.
4. Має можливість отримання інформації про минулі події, які не піддаються спостереженню та іншим методам.
5. Процес дослідження істотно не впливає на об'єкт дослідження. Таким чином, знімається проблема, що є актуальною для інших методів дослідження, а саме вплив суб'єкта на об'єкт.
6. Офіційні документи для традиційного та контент-аналізу легкодоступні, тому що офіційна громадська документація часто публікується в газетах, журналах, також доступ до неї можна отримати в бібліотеках, архівах, інтернеті тощо.
7. Процес проведення контент-аналізу аудіовізуальних засобів масової інформації полегшується за допомогою сучасних засобів записуючого аудіо- та відеообладнання.
8. Документи, на відміну від респондентів, «приспосовуватися» до дослідника не можуть. Більшість документів, що аналізуються, створюються незалежно від науковця. Лише в рідкісних випадках автор документа може

заздалегідь припускати, що його документ буде підлягати спеціальному науковому аналізу.

До загальних недоліків методу аналізу документів відноситься наступне.

1. Найчастіше кількість інформації, що стосується досліджуваної проблеми досить обмежена, недостатньо висвітлена, зокрема, у ЗМІ.

2. Частина інформації у документах, стає застарілою на час дослідження.

3. Не завжди можна впевнитися в якості облікової та звітної інформації, що вимагає перевірки і контролю через опитування, спостереження тощо.

4. Найчастіше мета створення документа не збігається із завданнями, які розв'язуються дослідником. Це призводить до того, що відомості, які містяться в документах, потрібно переробляти і переосмислювати.

5. Проведення контент-аналізу вимагає від вченого набагато більше креативності й уяви, ніж більшість інших методів дослідження.

6. Частина офіційної документації є конфіденційною, аж до повної секретності, що ускладнює роботу з даною інформацією.

7. До письмового документу не можна нічого додати, або уточнити.

8. У зв'язку з тим, що в документальних джерелах зафіксована інформація про соціальні явища, які вже відбулися, то отримані дані можуть бути віднесені лише до того часу, коли вони були зібрані.

9. Статистичні документи часто мають абстрактний характер. Адже викладені в них показники наведені незалежно від багатьох умов, подій, явищ, які відбувались в той час.

10. Проблема достовірності. Документи можуть стати джерелом необхідних відомостей про досліджуваний об'єкт тільки тоді, коли документознавцем оцінена надійність наведеної інформації. При оцінці надійності документних даних необхідно враховувати ряд обставин:

– офіційні документи переважно є більш надійними, ніж неофіційні;

- особисті документи (характеристики, картки індивідуального обліку, анкети тощо) є більш надійними, ніж безособові (дані преси, протоколи зборів, засідань і т. ін.);
- підвищену надійність мають документи юридичного характеру (постанова суду, нотаріально завірени дані тощо), а також ті документи, які піддаються фінансовому контролю (відомості про вироблену продукцію, заробітну плату і т. ін.);
- необхідно враховувати, що деякі особисті документи (автобіографії, спогади тощо) мають тенденційний, суб'єктивний характер. Слід з'ясувати, яким наміром керувався укладач документа, що допоможе виявити навмисні чи мимовільні викривлення.

Висновки. Таким чином, стає зрозумілим, що у процесі становлення та розвитку циклу документознавчих дисциплін, усе більш повнішим і різноманітнішим має ставати арсенал їх методів дослідження. Цьому сприятиме тісний зв'язок документознавства зі спорідненими науковими дисциплінами. Саме це, на наш погляд, визначатиме подальше вдосконалення його наукового інструментарію. Зазначене виступає завданням подальших наукових розвідок. Найбільш наближеними до документознавчих методів, які мають широко застосовуватись під час досліджень, з нашої точки зору, виступають якісні та кількісні методи аналізу документів, які використовують переважно соціологи та журналісти, зокрема, контент-аналіз. Знання про специфіку, переваги та вади розглянутих методів сприятимуть підвищенню якості документознавчих досліджень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Добренев В. И., Кравченко А. И. Методы социологического исследования: Учебник. Москва: ИНФА-М. 2008. 768 с.
2. Костенко Н., Иванов В. Досвід контент-аналізу. Моделі та практики. Київ: Центр вільної преси, 2003. 141 с.
3. Кулешов С. Г. Документознавство: Історія. Теоретичні основи. Київ: УНДІАСД, 2000. 162 с.
4. Методы сбора информации в социологических исследованиях. Кн. 2 / Отв. ред. В. Г. Андреевков, О. М. Маслова. Москва: Наука, 1990. 227 с.

5. Сурмин Ю. П., Туленков Н. В. Методология и методы социологических исследований: Учебное пособие. Киев: МАУП, 2000. 304 с.
6. Швецова-Водка Г. М. Общая теория документа и книги: учеб. пос. Київ: Знання, 2009. 487 с.
7. Bryman Alan. Social Research Methods 4th edition. Oxford University Press, 2012. 808 p.
8. Crano Willam D., Brewer Marilynn B., Lac Andrew. Principles and Methods of Social Research. 3rd ed. Routledge, 2014. 504 p.
9. Bazeley P. Qualitative Data Analysis: Practical Strategies SAGE Publications Ltd, 2016. 474 p.

REFERENCES

1. Dobrenkov, V. Y., Kravchenko, A. Y. (2008). *Metody sotsyolohycheskoho yssledovanyia* [Methods of sociological research]: Uchebnyk. Moskva: YNFA-M. [in RF].
2. Kostenko, N., Ivanov, V. (2003). *Dosvid kontent-analizu. Modeli ta praktyky* [Experience in content analysis. Models and practices]. Kyiv: Tsentr vilnoi presy [in Ukrainian].
3. Kuleshov, S. H. (2000). *Dokumentoznavstvo: Istoriiia. Teoretychni osnovy* [Document Science: History. Theoretical foundations]. Kyiv: UNDIASD. [in Ukrainian].
4. Andreenkov, V. H. (Ed.). (1990). *Metody sbora ynformatsyy v sotsyolohycheskykh yssledovanyiakh* [Methods of collecting information in sociological research]. Kn. 2. Moskva: Nauka [in RF].
5. Surmyn, Yu. P., Tulenkov, N. V. (2000). *Metodolohyia y metody sotsyolohycheskykh yssledovanyi: Uchebnoe posobyie* [Methodology and methods of sociological research]. Kyev: MAUPe [in Ukrainian].
6. Shvetsova-Vodka, H. M. (2009). *Obshchaia teoriya dokumenta y knyhy: ucheb. pos.* [General theory of the document and the book]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається специфіка аналізу документів як методу документознавчих досліджень. Відомо, що вченням

про метод виступає філософська методологія, проте жодна з існуючих методологій не може пропонувати абсолютного пізнавального інструментарію. Кожна з них стає продуктивною в межах конкретної галузі знань, мети та завдань дослідження. Спираючись на загальнонаукові, міждисциплінарні методи, кожна наука, навчальна дисципліна розробляє, застосовує власні методи, або вносить корективи в ті, що використовують інші науки. Документознавство, як молода наука, потребує подальшого відпрацювання відповідної методології документознавчих досліджень.

Метою статті є звернення уваги документознавців на розроблені соціогуманітарними науками, перш за все соціологією, основні вимоги та правила застосування методів аналізу документів, а саме: класичних, або традиційних і формалізованого методу – контент-аналізу. Це дозволить якщо не уникнути, то врахувати можливі помилки в документознавчих дослідженнях при збиранні й інтерпретації отриманого емпіричного матеріалу.

Визначається, що у процесі становлення та розвитку циклу документознавчих дисциплін усе більш повнішим і різноманітнішим має ставати арсенал їх методів дослідження. Цьому сприятиме тісний зв'язок документознавства зі спорідненими науками та навчальними дисциплінами. Саме це визначатиме подальший розвиток і вдосконалення його наукового інструментарію. Необхідність визначення «документознавчих методів» виникає в тому разі, коли практична документознавча діяльність розглядається як різновид науково-пізнавальної діяльності. Найбільш наближеними до документознавчих методів, які мають широко застосовуватись під час досліджень, з нашої точки зору, поряд з методами історичного джерелознавства, виступають якісні та кількісні методи аналізу документів, які застосовують соціологи та журналісти, зокрема, контент-аналіз. Знання про переваги та вади розглянутих методів сприятимуть підвищенню якості документознавчих досліджень.

Ключові слова: документ, документознавство, документні джерела інформації, методи дослідження, якісний метод аналізу документів, контент-аналіз.

АННОТАЦІЯ

В статье рассматривается специфика анализа документов как метода документоведческих исследований. Известно, что учением про метод выступает философская методология, но ни одна из существующих методологий не может предложить абсолютный познавательный инструментарий. Каждая из них становится продуктивной в границах конкретной области знаний, целей и задач исследования. Опираясь на общенаучные, междисциплинарные методы, каждая наука, учебная дисциплина развивается, применяет свои собственные методы или корректирует те, которые используют другие науки. Документация, как молодая наука, требует дальнейшего развития соответствующей методологии исследования документов.

Цель статьи - привлечь внимание исследователей к разработанным социально-гуманитарными науками, особенно социологией, основным требованиям и правилам применения методов анализа документов, а именно: классическому, традиционному и формализованному методу – контент-анализу. Это позволит, если не избежать, то учитывать возможные ошибки в документном исследовании при сборе и интерпретации полученного эмпирического материала.

Установлено, что в процессе формирования и развития цикла документоведческих дисциплин арсенал их исследовательских методов должен становиться все более полным и разнообразным. Этому будет способствовать тесная связь документоведения со смежными науками и учебными дисциплинами. Именно это и определяет дальнейшее развитие и совершенствование его научного инструментария. Необходимость определения «документоведческих методов» возникает, когда практическая документоведческая деятельность рассматривается как разновидность научно-познавательной деятельности. С нашей точки зрения, наиболее близки к документоведческим методам, которые должны широко применяться во время исследований, рядом с методами исторического источниковедения выступают качественными и количественными методами анализа

документов, которые используют социологи и журналисты, в частности, контент-анализ. Знание преимуществ и недостатков этих методов повысит качество документоведческих исследований.

Ключевые слова: документ, документоведение, документные источники информации, методы исследования, качественный метод анализа документов, контент-анализ.

Надійшла до редакції: 21.09.2018 р.

Прийнята до друку: 02.11.2018 р.

УДК 94:[398.332.12+744/5]:930.25(477) «19»

DOI: 10.31470/2518-7600-2018-6-230-247

MATERIALS OF THE FUND «VOLYNSKIY LOCAL LORE MUSEUM» IN M. T. RILSKY ASFMR IMFE OF NAS OF UKRAINE AS A SOURCE OF STUDY OF THE PYSANKA FROM THE BEGINNING OF 20 CENTURY

МАТЕРІАЛИ ФОНДУ «ВОЛИНСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ» В АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. РИЛЬСЬКОГО НАН УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ПИСАНКАРСТВА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Віктор Ткаченко,
кандидат історичних наук,
старший науковий
співробітник, завідувач
науково-дослідним сектором
victor_tkachenko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6741-3430>
ID 5418085
Національний історико-
етнографічний заповідник
«Переяслав»,
вул. Шевченка, 8
м. Переяслав-Хмельницький,
Київська обл., Україна,
08400

Viktor Tkachenko,
candidate of the historical
sciences, senior scientific
researcher,
head of the research sector,
victor_tkachenko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6741-3430> ID 5418085
National historical and
ethnographic reserve
«Pereyaslav»,
Schevchenko Str., 8,
Pereiaslav-Khmelnytskyi,
Kyiv region, Ukraine,
08400

ABSTRACT

The article analyzes the materials of the Volyn Museum of Local Lore Fund of the Scientific Archive of M. T. Rilsky Institute of Art Studies, Folklore Studies and Ethnology of NAS of Ukraine connected with the activity of the museum in the first quarter of the 20th century from the collection of information about pysanka with the help of correspondents, the formation of the collection and its processing.

The methodological basis is the general scientific principles and methods of research. Among them – problem-chronological, search, analysis and synthesis, generalizations that allowed studying the given issue and to reveal separate documents of the fund related to the collection of pysanka paintings of the Volyn Museum in the early 20th century.

The purpose of our study is the need to define archival funds, where collections of Ukrainian studies documents are kept, in which information about the pysanka, pysanka painting, rites, customs and beliefs related to the Easter symbol, the formation of museum collections and so on can be gathered. The main task is to introduce into the scientific circulation archival sources unknown to the general public and unpublished earlier.

In the materials that came to the Volyn Local Lore Museum in 1909-1914, the places of production were indicated, those who sent or passed the pysanka to the museum, as well as information about them, who they are and where they work or study.

The presented materials represent unique documentary sources in which the activity of the Volyn Local Lore Museum, which worked in Zhytomyr from 1900 to 1932, was testified. They confirm the active work of the institution and its employees I. Shulikov, ethnographer V. Kravchenko on the collection and processing of materials about material and spiritual culture of the local population, which came to the museum's funds. It is worth noting the work of the Volyn Researchers Society.

Not known to the general public, the considered sources indicate the existence of pysanka and their use during Easter custom-ritual traditions, in the beliefs of Ukrainians from the end of the 19th century till the 20's years of the 20th century.

In general, archival documents are represented by an epistolary heritage, illustrative, historical, ethnographic, documentary sources, which makes it possible to discover the theme of pysanka, its existence in the early 20th century on the territory of Volyn, Podillia and other provinces.

Key words: *museum, archive, fund, conservation unit, source, pysanka, Volyn, Society of Volyn Researchers.*

Постановка проблеми. В архівних установах України зберігається велика кількість зібраних матеріалів, які створені в результаті діяльності різних громадсько-політичних, культурно-освітніх та інших установ, організацій, закладів. Вони мають відношення до матеріально-духовної культури, історії українців та інших народів. Це дає можливість на їх основі публікувати статті, монографії на різну тематику, використовувати під час підготовки наукових тем та дисертаційних досліджень. Адже важливою частиною будь-якого дослідження є використання у ньому першоджерел (Ткаченко, 2014).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Писанки кінця ХІХ – початку ХХ ст. з Волинської губернії розглядалися у роботах Л. Гарбузової (Гарбузова, 1998; 2004), І. Несен (Несен, 2010). Низку архівних документів опублікував В. Ткаченко (Ткаченко, 2013; 2014; 2015; 2017). Про Житомирський музей товариства дослідників Волині досліджуваного періоду писала Н. Лапчук (Лапчук, 2005). Тобто, ми маємо незначну кількість публікацій, в яких висвітлюється діяльність Волинського краєзнавчого музею зі збору етнографічних матеріалів та їх опрацювання.

Мета дослідження – визначення архівних фондів, де зберігаються зібрання українознавчих документів, в яких можна почерпнути інформацію про писанку, писанкарство, обряди, звичаї та вірування пов'язані з великоднім символом, формуванням музейних колекцій тощо. Основним завданням є введення до наукового обігу архівних джерел невідомих широким загалом та неопублікованих раніше.

Виклад основного матеріалу. Серед архівних матеріалів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського досить об'ємним за обсягом та інформаційно насиченим є фонд «Волинського краєзнавчого музею» (Ф. 16). У фонді знаходиться ціла низка документів, що мають відношення до роботи Волинського краєзнавчого музею у Житомирі (1900-1932). У ньому також зберігаються матеріали та анкетні дані, що надходили до музею з різних повітів Волинської, Київської, Подільської та інших губерній щодо існування в них писанкарства.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в Україні значно зріс інтерес до вивчення місцевої історії та культури. Сприяло цьому і виникнення у цей час різноманітних наукових об'єднань. Одним із таких було «Товариство дослідників Волині» в Житомирі, яке здружило навколо себе небайдужих людей до краєзнавчих досліджень: науковців, краєзнавців-аматорів та ін.

Заклад заснований у 1900 р. «Товариством дослідників Волині» (ТДВ). Метою його діяльності було наукове дослідження Волині та суміжних з нею губерній. У зв'язку з Першою світовою війною, революцією 1917 р. та громадянською війною, можливості фактично досліджувати Волинь значно обмежились і в основному це проводилося завдяки кореспондентській мережі та узагальненням цих матеріалів співробітниками музею.

Співробітниками товариства було розроблено програми з дослідження Волині, зокрема й писанкарства. Існувало декілька видів анкет, що розсилалися інформаторам від імені «Товариства дослідників Волині». У першій було всього сім запитань. Другий варіант анкети мав більше і був усебічним. У вступній частині до Програми зі збирання писанок, що розповсюджувалася Волинським краєзнавчим музеєм зазначається, що найкраще джерело поповнення колекції, це можливість замовити виготовити писанки майстрині-спеціалісту, причому зі всіма тими узорами які вона знає. Відповідно писанкарка могла дати відповіді й на всі запитання програми.

У ній зазначалося, що важливою є будь-яка інформація, що стосується теми, у тому числі й негативна. Її автори вказують на те, що в народі поширеними окрім писанок є крашанки, багатокольорові капанки, писанки малярські, скробанки (дряпанки) та монастирські, їх теж необхідно збирати й описувати відповідно до анкети. Висловлювалося прохання надсилати до музею також писанки або малюнки орнаментів на них. У кінці вказувалося як потрібно їх упакувати при надсиланні до Волинського краєзнавчого музею. Програма була підписана віце-головою Товариства дослідників Волині П. А. Тутковським, головою Етнографічної секції

Н. Н. Белоніним та секретарем П. Н. Абрамовичем (ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 16, од. зб. 42, арк. 23).

Упродовж 1909-1913 рр. ці запитальники були розіслані вчителям народних шкіл, училищ і духовних семінарій, волосним правлінням, священикам та приватним особам. Наприклад, у звіті ТДВ за 1909-1910 рр. зазначалось, що в 1910 р. Товариством розіслано близько 800 запитальників (Гарбузова, 1998).

Як свідчать матеріали рукописних фондів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, де зберігається очевидно частина розісланих анкет з відповідями, перші відомості про писанки Волинської губернії почали надходити у тому ж таки 1909 р. Дописувачами, за даними анкетами, переважно були учні народних училищ, Духовної семінарії, учителі та небайдужі люди. Інколи відповіді на запитання мали формальний характер, а в деяких подається досить цікава інформація про писанки у тому чи іншому селі, місті тогочасної Волинської губернії (ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 16, од. зб. 42-57.). На сьогодні в Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського зберігається 162 анкети з даними про писанкарство за 1909-1913 рр. та одна за 1925 р., із с. Гладковичі. На значній частині з них відсутні роки надсилання їх до Музею. Хоча, ймовірно, І. Шуліков, якому Товариство дослідження Волині доручило узагальнення анкетних даних, як і формування колекції писанок та їх опрацювання, отримуючи їх, для себе, робив позначки дат. Це видно на окремих анкетах, де олівцем надписано рік надходження. Загалом, автобіографічні дані про нього досить скупі. У 1924 р. В. Кравченко згадує, як про людину, що вже померла.

Необхідно зазначити, що В. Кравченком у цей час також було розроблено нову програму зі збирання писанок, роботу за якою він розбивав за напрямками їх дослідження (ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 15, од. зб. 111, арк. 37). Уся діяльність була поділена на опрацювання відповідної інформації в семи гуртках, хоча автор передбачав і можливість їх об'єднання в разі необхідності. Варто вказати й на те, що у 20-х рр. ХХ ст. у зв'язку із заснуванням ВУАН, в Україні широко розповсюдженими були етнографічні гуртки при школах,

училищах та інших навчальних закладах, які займались збором матеріалу про духовну та матеріальну культуру населення і надсилали його до Академії наук.

Саме за цією програмою гурток учителів с. Гладковичі у складі Я. Ф. Білошицького, Н. Ф. Нікончук і С. О. Панасенко зібрали відомості про писанкарство цього села та надіслали їх у музей. Керівник його Я. Ф. Білошицький виконав цю роботу на замовлення Волинського краєзнавчого музею у 1925 р. (ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 16, од. зб. 62, арк. 94). Це досить ґрунтовне дослідження про цей вид народного мистецтва в одному із сіл Полісся.

Основна частина датованих анкет-відповідей надійшла в 1911 р. – 33 шт. Найраніше датована одна 1909 р., 1910 р. – 6 шт., 1912 р. – 1 шт., 1913 р. – 21 шт., 1914 р. – 8 шт. і 1925 р. – 1 шт. Таким чином, із наявних 163 шт. – точно датованими є 71 шт. Вони сформовані із матеріалів, що надходили від респондентів упродовж 1909-1920-х рр. до Волинського краєзнавчого музею та на адресу В. Кравченка, який працював у цьому закладі. Серед інформації, яку надсилали дописувачі на адресу наукового закладу, знаходимо відомості про виготовлення писанок та їх використання у звичаєво-обрядовій культурі українців, вірування пов'язані із ними з різних населених пунктів Волині, Поділля тощо (Ткаченко, 2014).

У матеріалах, які надійшли до Волинського краєзнавчого музею в 1909-1914 рр., зазначено місця виготовлення, осіб які надіслали або передали писанки до музею, а також відомості про них, хто і де працює чи навчається. За цими даними в зібранні найбільше було писанок на той час Волинської губернії, а саме з Житомирського повіту, дещо менше з інших: Володимир-Волинського, Новоград-Волинського, Острогського, Овруцького, Луцького, Дубненського, Ізяславського, Рівненського, Старокостянтинівського, Кременецького, Ковельського. Також у музейній колекції були писанки з інших губерній, а саме: Подільської з повітів: Проскурівського, Літинського, Вінницького, Ямпільського, Балтського, Радомишльського; Київської – Таращанського та Васильківського; Бессарабської – Хотинського; Львівської – Камесько-Струмилівського; Рязанської – Скитинського;

Сідлецької – невідомо (ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 16, од. зб. 62, арк. 94).

Чимало матеріалів доповнені ілюстраціями писанок, окремих орнаментальних мотивів з їх назвами та без. А також у них зазначається, що кореспондентом надсилалися інколи й самі писанки. В деяких випадках вони поступали у заклад розбитими. Наприклад, про такий прикрий випадок йдеться в документах, що надійшли з містечка Степани Ровенського повіту (ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 16, од. зб. 44, арк. 10). Таким чином, якщо порівняти її з відомою колекцією Лубенського музею К. Скаржинської, то в ній, як бачимо, також були зразки писанок з різних губерній тодішньої Російської імперії.

У 63 од. цього ж фонду зберігаються матеріали зведених даних про писанки, що надійшли до музею з різних населених пунктів України. Загалом містяться відомості зі ста сіл і міст. Матеріали були підготовлені І. Шуліковим за таким принципом: місце походження, хто малював їх, коли це робили, яких звичаїв, пісень при цьому дотримувались, як їх виготовляють (техніка), які фарби та прилади використовують, які назви мають писанки, що з ними роблять, чи виготовляли для себе, чи на продаж. Не оминув упорядник питання існування та побутування переказів, казок, пісень, приказок пов'язаних з великоднім звичаєм фарбування та використання писанок. Ця схема є досить схожою на запитальники, які були розроблені з цієї теми музейними працівниками й на які надходили відповіді від респондентів (ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 16, од. зб. 63, арк. 11).

У рукописних фондах ІМФЕ зберігається також частина інвентарних карток на експонати Волинського музею. Серед них знаходимо на писанки та мальованки, що збиралися на Волині, а також опис «великоднього голуба», який виготовляли з писанки, тіста та паперу. В інвентарних картках зазначено де придбано писанки, у кого, яка їх вартість, подано назви орнаментів та хто придбав чи передав музею. Представлені в од. зб. матеріали датуються 1924-1929 рр. Зокрема, зберігаються картки з відомостями про писанки із сіл: Гладковичі (арк. 190), Дубинці (арк. 202), Борисів (арк. 286),

Пещаниці (арк. 293), Журби (арк. 294), Підрудде (арк. 295), Жервв (арк. 386), Синьгури (арк. 394), Бехи (арк. 404-405), Шваби, Велика Браталова, Березівка, Северинівка та ін. (ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 16, од зб. 11, арк. 190).

Загалом, за архівними документами відомо, що на 1923 рік музей мав для створення етнографічної експозиції 1461 предмет. З них, найбільша збірка – це писанки (до 1200 шт.) (ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 43, од. зб. 360, арк. 40). Саме тому особливий інтерес становить собою опис колекції писанок, що були передані П. Абрамовичем, викладачем інституту до Житомирського музею. До етнографічного відділу закладу ним віддано 2 колекції писанок, одна з яких у кількості 147 штук у 1914 р. (ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 16, од. зб. 64, арк. 2; Лапчук, 2005). Загалом збирачем було передано 291 писанку із 45 населених пунктів Житомирського, Новоград-Волинського, Ізяславського, Старокостянтинівського, Луцького Овруцького, Кременецького, Дубенського, Рівненського, Володимирського та Проскурівського повітів. Цю збірку прийняв І. Шуліков. Окрім писанок також були передані інструменти для писання («кісточки»), анкети з відповідями про виготовлення писанок у тих чи інших селах і містечках, а також зазначено хто привіз чи передав ці матеріали. Варто зазначити, що в колекції були писанки й з жіночих монастирів (Городецького та Любарського), які були прикрашені бісером (ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 16, од. зб. 64, арк. 2).

Зібравши та впорядкувавши надіслані матеріали, І. Шуліков, на їх основі очевидно готував майбутню публікацію про колекцію писанок Волинського музею, про що є свідчення в інших документах. Дослідження малюнків од. зб. 65 фонду Волинського музею вказують на те, що це в основному заготовлення для ілюстративного ряду щодо класифікації писанок та поділу писанкового орнаменту на її поверхні. Зберігаються у цій одиниці й певні замальовки писанок, з чого можна припустити, що І. Шуліковим велася підготовка до малювання їх каталогу. В основному це трафаретна форма яйця на папері, в якій мала бути замальовка писанки. Є тут також декілька таблиць із поясненнями які кольори використовуються при цьому, бо саме зображення здійснено простим олівцем

(ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 16, од. зб. 65, арк. 6). Ще вісім аркушів з альбому, підготовлених для малювання писанок знаходяться в іншій одиниці збереження. На кожному з них 8 відбитків писанок, про те самі малюнки відсутні. Окрім того, в од. зб. знаходяться матеріали з різних видань про писанкарство: «Малоросійские писанкі», а також сторінки із журналу «Нива» за 1912 р. на яких подано текстовий матеріал та зображено 20 малюнків писанок в чорно-білих кольорах (ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 16, од. зб. 66, арк. 10). Обидві статті не мають завершення.

Досить складною є запропонована І. Шуліковим систематизація волинських писанок: на відділи, підвідділи й т. д., яка знаходиться в цій одиниці. Великий інтерес викликає арк. 25, на якому в кольорі зображено 4 писанки. Вони мають два червоних тла, а два чорних. Одна з них виконана тільки двома кольорами: червоним і білим, де білий – це очевидно колір шкарлупи яйця й одночасно це лінії орнаменту. Орнаментальний мотив зображений на них, можливо, «зірка», «вітрячки», «клинці», «повна рожа», «ружа», «хрест». Інші три писанки мають окрім білого також жовте, червоне, чорне розкольорування. Не оминув він у своїй роботі над збіркою і питання композиційного поділу поверхні писанок. Про це свідчать матеріали аркушів 26-31, на яких автор чітко вказує найважливіші особливості поділу, які й надалі використовували дослідники писанкової орнаментики (ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 16, од. зб. 66, арк. 10).

Зібрані відомості дали можливість І. Шулікову підготувати відповідну роботу. Свого часу вона не була опублікована, однак даний рукопис є цінним археографічним джерелом інформації, який відповідно до актуальності нашого дослідження було введено до наукового обігу у 2017 р. (Ткаченко, 2017: 96-111]. Він складається із 16 розділів, у яких розглядаються походження великодніх писанок, великодні яйця на Волині, їх види, писанковий орнамент, техніки виготовлення народних писанок і мальованок. Зібрані матеріали також дали можливість йому зробити висновок, що мотиви орнаментів запозичені з навколишньої природи та побуту.

За способом виконання великодніх писанок на Волині І. Шуліков виділив чотири групи: народні, художні або малярські, монастирські та фабричні. До речі, це перший дослідник, який згадував фабричні писанки, не аналізуючи їх. Не брались до уваги вони й пізніше, хоча теж є народними (ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 16, од. зб. 24, арк. 25).

У фонді Волинського краєзнавчого музею знаходиться робота В. Кравченка «Короткий історичний огляд про походження крашанки та писанки на паску» (ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 16, од. зб. 27, арк. 9). Підготовлена ним дещо пізніше розвідка, від праці І. Шулікова, також залишалася маловідомою. Інформацію про волинські писанки, як зазначає В. Кравченко, було зібрано анкетним шляхом у 1911-1915 рр., що дало йому можливість підготувати цю роботу. Можна припустити, що етнографом були використані зібрані його попередником анкети та інформаційні повідомлення, що надходили до Волинського краєзнавчого музею у цей період. Тому автором дисертаційного дослідження, з метою введення до наукового обігу архівних матеріалів та ознайомлення із ними широкого кола дослідників писанкарства, у 2013 р. було її опубліковано (Ткаченко, 2013: 133-138).

У роботі працівника тодішнього Волинського науково-дослідного центрального музею В. Кравченка, яка написана у 1924 р., звернуто увагу на те, що на той час великодні яйця були курячі, з цукру, шоколадні, дерев'яні, металеві, кам'яні, скляні, порцелянові. На жаль, у розвідці автор не звернув увагу на фабричні писанки, мотивуючи це тим, що воно (виготовлення фабричних писанок. – *Т. В.*) «...власне нас (дослідників – *Т. В.*) не стосується – ми мусимо дотримуватися за суто народним виробництвом крашанок та писанок» (ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 16, од. зб. 27, арк. 9). На нашу думку, це є помилковим, адже таким чином ми втратили великий пласт української культури. В основному на фабриках працювали народні майстри й оформлення більшості фабричних писанок відбувалось на основі народних мотивів. У своїй роботі автор звернувся і до літератури про писанки, вказуючи при цьому, що вона досить обмежена. Відзначивши роботи М. Сумцова та С. Кулжинського. В. Кравченко також висвітлив відповідні

звичаї, вірування, легенди, пов'язані з писанками та крашанками, що побутували на Волині та в інших народів. Говорячи про зв'язок червоного яйця-крашанки з християнством, науковець правильно зазначив, що церква вдало використала це вірування для своєї ідеології. На підтвердження цього подаються легенди про те, чому на Великдень фарбують яйця (ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 16, од. зб. 27, арк. 9).

Висновки. Таким чином, розглянуті матеріали становлять собою унікальні документальні джерела, в яких засвідчена діяльність Волинського краєзнавчого музею, що працював у Житомирі з 1900 по 1932 рік. Вони підтверджують активну діяльність закладу та його співробітника, етнографа В. Кравченка зі збору та опрацювання матеріалів з матеріальної та духовної культури місцевого населення, що надходили у фонди музею. Окремо варто відзначити проведену роботу Товариства дослідників Волині.

Загалом, архівні документи представлені епістолярною спадщиною, ілюстративними, історичними, етнографічними, документальними джерелами, що дає можливість розкрити тему писанкарства, його побутування на початку ХХ ст. на теренах Волинської, Подільської та ін. губерній.

Незважаючи на те, що матеріали етнографічної колекції, зокрема писанок, не були видані, документи фондів підтверджують сталість і тяглість народних традицій у галузі писанкарства. Безумовно, що в разі їх видання вони б були на рівні із відомим альбомом писанок С. Кулжинського, що підготовлений на матеріалах Лубенського музею К. Скаржинської.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів (далі – АНФРФ) ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 15. Од зб. 111. Арк. 37.
2. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 16. Од зб. 11. Арк. 190.
3. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 16. Од зб. 24. Арк. 25.

4. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 16. Од. зб. 27. Арк. 9.
5. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 16. Од. зб. 42-57.
6. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 16. Од. зб. 42. Арк. 23.
7. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 16. Од. зб. 44. Арк. 10.
8. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 16. Од. зб. 45. Арк. 26.
9. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 16. Од. зб. 57. Арк. 9.
10. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 16. Од. зб. 62. Арк. 94.
11. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 16. Од. зб. 63. Арк. 11.
12. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 16. Од. зб. 64. Арк. 2.
13. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 16. Од. зб. 65. Арк. 6.
14. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 16. Од. зб. 66. Арк. 10.
15. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 43. Од. зб. 360. Арк. 40.
16. Гарбузова Л. Писанки Волинської губернії (к. ХІХ – поч. ХХ ст.) в зібранні Житомирського краєзнавчого музею // Волинь-Житомирщина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем: [Ред. Колегія: В. Білобровець]. 1998. № 3. Житомир. С. 91-96.
17. Гарбузова Л. Писанки Волинської губернії (к. ХІХ – поч. ХХ ст.) // Музеї України. 2004. № 6. С. 6.
18. Лапчук Н., Піскова Е. Музей товариства дослідників Волині (Волинський центральний музей у Житомирі) // Музеї України ХІХ – поч. ХХ ст. Київ: Асоціація етнологів, 2005. С. 243-255.
19. Несен І. Колекція писанок із Коростенщини Національного музею народної архітектури та побуту України: етапи формування та вивчення // Музейні колекції: історія,

дослідження, атрибуція: зб. наук. праць за ред. д-ра мист-ва М. Селівачова. Київ: ХІК, 2010. С. 87-93.

20. Ткаченко В. Рукописна спадщина Василя Кравченка про походження крашанки та писанки // Народна творчість та етнологія. 2013. № 2. С. 133-138.

21. Ткаченко В. Писанкарство та писанки села Гладковичі на Овруччині в першій чверті ХХ століття (за архівними матеріалами) // Народна творчість та етнологія. 2014. № 5. С. 35-42.

22. Ткаченко В. Релігійний символ Великодня – писанка в архівних джерелах початку ХХ століття з Овруччини // Наукові записки з української історії: зб. наук. статей. Переяслав-Хмельницький, 2015. Вип. 36. С. 47-53.

23. Ткаченко В. Писанки Волинської губернії початку ХХ століття за архівними матеріалами // Наукові записки з української історії: зб. наук. статей. Переяслав-Хмельницький, 2015. Вип. 37. С. 67-73.

24. Ткаченко В. Рукописна спадщина І. Шулікова як джерело дослідження писанкарства кінця ХІХ – початку ХХ століття // Народна творчість та етнологія. 2017. № 2. С. 96-111

REFERENCES

1. *Arkhyvni naukovi fondy rukopysiv ta fonozapysiv (dali – ANFRF) IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy* [Archival scientific foundations of manuscripts and phonograms (hereinafter – ANFRF) IMFE them. M. T. Rylsky National Academy of Sciences of Ukraine]. 15. 111. 37.

2. *ANFRF IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy*. [ANFRF IMFE them. M. T. Rylsky National Academy of Sciences of Ukraine]. 16. 11. 190.

3. *ANFRF IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy* [ANFRF IMFE them. M. T. Rylsky National Academy of Sciences of Ukraine]. 16. 24. 25.

4. *ANFRF IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy* [ANFRF IMFE them. M. T. Rylsky National Academy of Sciences of Ukraine]. 16. 27. 9.

5. *ANFRF IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy*. [ANFRF IMFE them. M. T. Rylsky National Academy of Sciences of Ukraine]. 16. 42-57.

6. *ANFRF IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy* [ANFRF IMFE them. M. T. Rylsky National Academy of Sciences of Ukraine]. 16. 42. 23.

7. *ANFRF IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy* [ANFRF IMFE them. M. T. Rylsky National Academy of Sciences of Ukraine]. 16. 44. 10.

8. *ANFRF IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy* [ANFRF IMFE them. M. T. Rylsky National Academy of Sciences of Ukraine]. 16.45. 26.

9. *ANFRF IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy* [ANFRF IMFE them. M. T. Rylsky National Academy of Sciences of Ukraine]. 16. 57. 9.

10. *ANFRF IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy* [ANFRF IMFE them. M. T. Rylsky National Academy of Sciences of Ukraine]. 16. 62. 94.

11. *ANFRF IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy* [ANFRF IMFE them. M. T. Rylsky National Academy of Sciences of Ukraine]. 16. 63. 11.

12. *ANFRF IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy* [ANFRF IMFE them. M. T. Rylsky National Academy of Sciences of Ukraine]. 16. 64. 2.

13. *ANFRF IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy*. [ANFRF IMFE them. M. T. Rylsky National Academy of Sciences of Ukraine]. 16. 65. 6.

14. *ANFRF IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy* [ANFRF IMFE them. M. T. Rylsky National Academy of Sciences of Ukraine]. 16. 66. 10.

15. *ANFRF IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy* [ANFRF IMFE them. M. T. Rylsky National Academy of Sciences of Ukraine]. 43. 360. 10.

16. Harbuzova, L. (1998). *Pysanky Volyns'koi hubernii kinstsja XIX – pochatku XX st. v zibranni Zhytomyrs'koho krayeznavchoho muzeju* [Pysanka of the Volyn Province (beginning of the nineteenth and early twentieth centuries) in the collection of the Zhytomyr Museum of Local Lore] *Volyn'–Zhytomyrshchyna. Istoryko-filologichnuj zbirnyk z regional'nykh problem* [Volyn-Zhytomyr Region: historical and philological collection on regional problems: [Ed. College: V. Belobrovets], Zhytomyr. (Vols. 3). 91 [in Ukrainian].

17. Harbuzova, L. (2004). *Pysanky Volynskoyi huberniyi (k. XIX – poch. XX st.)* [Pysanka of the Volyn province (beginning of the nineteenth and early twentieth centuries)] *Muzeyi Ukrayiny* [Museums of Ukraine], 6, 6 [in Ukrainian].

18. Lapchuk, N., Piskova, E. (2005). *Muzei tovarystva doslidnykiv Volyni (Volynskiy tsentralnyi muzei u Zhytomyri)* [Museum of the Society of Volyn Researchers (Volyn Central Museum in Zhytomyr)] *Muzei Ukrainy XIX – poch. XX st.* [Museums of Ukraine XIX – early XX century], Kiev: Association of Ethnologists. 243-255 [in Ukrainian].

19. Nesen, I. (2010). *Kolektsiia pysanok iz Korostenshchyny Natsionalnoho muzeiu narodnoi arkhitektury ta pobutu Ukrainy: etapy formuvannia ta vyvchennia* [Collection of Easter eggs from Korostenshyna of the National Museum of Folk Architecture and Life of Ukraine: stages of formation and study] *Muzeini kolektsii: istoriia, doslidzhennia, atrybutatsiia: zb. nauk. prats za red. d-ra myst-va M. Selivachova* [Museum collections: history, research, attribution: Collection of sciences works after ed. Dr. Mistwai M. Selivachova], Kiev: KhIK. 87-93 [in Ukrainian].

20. Tkachenko, V. (2013). *Rukopysna spadshyna Vasylya Kravchenka pro pokhodzhennya krashanky ta pysanky* [Handwritten legacy of Vasyl Kravchenko on the origin of Easter eggs and painted eggs] *Narodna tvorchist' ta etnologiya* [Folk art and ethnology]. 2. 133-138 [in Ukrainian].

21. Tkachenko, V. (2014). *Pysankarstvo ta pysanky sela Gladkovychi na Ovruchchyni v pershiy chverti XX stolittya (za arkhivnyimi materialamy)* [Easter eggs painting and Easter eggs from the village of Gladkovichi in Ovruchchyna in the first quarter of the twentieth century (after archival materials)] *Narodna tvorchist' ta etnologiya*, [Folk art and ethnology]. 5. 35-42 [in Ukrainian].

22. Tkachenko, V. (2015). *Relihiinyi symvol Velykodnya – pysanka v arkhivnykh dzherelakh pochatku XX stolittya z Ovruchchyny* [Religious symbol of Easter – Easter egg in archival sources of the early twentieth century from Ovruchchyna] *Naukovi zapysky z ukrayinskoï istorii: zb. nauk. statei* [Scientific Notes on Ukrainian History: Collection of scientific articles], Pereyaslav-Khmelnysky, (Vols. 36). 47-53 [in Ukrainian].

23. Tkachenko, V. (2015). *Pysanky Volynskoi hubernii pochatku XX stolittia za arkhivnymy materialamy* [Easter eggs Volyn province from the early twentieth century after archival materials] *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii: zb. nauk. statei* [Scientific Notes on Ukrainian History: Collection scientific articles], Pereyaslav-Khmelnysky, (Vols. 37). 67-73 [in Ukrainian].

24. Tkachenko, V. (2017). *Rukopysna spadshchyna I. Shulikova yak dzherelo doslidzhennia pysankarstva kintsia XIX – pochatku XX stolittia* [Manuscript inheritance of I. Shulikov as a source of Easter eggs study of the end of XIX – beginning of the XX century] *Narodna tvorchist ta etnologiiia*, [Folk art and ethnology]. 2. 96-111 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто, проаналізовано матеріали фонду «Волинський краєзнавчий музей» наукового архіву Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України пов'язані з діяльністю музею у першій чверті ХХ ст. зі збору інформації про писанки за допомогою кореспондентів, формуванням колекції та її опрацюванням.

Методологічну основу становлять загальнонаукові принципи і методи дослідження. Серед них – проблемно-хронологічний, пошуку, аналізу та синтезу, узагальнення які дозволили дослідити дане питання та виявити окремі документи фонду, пов'язані зі збором колекції писанок Волинського музею на початку ХХ ст.

Мета нашого дослідження – визначення архівних фондів, де зберігаються зібрання українознавчих документів, в яких можна почерпнути інформацію про писанку, писанкарство, обряди, звичаї та вірування пов'язані з великоднім символом, формуванням музейних колекцій тощо. Основним завданням є введення до наукового обігу архівних джерел невідомих широкому загалу та неопублікованих раніше.

У матеріалах, які надійшли до Волинського краєзнавчого музею в 1909-1914 рр., зазначено місця виготовлення, осіб які надіслали або передали писанки до музею, а також відомості про них, хто і де працює чи навчається.

Розглянуті матеріали представляють собою унікальні документальні джерела в яких засвідчена діяльність Волинського краєзнавчого музею, що працював у Житомирі з 1900 по 1932 рік. Вони підтверджують активну діяльність закладу та його співробітників І. Шулікова, етнографа В. Кравченка зі збору та опрацювання матеріалів з матеріальної та духовної культури місцевого населення, що надходили у фонди музею. Okремо варто відзначити проведену роботу Товариства дослідників Волині.

Не відомі широкому загалу, розглянуті джерела засвідчують існування писанок та їх використання під час великодніх звичаєво-обрядових традицій, у віруваннях українців у кінці ХІХ – 20-х рр. ХХ ст.

Загалом, архівні документи представлені епістолярною спадщиною, ілюстративними, історичними, етнографічними, документальними джерелами, що дає можливість розкрити тему писанкарства, його побутування на початку ХХ ст. на теренах Волинської, Подільської та ін. губерній.

Ключові слова: музей, архів, фонд, одиниця збереження, джерело, писанка, Волинь, Товариство дослідників Волині.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены, проанализированы материалы фонда «Волинский краеведческий музей» научного архива Института искусствоведения, фольклористики и этнологии им. М. Т. Рильского НАН Украины связаны с деятельностью музея в первой четверти ХХ в. по сбору информации о писанках с помощью корреспондентов, формированием коллекции и ее обработкой.

Методологическую основу составляют общенаучные принципы и методы исследования. Среди них – проблемно-хронологический, поиска, анализа и синтеза, обобщения которые позволили исследовать данный вопрос и отдельные документы фонда связанные с формированием коллекции писанок Волинского музея в начале ХХ ст.

Цель нашего исследования – выявление архивных фондов, где хранятся собрания украиноведческих документов, в которых можно почерпнуть информацию о писанке, писанкарстве, обрядах, обычаях и верованиях связанных с

пасхальным символом, формированием музейных коллекций и тому подобное. Основной задачей является введение в научный оборот архивных источников неизвестных широкой общественности и неопубликованных ранее.

В материалах, поступивших в Волынский краеведческий музей в 1909-1914 гг, указываются места изготовления, лица приславшие или передавшие писанки в музей, а также сведения о них, кто и где работает или учится.

Рассмотрены материалы представляют собой уникальные документальные источники в которых засвидетельствована деятельность Волынского краеведческого музея, который работал в Житомире с 1900 по 1932 год. Они подтверждают активную деятельность учреждения и его сотрудников И. Шуликова, этнографа В. Кравченко по сбору и обработке материалов с материальной и духовной культуры местного населения, поступающих в фонды музея. Отдельно стоит отметить проведенную работу Общества исследователей Волыни.

Не известны широкой общественности, рассмотрены источники свидетельствуют о существовании писанок и их использовании во время пасхальных обычаев и обрядовых традиций, в верованиях украинцев в конце XIX – 20-х гг. XX в.

В общем, архивные документы представлены эпистолярным наследием, иллюстративными, историческими, этнографическими, документальными источниками дают возможность раскрыть тему писанкарства, их бытования в начале XX в. на территории Волынской, Подольской и др. губерний.

Ключевые слова: музей, архив, фонд, единица хранения, писанка, Волынь, Общество исследователей Волыни.

Надійшла до редакції: 15.10.2018 р.

Прийнята до друку: 19.11.2018 р.

УДК 002.1-028.27[:352/354].07(477)

DOI: 10.31470/2518-7600-2018-6-248-267

THE FORMATION OF E-GOVERNMENT IN UKRAINE: NOWADAY'S REALITIES

СТАНОВЛЕННЯ Е-УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Людмила Шимченко,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри
документознавства
shymchenkoL@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2165-1377>
ID: 0000-0002-2165-1377
ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
м. Переяслав-Хмельницький,
вул. Сухомлинського, 30,
Київська обл., Україна, 08401

Liudmyla Shymchenko,
candidate of philosophical
sciences, associate professor of
Document Science
shymchenkoL@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2165-1377>
ID: 0000-0002-2165-1377
Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University, 30,
Sukhomlynskooho Str.,
Pereiaslav-Khmelnytskyi,
Kyiv region, Ukraine, 08401

ABSTRACT

The article focuses on e-government as an important mechanism to the transition to the information stage of development in Ukraine. Drawing attention to the role of e-government in adapting society to the new conditions of life, work, mode of life, communication, the author has considered the best management practices in such directions: between organs of government (G2G), between government and business (G2B), and between government and citizens (G2C). Each direction has been considered both general-theoretically and practically based on the actions of the authorities for 2018.

On the basis of the analysed actions of the authorities of Ukraine on the transition to the system of e-governance, a number of problems were identified, deciding that our state will be able to

provide a more effective process of entering the global information space.

Special attention was given to the system of providing electronic services to the population, indicating the prevailing second level of development at the demands of a globalized world – the fourth stage of development. It was pointed out the most important problems: non-observance of the main principle for the provision of electronic services – the use of the “single window” system; on the inadequate level of functioning of the Uniform State Administration Services portal; to a low level of competence of a part of employees of CAS (Centre for Administrative Services); to the low level of CAS’s provision with standardized and certified software. Furthermore, special attention is paid to the problem of digital signature.

The article stressed on the need to adopt an uniform strategy to implement electronic documents circulation with a clear its implementation; to synchronize actions of those state authorities which depends on ensuring an effective transition to the e-government system; to involve in the informatization and digitalization processes: both a controlling and stimulating force and the most active participants in the process.

***Keywords:** information society, e-government, electronic document circulation, electronic services, the Uniform State Administration Services portal, the «single window» system, digital technologies.*

Постановка проблеми. В умовах переходу до глобального інформаційного суспільства, неминучими є зміни в інформаційному просторі та в системі включеності в нього людини. Україна також охоплена суттєвим просуванням інформаційних процесів, але в масштабах, що не відповідають потребам глобалізованого суспільства, часу і наявному потенціалу. Однією з причин невідповідності є недостатньо ефективна діяльність системи органів державного управління та органів місцевого самоврядування, на які й покладаються основні завдання по забезпеченню переходу до інформаційного суспільства. Подолання невідповідності науковці пов’язують з необхідністю якісного оновлення сучасного інструментарію

розвитку на основі інформаційних технологій, одним із яких є впровадження системи електронного урядування. Процеси впровадження є складними з багатьох причин, тому покрокове дослідження процедури поширення системи електронного урядування в Україні є необхідним.

Ступінь дослідження теми. Проблемами електронного урядування та електронної демократії займалися як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники. Наша увага звернута, переважно, на останні в часі дії по запровадженню електронного урядування в Україні.

Тому **метою статті** є дослідження тих кроків України, що здійснювались в 2018 році в напрямку впровадження системи електронного урядування. Відповідно до поставленої мети були сформульовані **завдання** по розгляду електронного урядування в ракурсі таких управлінських практик, як: між органами державного управління (G2G), між державою і бізнесом (G2B) і між державою та громадянами (G2C).

Виклад основного матеріалу. Доступ до інформації, що став можливим з початку XXI століття, суттєво змінив спосіб життя, праці і, навіть, розваг. Під впливом нових інформаційних технологій стали змінюватись уявлення про культурні та політичні цінності. Зміни є настільки глобальними, що, охопивши економічні та суспільні процеси, поставили вимогу до системи політичного управління по забезпеченню демократії, як найбільш дієвого принципу стабільного співіснування влади і суспільства, де останнє, володіючи інформацією, ставить вимогу до влади щодо її прозорого та відкритого функціонування.

Одним із інструментів забезпечення відкритості влади є електронне урядування, під яким рекомендують розуміти спосіб організації публічної влади за допомогою електронних систем локальних інформаційних мереж та сегментів глобальної інформаційної мережі, то цифрове урядування є новою інноваційною парадигмою організації та розвитку системи управління, одним із трендів якої є реалізація цифрових трансформацій у поєднанні з упровадженням сучасних цифрових технологій (Куйбіда В. С. & Карпенко О. В. & Наместнік В. В., 2018: 9).

Електронне урядування покликане забезпечувати нові можливості комунікації між громадянами, бізнесом та владою; сприяти, через механізм вільного доступу до публічної інформації, участі громадян у формуванні та впровадженні державної політики. Забезпечуючи такі можливості, електронний уряд виступає основним джерелом адаптації кращих управлінських практик, що відбуваються переважно по таких напрямках: між органами державного управління (G2G), між державою і бізнесом (G2B) і між державою та громадянами (G2C) (Клімушин П. С. & Серенок А. О., 2010: 31).

Рівень G2G (government to government або «Уряд – уряду») покликаний підвищити ефективність взаємозв'язку між державними установами, покращити якість планування та управління на місцях, формувати достовірну інформацію про суспільні настрої, скоротити витрати на утримання державного апарату, забезпечити тісний зв'язок з органами влади інших держав. Оскільки Концепцією розвитку е-урядування в Україні передбачено модернізацію державного управління за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), то в 2018 році Кабінет Міністрів України 17 січня прийняв постанову № 55 («Деякі питання документування управлінської діяльності» – набула чинності 7.03.2018 р.), де чітко вказується, що основною формою взаємодії органів виконавчої влади між собою є система електронної взаємодії органів виконавчої влади (СЕВ ОВВ) із застосуванням електронного цифрового підпису та/або електронної печатки, а також з використанням електронної позначки часу (Постанова КМ України № 55, 2018).

Постанова № 55 утвердила Типову інструкцію з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну. Всі органи виконавчої влади та організації, установи, підприємства незалежно від форми власності, які в установленому порядку підключилися до СЕВ ОВВ, зобов'язані діяти відповідно до Інструкції. У паперовій формі допускаються лише: документи, що містять інформацію з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом; електронні документи, що

не можуть бути застосовані як оригінал згідно з вимогами закону; документи, вимога щодо опрацювання яких у паперовій формі встановлена актами Кабінету Міністрів України (Основна, 2018).

Вимога щодо обов'язкового використання електронної позначки часу зумовила внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 26 травня 2004 року № 680 про Порядок застосування наявності електронного документа (електронних даних) на певний момент часу. Під електронною позначкою часу прийнято розуміти «електронні дані, які пов'язують інші електронні дані з конкретним моментом часу для засвідчення наявності цих електронних даних на цей момент часу».

Відповідно до Постанови № 55 органи виконавчої влади всіх рівнів за три місяці повинні привести у відповідність власні нормативно-правові документи і затвердити інструкції для тих підприємств, що їм підпорядковуються. В цей же термін мали бути утверджені вимоги щодо форматів даних е-документообігу в межах функціонування органів державної влади та формату електронного повідомлення. Регулюванню підлягало і питання передачі, прийняття та зберігання е-архівами е-документів (Постанова КМ України № 55, 2018).

Рівень G2C (government to citizens або «Уряд – громадянам») покликаний підвищити ефективність взаємозв'язку між державними установами та громадянами України шляхом спрощення системи використання web-сайтів державних установ різного рівня, забезпечення широкого доступу до отримання послуг за принципом «єдиного вікна». На основі використовуваного рівня G2C має скоротитися час на оформлення любых документів; всі процедури повинні проходити переважно без прямого контакту замовника і виконавця по документу; прозорішими в проведенні повинні стати дії уряду України; більшим стає доступ до законотворчості та прийняття переважаючої кількості нормативних документів; спрощенню підлягає і система документообігу між Україною та її громадянами, що з певних причин знаходяться за кордоном (працюють, відпочивають, навчаються, лікуються, проживають...).

Для успішного досягнення поставленої мети необхідним є правове забезпечення, що й було здійснено через прийняття оновленої Концепції розвитку електронного урядування в Україні (далі – Концепція е-врядування), Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні (далі – Концепція е-послуг) та Плану заходів щодо її реалізації на 2017-2018 рр. План заходів, відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 червня 2017 року № 394р. передбачає: механізми для спрощення та оптимізації надання е-послуг; нормативно-правові зміни задля надання пріоритетних послуг населенню та внесення їх до Єдиного державного порталу адміністративних послуг далі – Єдиний портал; забезпечення захисту інформації, пов’язаної з взаємодією виконавчих органів влади з Єдиним порталом; регулювання питання щодо цифрового підпису та схем і засобів електронної ідентифікації (Розпорядження КМ України № 394р, 2017).

План заходів з реалізації Концепції розвитку електронного урядування в Україні було затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року № 617-р, де:

1. Приділена увага забезпеченню електронних послуг з урахуванням суспільного запиту, міжнародних угод, рейтингів і досвіду.

Державне агентство з питань електронного урядування України відзвітувало 30.10.2018 року, що:

- впроваджено понад 100 загальнодержавних е-послуг;
- 10 000 онлайн зареєструвалися підприємцями;
- 4 400 будівництв розпочато, понад 270 об’єктів введено в експлуатацію онлайн;
- 20 000 родин оформили онлайн допомогу при народженні дитини;
- електронні послуги надають за принципом «єдиного електронного вікна» через оновлений Урядовий портал kmu.gov.ua;
- понад 130 000 українців оформили житлові субсидії онлайн (Електронні, 2018. URL).

2. Вказано на системність укладення договорів з бюджетними установами; на підписання актів передачі-

приймання товарів, робіт, послуг в електронній формі; на електронну взаємодію з інформаційними системами Казначейства.

3. Акцентовано увагу на запровадженні електронних аукціонів у сфері земельних відносин та агропромислового комплексу, оренди держмайна та продажу об'єктів малої приватизації.

Держгеокадастр дав інформацію про проведення 18 жовтня 2018 року першого в Україні електронного земельного аукціону на платформі OpenMarket державного підприємства «СЕТАМ» Міністерства юстиції України, з яким Держгеокадастр підписав договір про співпрацю.

Пропонувалось 10 ділянок сільськогосподарського призначення державної власності площею 210 га, по дві в Львівській, Одеській, Кіровоградській, Сумській та Чернігівській областях. Було досягнуто середньорічної орендної плати у розмірі 34,3 %, що в понад 4 рази більше від стартового. До місцевих бюджетів планується за результатами електронних земельних торгів щорічне надходження в межах 630 тис. грн. (В Україні, 2018).

4. Рекомендовано розвивати електронні освітні ресурси та розробляти індивідуальні модульні навчальні програми різних рівнів складності; на базі бібліотек, архівів, громадських об'єднань проводити навчання громадян; запроваджувати дистанційне навчання, особливо для осіб з особливими освітніми потребами.

Міністерством освіти і науки України розроблено Національну освітню електронну платформу Концепцію забезпечення здобувачів середньої освіти е-підручниками та іншими електронними освітніми ресурсами, яку було затверджено Робочою групою з розробки Концепції Національної освітньої електронної платформи на засіданні 15 грудня 2017 року під головуванням Міністра освіти і науки Лілії Гриневич.

– Національна освітня електронна платформа повинна до 2023 року поетапно:

– підняти базові освітні технології середньої школи до сучасного рівня;

- дозволити вирівняти умови доступу до якісної освіти для всіх учнів;
- сприяти розвитку творчих елементів у роботі вчителя;
- стати стартовим майданчиком Великого проекту електронного навчання і цифрової компетентності в Україні;
- дозволити створити інноваційний сектор економіки – виробництво сучасних електронних освітніх ресурсів і технологій.

У середньостроковій перспективі Платформа дозволить досягнути у державних школах рівня цифрової компетентності, вищого за нинішній у приватних. У довгостроковій перспективі Платформа може стати складовою частиною історії українського успіху, бо докладеться до формування динамічного суспільства, яке проводить активну експансію на глобальних фінансових і технологічних ринках (Національна, 2017).

5. Запропоновано запровадити архівні електронні послуги за принципом єдиного вікна, провівши оцифрування документів Національного архівного фонду, забезпечивши архівні установи відповідним обладнанням та надавши можливість користуватись інформаційно-телекомунікаційною системою по організації роботи централізованого електронного Національного архівного фонду.

6. Прийнято рішення по розробці плану дій з реалізації принципів Міжнародної хартії відкритих даних в Україні до 2020 року.

21 листопада 2018 р. Кабінет Міністрів України видав розпорядження № 900-р Про затвердження плану дій з реалізації принципів Міжнародної хартії відкритих даних за яким передбачається:

- удосконалити нормативно-правове та організаційне забезпечення відкритості інформації (даних), на які є запит органів державної влади, місцевого самоврядування та громадськості;
- забезпечити розвиток Єдиного порталу та доступність до нього;
- забезпечити популяризацію відкритих даних;
- покращити культуру управління даними;

– стимулювати інновації в сфері відкритих даних через внутрішні механізми та міжнародну співпрацю (Розпорядження КМ України № 900-р, 2018 р.).

7. Запропоновано реалізувати принцип єдиного вікна, за яким юридичні і фізичні особи отримують спрощену форму доступу до відкритих даних через механізм ефективного функціонування державного веб-порталу відкритих даних в поєднанні з європейським порталом відкритих даних та порталами відкритих даних місцевих органів влади.

Можливість використання системи «єдиного вікна» була запропонована з 2002-2004 років через механізм надання дозвільних документів. Ідея об'єднання всіх дозвільних служб на базі місцевих та районних органів влади виявилась вдалою, тому в 2005 році приймається Закон «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», де зафіксовано норму по забезпеченню видачі дозволів в одному приміщенні та можливість проходити всі процедури по оформленню документів через адміністратора. На даний час, за експертною оцінкою, через систему «єдиного вікна» місцевими дозвільними органами здійснюється видача понад 80% документів різного характеру (Редакція Закону України від 04.04.2018 р.).

Закон «Про підготовку та реалізацію інвестиційних проєктів за принципом «єдиного вікна» від 21 жовтня 2010 року № 2623 прописав організаційну процедуру функціонування «єдиного вікна» при підготовці та виданню пакету документів на реалізацію інвестиційного проєкту (Закон України № 2623 від 21.10 2010 р.). Принцип «єдиного вікна» став обов'язковим при декларуванні товарів, при проведенні митних та інших видах контролю на всіх митницях України з 4 травня 2018 року. Це дозволяє перевізникам і декларантам, використавши систему «єдиного вікна», не звертатись окремо до ветеринарно-санітарної, санітарно-епідеміологічної, фіто санітарної, екологічної чи радіо контролюючої структури. Система «єдиного вікна» скорочує час оформлення митної документації та забезпечує відповідну якість.

В управлінні Пенсійного фонду багатьох районів України приєднались до системи «єдиного вікна», що спростило процедуру обслуговування запитів пенсіонерів, забезпечило

доступність до багатьох послуг. Великою проблемою всіх цих та інших перетворень є певна неузгодженість законодавчих актів між собою, що породжує хаос при їх виконанні. Тому необхідним є забезпечення єдиного підходу у формуванні державної політики у відповідних сферах управління, потрібне чітке застосування норм, прописаних в українському законодавстві.

Отже, Концепція е-урядування передбачає формування в країні до 2020 р. ефективної системи електронного урядування, спрямованого на задоволення інтересів та потреб фізичних і юридичних осіб, за такими ключовими напрямками, як модернізація публічних послуг та розвиток взаємодії влади, громадян та бізнесу за допомогою ІКТ; модернізація державного управління за допомогою ІКТ, управління розвитком електронного урядування. Важко оцінити результативність виконання Концепції е-урядування Урядом в цілому, тому пробуємо дати оцінку стану розвитку електронного урядування за окремою інформацією, визнаючи актуальність проблеми.

В деяких країнах виокремлюють рівень G2E (government to employees або «Уряд – службовцям») покликаний: за рахунок застосування системи електронного документообігу скоротити паперовий документообіг; скоротити час на виконання різноманітних функцій; зменшити фінансові витрати; забезпечити узгодженість по взаємодії між різними державними установами; досягти якісно нового, більш прозорого рівня роботи державних установ всіх рівнів; забезпечити доступність всім категоріям населення до електронних послуг, гарантуючи при цьому конфіденційність та інформаційну безпеку. В Україні рівень G2E є особливою складовою рівня G2C («Уряд – громадянам»).

Рівень G2B (government to business або «Уряд – бізнесу») покликаний: скоротити час та зробити простішими такі процедури – реєстрацію підприємств, подачу декларацій, здійснення перерахунків в фонд соціального страхування, сплата податків; забезпечити бізнесу більше можливостей участі в державному управлінні; сприяти ефективному функціонуванню єдиної прозорої системи електронних

державних закупок через механізм державних тендерів, забезпечуючи чесну конкуренцію та рівні умови для її учасників.

Для забезпечення успішної співпраці «Уряд-бізнес» Торгово-промислова палата України разом з Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, Київською міською держадміністрацією, ДУ «Інститутом економіки та прогнозування НАН України», Китайської Торгової Асоціації, ДП «Укрпромзовнішекспертиза» та Комітету по державно-приватному партнерству при ТПП України два роки поспіль організовує та проводить конференції «Нова індустріалізація: виклики, можливості та перспективи для України» (2017 р.) і «Нова індустріалізація: спільні дії уряду та бізнесу» (2018 р.). На конференції в 2017 році було започатковано нову українську платформу для ефективного діалогу між бізнесом і представниками влади для вирішення актуальних питань щодо промислового розвитку України. Побудову в Україні інноваційної промислово-аграрної економіки – визнано головним завданням влади і бізнесу; найбільшими проблемами в досягненні поставленої мети вважають: обмеженість джерел фінансування, недоступність до них середнього і малого бізнесу; низький рівень захисту прав та інтересів бізнесу.

Розуміючи, що малий і середній бізнес в системі функціонування внутрішнього ринку відіграють значну роль, 10 травня 2018 року Кабінет Міністрів України ухвалив план заходів щодо реалізації розробленої Міністерством економічного розвитку і торгівлі Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні в період до 2020 року. Передбачено створення порталу МСП на базі офіційного сайту Мінекономрозвитку; створення Офісу розвитку МСП при Мінекономрозвитку; реалізацію пілотного проекту з часткового гарантування кредитів для МСП; реалізацію пілотного проекту створення регіональної мережі центрів підтримки підприємництва; запровадження програм розвитку МСП відповідно до пріоритетів інших стратегічних та програмних документів; удосконалення регуляторних процедур, які регулюють діяльність МСП (Про затвердження, 2018).

В листопаді 2018 року Кабінет міністрів України ухвалив постанову, якою скасував близько 700 регуляційних норм, які були приводами для перевірок бізнесу з метою дерегуляції підприємницької діяльності, що зможе Україні піднятися в рейтингу легкості ведення бізнесу. Зазначалось, що наступного року держава планує провести 143,4 тисячі перевірок бізнесу. Напередодні у Міністерстві економічного розвитку презентували сайт, на якому кожен підприємець може ознайомитись із запланованими державними перевірками (Вінокуров, 2018).

Один із напрямків відносин «Уряд-бізнес», який пов'язаний з єдиною прозорою системою електронних державних закупівель, був розкритикований Рахунковою палатою України. В рішенні від 31.05.2018 р. № 13-1 вказується, що у 2017 році система закупівель була непродуктивною та не досягла результативності. Такий висновок зроблено з огляду на те, що майже 74 % всіх замовників, на яких поширювалася дія Закону України «Про публічні закупівлі», не застосовували процедури публічних закупівель.

Відповідні органи державної влади не мають можливості здійснювати облік використаних державних коштів за процедурами публічних закупівель. Відповідно до норм Закону України «Про публічні закупівлі» Міністерство економічного розвитку і торгівлі України і Державна служба статистики України не наділені повноваженнями збору інформації щодо публічних закупівель. Державні статистичні спостереження на сьогодні не здійснюються. Отже, обсяг використаних коштів та кількість укладених договорів замовниками за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, державних підприємств тощо визначити в кількісних та вартісних показниках офіційно неможливо (Рішення Рахункової палати України від 31.05.2018 р. № 13-1). Вказуються і інші прорахунки в системі організації процедури публічних закупівель.

Отже, до основних, на наш погляд, проблем електронного урядування можна віднести наступні:

1. Неузгодженість дій всіх суб'єктів, що мають право і зобов'язані надавати адміністративні послуги, на предмет їх електронізації;

2. В інформації органів влади всіх рівнів не простежується наявність системи моніторингу процесу надання адміністративних послуг, системи оцінювання процесу щодо виконання завдань, визначених Концепцією е-урядування в Україні;

3. Не достатньо ефективно функціонує Міжгалузева рада з питань розвитку електронного урядування, яка покликана координувати дії органів державної влади по втіленню завдань розвитку електронного урядування. Про це свідчить відсутність достатньої інформації про її діяльність;

4. Не дотримується принцип «єдиного вікна». Центри по наданню адміністративних послуг на місцях користуються різними онлайн порталами (Igov, «Розумне місто», через особистий кабінет користувача, створений на офіційних веб-сайтах міських рад). Отже, не працює на належному рівні Єдиний державний портал адміністративних послуг.

5. Прослідковується тенденція, що в-основному місцевими органами влади надаються послуги другої стадії розвитку, так як для рівня четвертої стадії розвитку необхідна повноцінна електронна взаємодія всіх рівнів органів влади, налагоджена системна робота Єдиного державного порталу в інтеграційній взаємодії з державними органами влади, повномасштабний електронний доступ ЦНАП до державних реєстрів;

6. Занадто малими темпами проводиться електронна ідентифікація громадян для того, щоб була забезпечена можливість надання адміністративних послуг в електронній формі;

7. Удосконаленню та пришвидшенню впровадження підлягає і система переходу місцевих органів влади на електронний документообіг та підключення її до системи електронної взаємодії органів виконавчої влади;

8. Аналіз інформації про стан запровадження місцевими органами влади електронного документообігу свідчить про недосконалість функціонуючої нормативно-правової бази, на основі якої відбувається електронний документообіг;

9. Ще складніша ситуація з електронним цифровим підписом. Інформація від місцевих ЦНАП вказує на потребу у забезпеченні стандартизованого та сертифікованого

забезпечення. Великим негативом є непрофесіоналізм місцевих органів влади в плані підтримки, або хоч не перешкоджання переходу на електронний документообіг. Проблемою є і підготовка спеціалістів, які б могли правильно і системно працювати з стандартизованим та сертифікованим програмним забезпеченням. Оплата праці таких спеціалістів на місцевому рівні не є привабливою, тому й швидкості у запровадженні системи електронного документообігу не спостерігається;

10. Важливою проблемою, а можливо найголовнішою, є відсутність єдиної стратегії впровадження електронного документообігу з чіткою дорожньою картою по її виконанню; волі влади по пришвидшенню процесів електронного урядування з запровадженням електронного документообігу; широкої підтримки громадськості процесів інформатизації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вінокуров Я. Уряд скасував близько 700 регуляторних норм щодо перевірок бізнесу. URL: <https://hromadske.ua/posts/uryad-udoshkonaliv-sistemu-provedennya-perevirok-biznesu> (дата звернення: 03.09.2018).

2. В Україні пройшли перші земельні онлайн-торги. URL: <http://agroportal.ua/ua/news/ukraina/v-ukraine-proshli-pervye-zemelnye-onlaintorgi/> (дата звернення: 30.09.2018)

3. Деякі питання документування управлінської діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України № 55 від 17.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF> (дата звернення 14.09.2018)

4. Електронні послуги. Державне агентство з питань електронного урядування України. 30 жовтня 2018р. URL: <https://www.e.gov.ua/ua/projects/e-services> (дата звернення: 31.08.2018)

5. Клімушин П. С., Серенок А. О. Електронне урядування в інформаційному суспільстві : монографія. Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2010. 312 с.

6. Куйбіда В. С., Карпенко О. В., Наместнік В. В. Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату. Вісник НАДУ при Президентіві

України. Сер. Державне управління. Випуск №1. 2018. С. 5-10.

7. Національна освітня електронна платформа, 2017. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadskeobgovorennya/2018/02/15/BROSHURE_CONCEPT_E-BOOK.pdf (дата звернення: 01.09.2018)

8. Основна форма діловодства в державному секторі – електронна. URL : <https://www.medoc.ua/uk/blog/osnovna-forma-dilovodstva-v-derzhavnomu-sektori-elektronna> (дата звернення: 26.08.2018).

9. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності. Редакція Закону України від 04.04.2018 р. URL: <https://zakon.help/law/2806-IV/> (дата звернення: 02.09.2018)

10. Про затвердження плану дій з реалізації принципів Міжнародної хартії відкритих даних. Розпорядження Кабінет Міністрів України № 900-р від 21 листопада 2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900-2018-%D1%80> (дата звернення: 31.08.2018)

11. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні на 2017-2018 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 394р. від 14.06.2017 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/250069939> (дата звернення: 20.08.2018).

12. Про затвердження плану заходів щодо реалізації у 2018 р. Концепції вдосконалення інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2017-2020 роки. Урядовий портал. 10 травня 2018 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/uryad-uhvaliv-plan-zahodiv-shodo-realizaciyi-strategiyi-rozvitku-malogo-i-serednogo-pidpriemnictva-v-ukrayini> (дата звернення: 03.09.2018).

13. Про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом «єдиного вікна». Закон України № 2623 від 21.10.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-17/>(дата звернення: 02.09.2018).

14. Про розгляд Звіту про результати аналізу стану публічних (державних) закупівель у 2017 році. Рішення Рахункової палати України від 31.05.2018 р. № 13-1. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16756726/>

R_RP_131_2018.pdf?subportal=main (дата звернення: 03.09.2018).

REFERENCES

1. Vinokurov, Ya. (2018). *Uriad skasuvav blyzko 700 rehuliatornykh norm shchodo perevirok biznesu* [The Government repealed about 700 regulatory standards for the controls of business]. Retrieved from <https://hromadske.ua/posts/uryad-udoskonaliv-sistemu-provedennya-perevirok-biznesu> [in Ukrainian].
2. *V Ukraini proishly pershi zemelni onlain-torhy* [The first land online auctions took place in Ukraine]. (2018, October 18). Retrieved from <http://agroportal.ua/ua/news/ukraina/v-ukraine-proshli-pervye-zemelnye-onlaintorgi> [in Ukrainian].
3. *Deiaki pytannia dokumentuvannia upravlinskoi diialnosti: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 55 vid 17.01.2018* [Some issues of documenting management activities: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from January 17, 2018, №55]. (2018, January 17). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF> [in Ukrainian].
4. *Elektronni posluhy. Derzhavne ahentstvo z pytan elektronnoho uriaduvannia Ukrainy* [Electronic services. State Agency for E-Government of Ukraine]. (2018, October 30). Retrieved from <https://www.e.gov.ua/ua/projects/e-services> [in Ukrainian].
5. Klimushyn, P. S., Serenok, A. O. (2010). *Elektronne uriaduvannia v informatsiinomu suspilstvi* [E-Government in the Information Society]. *Monograph*. Kharkiv : Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr», 312 p. [in Ukrainian].
6. Kuibida, V. S., Karpenko, O. V., Namestnik, V. V. (2018). *Tsyfrove vriaduvannia v Ukraini: bazovi definityi poniatiino-katehorialnoho aparatu* [Digital Government in Ukraine: Basic Definitions of the Concept-Categorical Apparatus]. *Visnyk NADU pry Prezydentovi Ukrayiny. Ser. Derzhavne upravlinnya*, Vol. 1. pp. 5-10. [in Ukrainian].
7. *Natsionalna osvitnia elektronna platform* [National Educational Electronic Platform]. (2017). Retrieved from https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadskeobgovorennya/2018/02/15/BROSHURE_CONCEPT_E-BOOK.pdf [in Ukrainian].

8. Osnovna forma dilovodstva v derzhavnomu sektori – elektronna [The main form of office work in the public sector is electronic]. (2018). Retrieved from <https://www.medoc.ua/uk/blog/osnovna-forma-dilovodstva-v-derzhavnomu-sektori-elektronna> [in Ukrainian].

9. Pro dozvilnu systemu u sferi hospodarskoi diialnosti. Redaktsiia Zakonu Ukrainy [About the permit system in the field of economic activities. Revised edition of the Law of Ukraine]. (2018, April 4). Retrieved from <https://zakon.help/law/2806-IV/> [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia planu dii z realizatsii pryntsyypiv Mizhnarodnoi khartii vidkrytykh danykh. Rozporyadzhennya Kabinet Ministriv Ukrayiny vid 21 lystopada 2018 roku № 900 [On Approval of the Action Plan for the Implementation of the Principles of the International Charter on Open Data. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from November 21, 2018, № 900]. (2018, November 21). Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900-2018-%D1%80> [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo realizatsii Kontseptsii rozvytku systemy elektronnykh posluh v Ukraini na 2017-2018 roky. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 14.06.2017 roku № 394 [On Approval of the Plan of Measures to Implement the Concept for the Development of the Electronic Services System in Ukraine for 2017-2018. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from June 14, 2017, № 394]. (2017, June 14). Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250069939> [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo realizatsii u 2018 r. kontseptsii vdoskonalennia informuvannia hromadskosti z pytan yevroatlantychnoi intehratsii Ukrainy na 2017-2020 roky. [On approval of the plan of measures in 2018 to implement the Concept for improving public information on Euro-Atlantic integration of Ukraine for 2017-2020.]. *Uriadovyi portal*. (2018, May 10) Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/uryad-uhvaliv-plan-zahodiv-shodo-realizatsiyi-strategiyi-rozvitku-malogo-i-serednogo-pidpriyemnictva-v-ukrayini> [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy Pro pidhotovku ta realizatsiiu investytsiinykh proektiv za pryntsyptom «iedynoho vikna» vid 21 zhovtnia 2010

roku № 2623 [Law of Ukraine on preparation and realization of investment projects on the principle of “single window” from October 21, 2010, № 2623]. (2010, October 21). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-17/> [in Ukrainian].

14. Pro rozghliad Zvitu pro rezultaty analizu stanu publichnykh (derzhavnykh) zakupivel u 2017 rotsi. Rishennia Rakhunkovoi palaty Ukrainy vid 31.05.2018 r. № 13-1 [On consideration of the Report on the results of the analysis of the public (state) procurement state in 2017. Decision of the Accounting Chamber of Ukraine from May 31, 2018, № 13-1]. (2018, May 31). Retrieved from http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16756726/R_RP_131 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

В статті акцентовано увагу на електронному урядуванні як важливому для України механізмі переходу до інформаційного етапу розвитку. Вказуючи на роль електронного урядування в адаптації суспільства до нових умов життя, праці, побуту, спілкування, розглянули кращі управлінські практики по напрямках: між органами державного управління (G2G), між державою і бізнесом (G2B) і між державою та громадянами (G2C). Кожний напрямок розглянули як в загальнотеоретичному плані, так і в практичній площині – на основі дій органів влади, переважно в 2018 році.

На основі проаналізованих дій органів української влад по переходу до системи електронного урядування, виокремили ряд проблем, вирішивши які наша держава зможе забезпечити більш ефективний процес входження в глобальний інформаційний простір.

Окремо зверталась увага на системі надання електронних послуг населенню, вказуючи на переважаючий другий рівень розвитку при вимозі глобалізованого світу – четвертої стадії розвитку. Вказували на найбільшу проблему: недотримання головного принципу по наданню електронних послуг – використання системи «єдиного вікна»; на неналежний рівень функціонування Єдиного державного порталу адміністративних послуг; на низький рівень

компетентності частини працівників ЦНАП; на низький рівень забезпечення ЦНАП стандартизованим та сертифікованим програмним забезпеченням. Окремо звернута увага на проблемі цифрового підпису.

В статті наголосили на необхідності утвердження єдиної стратегії впровадження електронного документообігу з чіткою дорожньою картою по її виконанню; на синхронізації дій тих державних органів влади, від дій яких залежить забезпечення ефективного переходу до системи електронного урядування; на необхідності залучення до процесів інформатизації, цифровізації громадянськості: як в якості контролюючої та стимулюючої сили, так і в якості найактивніших учасників процесів.

Ключові слова: інформаційне суспільство, електронне урядування, електронний документообіг, електронні послуги, Єдиний державний портал адміністративних послуг, система «єдиного вікна», цифрові технології.

АННОТАЦІЯ

В статтє акцентировано внимание на електронном управленнї как важном для Украины механизме перехода к информационному етапу развития. Указывая на роль електронного управления в адаптации общества к новым условиям жизни, труда, быта, общения, рассмотрели лучшие управленческие практики по направлениям: между органами государственного управления (G2G), между государством и бизнесом (G2B) и между государством и гражданами (G2C). Каждое направление рассмотрели как в общетеоретическом плане, так и в практической плоскости – на основе действий органов власти, преимущественно в 2018 году.

На основе проанализированных действий органов украинской властей по переходу к системе електронного управления, выделили ряд проблем, решив которые наше государство сможет обеспечить более эффективный процесс вхождения в глобальное информационное пространство.

Отдельно обращалось внимание на системе предоставления електронных услуг населению, указывая на преобладающий второй уровень развития при требовании

глобализирующегося мира – четвертой стадии развития. Указывали на самую большую проблему: несоблюдение главного принципа по оказанию электронных услуг – использование системы «единого окна»; на ненадлежащий уровень функционирования Единого государственного портала административных услуг; низкий уровень компетентности части работников ЦНАП; низкий уровень обеспечения ЦНАП стандартизированным и сертифицированным программным обеспечением. Отдельно обращено внимание на проблеме цифровой подписи.

В статье указали на необходимость утверждения единой стратегии внедрения электронного документооборота с четкой дорожной картой по ее выполнению; на синхронизацию действий тех государственных органов власти, от действий которых зависит обеспечение эффективного перехода к системе электронного управления; на необходимость привлечения к процессам информатизации, цифровизации общественности: как в качестве контролирующей и стимулирующей силы, так и в качестве активных участников процессов.

Ключевые слова: информационное общество, электронное управление, электронный документооборот, электронные услуги, Единый государственный портал административных услуг, система «единого окна», цифровые технологии.

Надійшла до редакції: 15.10.2018 р.

Прийнята до друку: 01.11.2018 р.

УДК 94: [929.522.1:908](477) «16-18»

DOI: 10.31470/2518-7600-2018-6-268-286

**HISTORY OF IVASHCHENKO'S FAMILY FROM THE
VILLAGE OF LETSKI OF PEREYASLAV-
KHMELNITSKIY DISTRICT OF KYIV REGION**

**ІСТОРИЯ РОДУ ІВАЩЕНКІВ ІЗ СЕЛА ЛЕЦЬКИ
ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКОГО РАЙОНУ
КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Микола Шкіра,

завідувач науково-дослідного
філіалу «Музей народної
архітектури та побуту
Середньої Наддніпрянщини»,
Національний історико-
етнографічний заповідник
«Переяслав»

Mykhola Shkira,

Head of research department of
«Museum of folk architecture
and life of Middle
Naddnipryanshchyna»,
The National Historical and
Ethnographic Reserve
«Pereiaslav»

Людмила Шкіра,

завідувач науково-дослідного
відділу «Музей народного
сухопутного транспорту
Середньої Наддніпрянщини»,
Національний історико-
етнографічний заповідник
«Переяслав»

Liudmyla Shkira,

Head of research department of
«Museum of the Folk Land
Transport of Middle
Naddnipryanshchyna»,
The National Historical and
Ethnographic Reserve
«Pereiaslav»

Shkiraluidmila@ukr.net

Shkiraluidmila@ukr.net

ABSTRACT

The article investigates the history of Ivashchenko family from the village of Letski (Pereiaslav-Khmelnytskyi district of Kiev region) in the 17th and 21st centuries.

The lawful past of the Ivaschenko family reflects one of the typical life strategies of the Ukrainian peasant family of Cossack descent from Central Ukraine. The founders of the family affirmed their knighthood, having served several generations in the ranks of

the Zaporozhian Army. Their descendants in the 17th and 19th centuries managed to preserve personal freedom and continued to call themselves proudly Cossacks. The tribe existed and developed successfully through tireless labor on earth and large families, which became the main guarantee of the continuation of the family.

The scientific novelty of the research is that at the moment no detailed analysis of the history of the Cossack family of Ivashchenko from the village was conducted. These materials were not the subject of independent study, therefore the analysis of this problem will help to analyze the contribution of the family to the thorny ethnographic and development of the Ukrainian nation.

The Ivashchenko is a family of Cossack descent with a long history. The earliest news about the existence of the genus dates back to the time of Khmelnytskyi, when, during the National Liberation War of 1648-1657, under the leadership of Bogdan Khmelnytskyi, an independent Cossack state emerged. The name «Ivashchenko» can be found in the register of the Zaporozhian Army in 1649 among the Cossacks of the Pereiaslav regiment. Obviously since then, representatives of this glorious Cossack family lived from generation to generation in the village. Letsky was the Cossack region and even the legends about the founding of the village, connected with the person of the Cossack elder of Letsyk, who, received a land plot near the village of Brovarka and founded a farm. The appearance of the village dates back to the end of the 16th and early 17th centuries, although this territory was inhabited during the times of Kievan Rus.

Key words: *family, village, nation, people, Ivashchenko.*

Постановка проблеми. Здавна наша земля надзвичайно багата не лише на чорноземи, головний скарб – людський ресурс. У XVIII-XXI ст. українці пережили чимало злетів та падінь. Українська нація здолала тяжкий шлях, змінюючи себе та організацію державної влади. Цей шлях був довгим та важким, та завдяки потенціалу народу, видатним особистостям, родинам, любові до рідної землі, українська політична нація долає всі перешкоди на своєму шляху та перетворюється у правову, демократичну, духовну, заможну країну європейського світу. Великий внесок у цей важливий і тернистий історичний

та етнокультурний розвиток здійснила наддніпрянська родина Іващенкоів із с. Лецьки Переяслав-Хмельницького р-ну Київської області.

Мета цієї розвідки – висвітлити минуле роду Іваненків, що відображає одну із типових життєвих стратегій української селянської родини козацького походження із Центральної України. Засновники роду утвердили своє рицарське становище, пронісши у кількох поколіннях службу у лавах Війська Запорозького. Їхні нащадки у XVIII-XIX ст. зуміли зберегти персональну свободу та й надалі продовжували гордо іменувати себе козаками. Рід успішно існував та розвивався завдяки невтомній праці на землі та багатодітним сім'ям, що ставали основною запорукою продовження роду.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на даний момент не проводився детальний аналіз історії козацького роду Іващенкоів із с. Лецьки Переяслав-Хмельницького р-ну Київської області, дані матеріали не були предметом самостійного вивчення, тому аналіз цієї проблеми допоможе розглянути внесок родини у тернистий етнокультурний розвиток української нації.

Виклад основного матеріалу. Іващенкои – родина козацького походження із давньою історією. Найдавніші звістки про існування роду сягають часів Хмельниччини, коли в ході Національно-визвольної війни 1648-1657 рр. під проводом Богдана Хмельницького, постала незалежна козацька держава. Прізвище «Іващенко» можна зустріти в реєстрі Війська Запорозького 1649 р. серед козаків Переяславського полку (Тодійчук, 1995: 320, 325). Очевидно ще відтоді представники цього славного козацького роду із покоління в покоління проживали в с. Лецьки. Це був козацький край і навіть легенди про заснування села, пов'язані з особою козацького старшини Лецика, який, одержавши наділ землі біля р. Броварки і заснував хутір. Появу села відносять до кінця XVI – початку XVII ст., хоча ця територія була заселена в часи Київської Русі.

У часи держави Війська Запорозького с. Лецьки належало до Переяславського полку. Коли ж українські землі наприкінці XVIII ст. були інкорпоровані до складу Російської імперії, село

аж до 1917 р. адміністративно належало до Переяславського повіту Полтавської губернії. Станом на 1926 р. у селі нараховувалося 237 дворів та проживало 1772 мешканці.

На особу засновника роду вказує саме прізвище. Іващенко – патронімічне прізвище, спершу так кликали сина Івашка. Типово для козацьких прізвищ воно сформувалось від додавання суфікса –енко. «Іван» і похідне від нього «Івашко» традиційно одне із найпоширеніших українських імен. Воно давньоєврейського походження, у перекладі дослівно означає «Божа благодать» (Зосимов, 2015: 276).

Найдавнішим відомим нам представником роду був Давид Іващенко, який народився у другій половині XVII ст. У нього було троє синів – Михайло, Василь, ім'я третього не відоме. Усі вони народилися на рубежі XVII-XVIII ст. Михайло Данилович Іващенко, згаданий як самостійний господар у Румянцевському переписі Лецьків за 1766 р., там він записаний як «лецьківський козак, 70 років (насправді близько 60-65), старий, удовець, із предків козак. Його діти Лаврін 16-ти та Паражка 18-ти років» (ЦДІАК, ф. 57, оп. 1, спр. 289, арк. 134 зв.135). Румянцевський перепис – генеральна ревізія, генеральний опис Лівобережної України (Гетьманщини), що його проводив за дорученням уряду Російської імперії у 1765-1769 рр. Петро Румянцев, генерал-губернатор Малоросії. Метою ревізії було зробити перепис населення та зібрати докладні відомості про демографічний та економічний стан краю. Опис містить у собі цінний матеріал до історії соціально-правового стану напередодні ліквідації автономної Гетьманщини.

Усі троє братів заснували власні сім'ї, кожна з яких у подальшому продовжувала розростатися новими родовими відгалуженнями. Як наслідок, родова спільнота Іващентів уже на початок XX ст. нараховувала десятки членів. Гілка, до якої належить Борис Іванович Іващенко, була заснована невідомим нам сином Давида Іващенко. Цю гілку продовжив онук Давида – Іван Іващенко, який народився між 1725 і 1726 рр. Поряд із дядьком Михайлом, Іван Іващенко, згаданий у Румянцевському переписі 1766 р., як самостійний господар, власник нив у Лецьках (ЦДІАК, ф. 57, оп. 1, спр. 289, арк. 137).

Він одружився із Гапкою Іванівною Гриценко, яка походила із сусіднього до Лецьків села Циблі (за 5,2 км від села Лецьків). Так само, як чоловік, вона походила з козацького роду, була «козачого звання». У сім'ї Івана та Гапки між 1745 і 1768 рр. народилося п'ятеро дітей – сини Артем, Павло та Іван, а також доньки Кулина й Орина Іващенко (ЦДІАК, ф. 57, оп. 1, спр. 289, арк. 137 зв.).

Румянцевський перепис 1766 р. подає цікаві обставини побуту і складу родини Івана Іващенко. Так, двір, де знаходився його дім і будинки родичів, був: *«новий, між дворів лецьківських козаків, з одного боку – Семена Чайки, з другого – Федора Ланівця, з третього – Леска Сидоренка, з четвертої – дорога, що йде з Вінинець у Лецьки. У дворі 3 хати (ізби) недобудованих, 5 рублених штихлів (амбарів), 6 сараїв (хлівів) для худоби. Живуть у дворі цьому виборні козаки. Той двір знаходиться на здавна козачому місці, що дісталось їм, Іващенкам, від їхніх предків по спадку, кріпостей не мають»* (ЦДІАК, ф. 57, оп. 1, спр. 289, арк. 137, 138).

Сам Іван Іващенко з предків козак, якого перепис називає братаничем Михайла Давидовича, мешкав у другій хаті описаного двору. На момент укладення перепису йому вже сповнилось близько 40 років.

Цікаво, що при дворі Івана Іващенко також мешкав Опанас Шестеросиленко, юнак 22 років, уродженець Подільської області, с. Григорівки. Сьогодні це село знаходиться на правому березі р. Дніпра, в Обухівському районі Київської області, а в часи Івана Іващенко воно належало до Речі Посполитої. На момент укладення румянцевського перепису (1766 р.) Річ Посполита доживала свої останні роки. Згідно умов Андрусівського перемир'я 1667 р. і Вічного миру 1686 р. між Польщею і Московським царством, кордон між обома державами пролягав по Дніпру. Зважаючи на особливості тодішньої геополітики, с. Лецьки, що знаходилося на лівому березі Дніпра, було тоді прикордонним селом з Польщею і життя тутешніх мешканців багато чим було зав'язане на перевезеннях товарів через кордон. Тоді рівень ріки був нижчим, а русло вужчим ніж тепер, бо сучасного Канівського водосховища не існувало, тому там, поза сумнівом,

процвітав прикордонний бізнес, відбувалися нелегальні переходи кордону тощо. При дворі Івана Іващенка також проживав підсусідок Кирило Ковальський, що теж, як зазначив перепис, походив із Подільської області, а саме з с. Тростянця Канівського повіту (ЦДІАК, ф. 57, оп. 1, спр. 289, арк. 138).

До соціальної категорії підсусідків в Україні в XVI-XVIII ст. належали зубожілі селяни, які не мали власного господарства і жили в чужих дворах, «у сусідах». Взаємовідносини між підсусідками та їхніми господарями ґрунтувалися на усних договірних умовах. За користування житлом підсусідки відробляли в господарствах своїх хазяїв. Не виключено, що підсусідок Івана Іващенка був кріпаком-втікачем з Правобережної України, який знайшов притулок в господарстві Івана Іващенка.

У тісному сусідстві з Іваном Іващенком також мешкав його двоюрідний брат Харко Васильович Іващенко, зі своєю чималою сім'єю, яка станом на 1766 р. налічувала семеро дітей (ЦДІАК, ф. 57, оп. 1, спр. 289, арк. 138). У майбутньому нащадки Харка мали чисельне потомство, тому ця родова гілка Іващенко продовжила своє зростання.

Господарство Іващенко було представлене далеко не одним двором. Чи не головним володінням роду була земля. У переписі зазначалося, що орні поля дісталися Іващенко від предків. Їхня орна земля знаходилася в таких локаціях довкола села Лецьки: у «Глибокій долині», в урочищах «Одинець», «Вила», «Крисова могила», «під самим селом», «Цебрикова могила», «Розгребена могила», «Ровець», «Майдан», «Малий Майдан», «могила Ращиха», «Козачиха», «Озерна», «Рокить», «Війницька доріжка». Перелічені землі зокрема належали Михайлу Іващенку. Натомість Іван Іващенко володів землями під трьома сівозмінами: перша, у напрямку Переяслава, нива на Гельмязівському шляху, «Іващенкова долина», «Скорикова могила»; друга – у бік с. Хоцьки, третя – у напрямку с. Виповзки. Іващенко також належав «*предківський спадковий будівельний ліс поза с. Циблі (дуби та липи) 660 сажнів довкруг*», а також спільний ліс під с. Комарівка, площею 370 сажнів. До того ж, Іван Іващенко володів окремим лісом в урочищі «Вирки», який 9 січня 1740 р. перейшов у якості

спадку дружині Гапці від її батька, цибельського козака Івана Гриценка. Підтвердженням цьому був письмовий заповіт Іванового тестя. Нарешті, господарство Іващенкоів доповнював власний вітряк на один камінь та вулики (ЦДІАК, ф. 57, оп. 1, спр. 289, арк. 141). Таким чином, станом на другу половину XVIII ст. Іващенкої володіли самодостатнім господарством, яке забезпечувало їм пристойний рівень життя та добробут.

Іван Іващенко не дожив до 1795 р. – часу, з якого зберігся сповідний список мешканців с. Лецьки. Його рід продовжив син Павло Іванович Іващенко, який народився близько 1758 р. і був згаданий у сповідній відомості місцевої церкви 1775 р. На той час його сім'ю складала дружина Марія Андріївна і трое дітей: Омелян, Олена та Іван. У списку хата Павла Івановича значилася під № 87 та знаходилася у дворі № 37 (ЦДІАК, ф. 127, оп. 1, спр. 1015, арк. 250 зв. 251).

Найстарший син Павла Івановича, Омелян, доводиться прямим предком Борису Івановичу по батьковій лінії. Проте у документах бракує точних відомостей про його сім'ю. Омелян Павлович народився близько 1787 р., був згаданий у ревізькій сказці с. Лецьки за 1850 р. На той момент уже овдовів. Дружина померла ще молодою жінкою, а Омелян Павлович удруге вже не одружився. Тому знаємо лише про одного його нащадка – Федора Омеляновича Іващенко. Він народився близько 1809 р., подорослішавши одружився із Марією Мартинівною, із невідомого нам роду. Є відомості про п'ятеро їх дітей: Єфросинію, Івана, Явдоху, Федора і Василя. Усі вони народилися між 1830 та 1848 рр. (ДАКО, ф. 1455, оп. 1, арк. 837 зв. 838). З поміж дітей найстарша донька Єфросинія, ще в 1848 р. вийшла заміж за козака Петра Яковича Барана (ДАКО, ф. 1455, оп. 1, спр. 261, арк. 75). Одружився також Федір Федорович Іващенко: його лінію продовжили п'ятеро дітей, які він мав у шлюбі з Явдохою Федорівною. Коли перервалосся життя Федора Омеляновича – достеменно невідомо. Відомо лише, що його дружина, Марія Мартинівна, померла на 70 році життя, 21 грудня 1869 р., як зазначив священник – від старості (ЦДІАК, ф. 224, оп. 3, спр. 35, арк. 97). Уся сім'я, включно з дідусем Омеляном Павловичем, вписана у ревізьку сказку с. Лецьки за 1850 р., що нині зберігається у Державному архіві

Київської області. Ревізькі сказки – це документи, що відображають результати проведення ревізій податного населення Російської імперії у XVIII-XIX ст. У цих документах наводяться поіменні списки населення, в яких вказувалося ім'я, по-батькові та прізвище власника двору, його вік, ім'я та по-батькові членів родини із зазначенням віку та відношення до глави сім'ї (ДАКО, ф. 1455, оп. 1, спр. 261, арк. 46).

Прадідом Бориса Івановича став старший син Федора Омеляновича – Іван Федорович Іващенко. У всіх без винятку архівних документах його соціальний статус окреслений словом «козак». Це означає, що він залишився особисто вільною людиною, а персональну свободу йому забезпечувало козацьке походження (ДАКО, ф. 1455, оп. 1, спр. 261, арк. 30, 42, 46).

У 1854 р. Іван Федорович одружився із Марфою Іллівною, дочкою козака Іллі Буряка. На той момент він був юним хлопцем, якому сповнилося 19 років, а його нареченій – 20. Шлюб взяли у місцевій церкві, а свідком події виступив родич Йосиф Назарович Іваненко (ДАКО, ф. 1455, оп.1, спр. 261, арк. 94 зв.).

Згодом Іван Федорович фігурує на сторінках метричних книг с. Лецьки за типових ситуацій у житті села, як свідок на весіллях і хрещеннях дітей. Так, у 1853 р. він став хрещеним батьком Федори, дочки Петра Барана і Фросини Федорівни (ДАКО, ф. 1455, оп.1, спр. 261, арк. 46). Найпізніша згадка про Йосифа Назаровича датується 1870 р. (ЦДІАК, ф.224, оп. 3, спр. 35, арк. 40).

Іван Федорович, на відміну від свого брата Федора, залишив одного сина Федора Іващенка (прадіда Бориса Івановича), який народився близько 1861 р. В юному віці він одружився із Химою Володимирівною Шепіль. Їхня сім'я швидко зростала, у проміжку 1881-1898 рр. народилося дев'ятеро дітей: сини – Костянтин (1881), Іван (1885), Михайло (1887), Кузьма (1889), Андрій (1891), Микита (1894), а також доньки – Ганна (1884) і Надія (1896) (ЦДІАК, ф. 224, оп. 3, спр. 35, арк. 214, 238; спр. 258, арк. 10 зв., 47 зв., 81 зв, 141 зв., 185 зв., 230 зв.).

Перша дружина Федора – Хима Володимирівна померла близько 1909 р. Овдовілому чоловіку нелегко було справлятися із домашнім господарством та ростити чисельне потомство. Тому вже на порозі п'ятдесятиліття Федір одружується вдруге, із Зіновією Василівною. Зрілий вік не став завадою для народження чотирьох дітей: Тихона (1909), Олександра (01.06.1911), Євгенії (14.12.1913), Ксенії (09.12.1915) (ЦДІАК, ф. 224, оп. 3, спр. 798, арк. 23 зв.; спр. 993, арк. 133 зв.; спр. 1000, арк. 141 зв.; спр. 1006, арк. 209 зв. 210; ф. 127, оп. 1, спр. 110, арк. 141).

Федір Іванович мав бути шанованою в локальній спільноті особою, адже хрещеними батьками його дітей ставали навіть особи дворянського походження. Так, хрещеною матір'ю його доньки Євгенії 17 грудня 1913 р. стала дворянка Марія Григорівна Романенко, а в 1891 р. сина Андрія хрестила інша дворянка, Мотрона Никанорівна Палагутіна (ЦДІАК, ф. 224, оп. 3, спр. 1000, арк. 141 зв.; спр. 1006, арк. 210). Загальне потомство Федора Івановича – 13 дітей від двох шлюбів. У тогочасному соціумі багатодітні сім'ї були нормою. Жінка народжувала протягом усього свого репродуктивного віку, в середньому, кожні два роки. Це пояснювалося тим, що багатодітна сім'я ставала основною запорукою продовження роду. Водночас діти – це була основна інвестиція батьків, а також такі необхідні у сільському господарстві робочі руки, адже вже із самого малку діти допомагали батькам у веденні господарства.

Сам глава цього великого сімейства, Федір Іванович Іващенко, помер 20 грудня 1920 р. від тифу, у віці 60 років (ЦДІАК, ф. 224, оп. 3, спр. 1000, арк. 141 зв.; спр. 258, арк. 106 зв.). Це були нелегкі часи – люди втомились і виснажились від тривалої війни, яка у 1917 р. переросла у черговий катаклізм. Бурхливі події відбилися на побуті селян, переходи своїх і чужих армій, отаманщина, та врешті, більшовицька окупація.

Смерть від тифу – свідчення виснаження та слабкості організму, адже ця хвороба передусім поширюється там, де панують голод, погані санітарні умови, тому в ті революційні роки мешканці українських сіл та міст від тифу помирили тисячами.

По-різному склалися долі нащадків Федора Івановича. Дехто з дітей помер ще у дитячому віці (Тихін), а інші п'ятеро синів (Іван, Михайло, Кузьма, Андрій та Микита) дожили до дорослого віку, поодружувалися і мали власне потомство. Найшвидше з них заснував сім'ю Михайло Федорович Іващенко, 11 лютого 1911 р. він 24-річним юнаком взяв шлюб з Ксенією Никифоровною Шепель (ЦДІАК, ф.224, оп. 3, спр. 1143, арк. 41 зв.). У сім'ї встигло народитися всього двоє дітей – син Грицько (1913-1933) і донька Василина (1915-1933) (ЦДІАК, ф. 224, оп. 3, спр. 993, арк.147 зв.). Нормальний плин сімейного життя перервала Перша світова війна. Михайла мобілізували рядовим солдатом у 411-й піхотний сумський полк. 5 червня 1916 р. він брав участь у боях проти австро-угорської армії під Чернівцями, де був поранений. Згодом його відправили ближче до дому, у Полтавську губернію, а після цього демобілізували, що дозволило йому повернутися у рідне село (Інформаційний портал «Пам'яті героїв Великої війни 1914-1918 рр.». URL: [http://dwar.mil.ru /cartoteka/ yalutorovsk/ 1730329/](http://dwar.mil.ru/cartoteka/yalutorovsk/1730329/)). Служба в армії в часи війни – це не тільки небезпека бути пораненим чи загинути у бою, але й ризики та спокуси, які несе із собою життя у поході, далеко від сім'ї. Під час служби Михайло заразився сифілісом і помер від цієї хвороби у рідному селі, ще до завершення війни 9 жовтня 1917р. (ЦДІАК, ф. 224, оп.3, спр. 1143, арк. 20, зв.-21.).

Фронти Першої світової війни також пройшов старший брат Андрія Федоровича, Кузьма Іващенко. Він ще встиг одружитися в переддень війни, 2 липня 1917 р. із Марією Микитівною Устич (ЦДІАК, ф.224, оп.3, спр. 1006, арк. 269 зв.). До війська був призваний рядовим у 63-й піхотний Углицький полк. Воював на теренах теперішньої Польщі, де захворів і 10 липня 1916 р. потрапив у лазарет на лікування, про що зберігся документ (Інформаційний портал «Пам'яті героїв Великої війни 1914-1918 рр.»). Варто зазначити, що на фронти Першої світової війни були призвані й інші представники роду, дальші родичі сім'ї Федора Івановича Іващенко, як наприклад, Яків Семенович Іващенко. Він теж був поранений 1916 р. і потрапив на лікування у Москву (Інформаційний портал «Пам'ять народу 1941-1945»).

Дідусем Бориса Івановича став Андрій Іващенко – шоста дитина у сім'ї Федора Івановича і Хими Володимирівни. Він народився 14 жовтня 1891 р. у прадідівському с. Лецьки і того ж дня був охрещений у місцевій церкві. Його хрещеними батьками стали двоюрідний брат батька Євсевій Федорович Іващенко та дворянка Мотрона Никанорівна Палагутіна (ЦДІАК, ф. 224, оп. 3, спр. 258, арк. 106 зв.). Цікаво, що Євсевій Федорович доводився хрещеним ледь чи не для половини дітей свого кума Федора Івановича.

Перші відомі згадки про Андрія Федоровича, як учасника звичних, однак урочистих подій родинного життя мешканців с. Лецьки – хрещень дітей і шлюбів, сягають 1915 р. Не виключено, що він так само, як і брати, пройшов військову службу в часи Першої світової війни, однак відповідні документи не виявлені. Імовірно, одружився після війни. Його нареченою стала Ірина, донька місцевого селянина Степана Коржа. Як дружина Андрія була згадана вже 1919 р. (тоді вона стала хрещеною матір'ю Тимофія Васильовича Устича) (ЦДІАК, ф. 224, оп. 3, спр. 1006, арк. 10; спр. 1143, арк. 10 зв.).

Сім'я не була багатодітною, у 1922 р. в Андрія Федоровича та Ірини Степанівни народився син Іван. У родині побутують спогади про інших дітей у цій сім'ї, які загинули у лихоліття Голодомору, однак відомостей про них немає. На долю Андрія Федоровича, та й з рештою всього роду, припали тяжкі випробування наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. Іващенко були працелюбними й умілими землеробами, які досягли достатку завдяки невтомній праці, частина з них взагалі була середняками і під розкуркулення потрапила за небажання іти в колгоспне ярмо. Окремі представники роду, як куркулі й «вороги радянського народу», були позбавлені майна і вивезені до Сибіру. Небажання підкорятись новим порядкам, перетворюватися із селян-власників і самостійних господарів у найману робочу силу в колгоспі, змусило Й. Сталіна вдатися до кардинальних методів – зламати опір селянства через штучний голод. Загальна кількість померлих від голоду по Лецьківській сільській раді (села Лецьки, Віненці, Пологи-Чобітьки) дослідники обраховують у 1265 чол. У самому с. Лецьки загинуло 456 чол. Більшість померлих від голоду

були поховані на сільському кладовищі. В пам'ять жертвам Голодомору 1932-1933 рр. з ініціативи сільської ради на кладовищі встановлено дерев'яний хрест.

Те, якою катастрофою став Голодомор 1932-1933 рр. можна побачити на прикладі родини Іващенко. У ті страшні роки померло аж 13 представників родової спільноти, і це лише офіційні дані, які були опубліковані в Національній книзі пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 рр. в Україні (Національна книга пам'яті, 2008: 658).

Найперше, ще в розквіті сил, на 41 році життя, 15 липня 1932 р. помер Андрій Федорович Іващенко. Причина смерті у документах вказана як запалення легень, хоча фактично, він помер від виснаження через недоїдання. Ще через рік від голоду померли його старший брат Кузьма Федорович (у віці 43 років) та молодший Микита Федорович (у віці 39 років). В обох випадках, як причина смерті, значилося «від виснаження». Особливо трагічних обрисів набрала ситуація, коли від голоду в селі почали масово вмирати діти. Біда трапилася у сім'ї старшого брата Андрія Федоровича, покійного на той час Михайла – у червні 1933 р. Одне за одним померли обоє дітей – Грицько і Василина (Національна книга пам'яті, 2008: 658).

Такою дорогою ціною радянська влада змусила виживших селян вступити у новостворені колгоспи, та облишити спроби протистояння побудові комуністичних порядків у селі. У 1930 р. в с. Лецьки створили колгосп «Соцпребудова», де згодом і працювала більшість населення села.

Після розкуркулень і Голодомору 1932-1933 рр. родова спільнота Іващенко у с. Лецьки дуже зменшилася. Тим не менше, вцілілі Іващенко зуміли продовжити рід і своєю повсякденною працею забезпечити гідне майбутнє своїм нащадкам.

Черговим випробуванням для мешканців с. Лецьки стала Друга світова війна. Окремі представники роду відзначились у боях на полях цієї кривавої і довгої війни. Так, Олександр Васильович Іващенко (1921 р.н.) був призваний до війська для проходження строкової служби у 1940 р., незадовго до початку

радянсько-німецької війни. З боями він пройшов усі чотири роки бойових дій. Спершу служив єфрейтором, згодом командував взводом піхоти. В ході військових дій переніс поранення. Війну закінчив в чині старшого сержанта. Під час служби виконував обов'язки телефоніста. Зокрема в нагородному листі зазначалося, що «он в боях показав отвагу, стойкость и умение. Работая линейным надсмотрщиком, обеспечивал бесперебойную связь штаба полка с КП батальонов. Во время порыва связи, будучи контуженым, тов. Иващенко устранил двадцать порывов линии связи».

Олександр Васильович Іващенко двічі був нагороджений медаллю «За бойові заслуги» – 30 січня 1943 р. та 28 листопада 1944 р. Ця нагорода існувала в радянській армії ще з 17 жовтня 1938 р. для відзначення воїнів Червоної Армії, Військово-Морського Флоту і прикордонної охорони за виявлену мужність, умілі, ініціативні і сміливі дії в бою, що сприяли успішному виконанню бойових завдань. Медаллю в основному нагороджувався рядовий і сержантський склад радянської армії.

Іван Іващенко – єдиний син Андрія Федоровича та Ірини Степанівни, якому вдалося пережити лихоліття розкуркулення, голоду та колективізації. У роки голоду дитині вдалося врятуватися завдяки тому, що батьки зуміли влаштувати його в інтернаті, де в цей час дітям ще можна було вижити. Навчався у школі с. Пологи-Вергуни (за 17, 5 км від с. Лецьки), яку закінчив напередодні війни, у 1941 р. Роки війни Іван Андрійович провів у складі з'єднань 368 стрілецької дивізії 1224 полку. Дивізія брала участь у боях на Карельському фронті, обороні Карелії та битві за звільнення Петрозаводська. Тут Іван Андрійович служив командиром мінометного розрахунку. По закінченню війни Іван Андрійович став одним із кількох тисяч солдат та офіцерів, які своїм маршем 24 червня 1945 р. провели історичний Парад Перемоги на Красній площі у м. Москва, в ознаменування перемоги над фашистською Німеччиною.

За військові заслуги ветеран був нагороджений Орденом Вітчизняної війни I ступеня, актив нагород також доповнили 12 медалей. Після війни Іван Андрійович вирішив продовжити

службу в армії та здобути звання офіцера. Тому з квітня 1944 р. по серпень 1946 р. навчався військовій справі на офіцерських курсах в Московському Червонознаменному училищі імені Верховної Ради РРФСР. Здобувши чин лейтенанта, з 1946 по 1948 рр. служив командиром взводу в 45 стрілецькій дивізії у м. Печенега Мурманської області, неподалік кордону з Фінляндією. Тим не менше, військову кар'єру не судилося продовжити. За станом здоров'я, підірваного у роки війни, Іван Андрійович у 1948 р. покинув службу в армії.

Опісля, Іван Андрійович Іващенко повернувся у рідні краї, однак уже не в с. Лецьки, а в районний центр, місто Переяслав-Хмельницький Київської області. Тут Іван Андрійович якийсь час працював в органах МВС, зокрема з 1948 р. по 1952 р., займав посаду начальника паспортного столу. Потім, ще довгі роки, з 1952 р. по 1974 р. був директором колгоспного ринку в м. Переяславі-Хмельницькому.

Повоєнний час став слушною нагодою для розбудови сім'ї. У шлюбі з Марією Іванівною Черниш, у 1947 р. і 1951 р. народилися діти Борис та Галина. Дружина стала для Івана Андрійовича вірним супутником ще в роки війни, опісля вона ще довгі роки працювала на партійній службі у м. Переяславі-Хмельницькому.

Нащадками славного козацького роду Іващенко стали син Борис та донька Галина. Борис народився 26 вересня 1947 р. в м. Печенега Мурманської області (Російська Федерація) у сім'ї військового. У 1948 р. сім'я Іващенко переїжджає до м. Переяслава-Хмельницького Київської області, де і пройшло дитинство і юність Бориса. В юнацькі роки Борис ріс цілеспрямованим, відповідальним хлопцем, багато часу приділяв спорту, далось в знаки те, що батько був військовослужбовцем. Мати була берегинею роду і привила у дітей любов до рідного краю.

У 1966 р. Борис Іващенко закінчив Переяслав-Хмельницьку середню школу № 3 і був призваний на строкову службу до Збройних сил Радянського Союзу. Після закінчення служби, у 1969 р. вступив на навчання до Львівської спеціальної середньої школи міліції, яку успішно закінчив у 1971 р. і був призначений інспектором карного розшуку

Бориспільської РВВС Київської області. Отримав вищу юридичну та політичну освіту, пройшов шлях від інспектора карного розшуку до начальника курсу підготовки кадрів кримінальної міліції Національної Академії МВС України (м. Київ).

Борис Іванович ініціативний, кваліфікований фахівець, здібний організатор та досвідчений керівник, що користується шаную і повагою у колег та підлеглих, займається громадською діяльністю, активно проводить вільний час на природі, рибалить та спілкується з друзями. Борис Іванович Іващенко продовжує разом з нами творити український етнокультурний простір, надихаючи співвітчизників своїм прикладом, наснагою і звершеннями.

Висновки. У шкільній музейній кімнаті с. Лецьки Переяслав-Хмельницького р-ну Київської області зберігаються матеріали про долі членів козацького роду Іващенкоів. Їхні тернисті життєві шляхи на протязі віків єднала любов до України, її матеріальної та духовної культури. Пізнання і осмислення минувшини дає можливість зберігати і передавати наступним поколінням українців все те, що було створено, розвинуто і збережено їхніми предками, допомагає оберігати багатовікову власну історичну спадщину та розвивати свій етнокультурний простір.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Київської області (ДАКО), ф. 297, оп.1, спр.385, арк. 838.
2. ДАКО, ф. 1455, оп.1, спр.261, арк. 46.
3. Зосимов А. Словник українських прізвищ. Харків, 2015. Т.І. (А-Л). С. 276.
4. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Київська область. К., 2008. С. 658.
5. Реєстр Війська Запорозького 1649 року. К. 1995. С. 320, 325.
6. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 57, оп. 1, спр. 289, арк.141.
7. ЦДІАК України, ф.127, оп.1, спр. 110, арк. 141.
8. ЦДІАК України, ф.127, оп.1, спр. 1015, арк. 251.

9. ЦДІАК України, ф. 224, оп. 3, спр. 35, арк. 230.
10. ЦДІАК України, ф. 224, оп. 3, спр. 258, арк. 230.
11. ЦДІАК України, ф. 224, оп. 3, спр. 798, арк. 23.
12. ЦДІАК України, ф. 224, оп. 3, спр. 993, арк. 147.
13. ЦДІАК України, ф. 224, оп. 3, спр. 1000, арк. 141.
14. ЦДІАК України, ф. 224, оп. 3, спр. 1006, арк. 269.
15. ЦДІАК України, ф. 224, оп. 3, спр. 1143, арк. 41
16. Інформаційний портал «Пам'яті героїв Великої війни 1914-1918 рр.». URL: [http://dwar.mil.ru /cartoteka/yalutorovsk/1729355/](http://dwar.mil.ru/cartoteka/yalutorovsk/1729355/)
17. Інформаційний портал «Пам'яті героїв Великої війни 1914-1918 рр.». URL: <http://dwar.mil.ru /cartoteka/yalutorovsk/1730329/> (дата звернення: 31.08.2018).
18. Інформаційний портал «Память народа 1941-1945». URL: https://pamyat-naroda.ru/heroes/podvig-chelovek_kartoteka/1371667674/ (дата звернення: 31.08.2018).

REFERENCES

1. *Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti (DAKO)*. F. 297. Op.1. Spr.385. Ark. 838.
2. *DAKO*. F. 1455. Op.1. Spr.261. Ark. 46.
3. Zosymov, A. (2015). *Slovnnyk ukrainskykh prizvyshch* [Dictionary of Ukrainian surnames]. Kharkiv. T. I. (A-L). 276 [in Ukrainian].
4. *Natsionalna knyha pam'iaty zhertv Holodomoru 1932-1933 rr. v Ukraini. Kyivska oblast* (2008) [National book of memory of victims of the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine. Kiev region]. Kiev. 658 [in Ukrainian].
5. *Reiestr Viiska Zaporozkoho 1649 roku* (1995) [Register of the Zaporozhian Army 1649]. Kiev. 320. 325 [in Ukrainian].
6. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv (TsDIAK Ukrainy)*. f. 57. op. 1. spr. 289. ark.141 [in Ukrainian].
7. *TsDIAK Ukrainy*. F.127. Op.1. Spr. 110. Ark. 141.
8. *TsDIAK Ukrainy*. F.127. Op.1. Spr. 1015. Ark. 251.
9. *TsDIAK Ukrainy*. F. 224. Op. 3. Spr. 35. Ark. 230.
10. *TsDIAK Ukrainy*. F. 224. Op. 3. Spr. 258. Ark.230.
11. *TsDIAK Ukrainy*. F. 224. Op. 3. Spr. 798. Ark. 23.
12. *TsDIK Ukrainy*. F. 224. Op. 3. Spr. 993. Ark. 147.

13. *TsDIAK Ukrainy* F. 224. Op. 3. Spr. 1000. Ark. 141.

14. *TsDIAK Ukrainy*. F. 224. Op. 3. Spr. 1006. Ark. 269.

15. *TsDIAK Ukrainy*. F. 224. Op. 3. Spr. 1143. Ark. 41.

16. *Informatsiinyi portal «Pam'iaty heroiv Velykoi viiny 1914-1918 rr.»* Retrieved from <http://dwar.mil.ru /cartoteka/yalutorovsk/1729355/> [in Ukrainian].

17. *Informatsiinyi portal «Pam'iaty heroiv Velykoi viiny 1914-1918 rr.»*. Retrieved from <http://dwar.mil.ru /cartoteka/yalutorovsk/1730329/>

18. *Informatsiinyi portal «Pamiat naroda 1941-1945»*. Retrieved from [https:// pamyat-naroda.ru/ heroes/ podvig-chelovek_kartoteka_1371667674/](https://pamyat-naroda.ru/ heroes/ podvig-chelovek_kartoteka_1371667674/)

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується історія роду Іващенкоів у XVII-XXI ст. із с. Лецьки Переяслав-Хмельницького району Київської області.

Здавна наша земля надзвичайно багата не лише на чорноземі, головний скарб – людський ресурс. У XVIII-XXI ст. українці пережили чимало злетів та падінь. Українська нація здолала тяжкий шлях, змінюючи себе та організацію державної влади. Цей шлях був довгим та важким, та завдяки потенціалу народу, видатним особистостям, родинам, любові до рідної землі, українська політична нація долає всі перешкоди на своєму шляху та перетворюється у правову, демократичну, духовну, заможну країну європейського світу. Великий внесок у цей важливий і тернистий історичний та етнокультурний розвиток здійснила наддніпрянська родина Іващенкоів із с. Лецьки Переяслав-Хмельницького р-ну Київської області.

Правіковічне минуле роду Іващенкоів відображає одну із типових життєвих стратегій української селянської родини козацького походження із Центральної України. Засновники роду утвердили своє рицарське становище, пронісши у кількох поколіннях службу в лавах Війська Запорозького. Їхні нащадки у XVIII-XIX ст. зуміли зберегти персональну свободу та й надалі продовжували гордо іменувати себе козаками. Рід успішно існував та розвивався завдяки невтомній праці на землі та багатодітним сім'ям, що ставали основною запорукою продовження роду.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на даний момент не проводився детальний аналіз історії козацького роду Іващенкоів із с. Лецьки Переяслав-Хмельницького р-ну Київської області, дані матеріали не були предметом самостійного вивчення, тому аналіз цієї проблеми допоможе розглянути внесок родини у тернистий етнокультурний розвиток української нації.

Іващенкои – родина козацького походження із давньою історією. Найдавніші звітки про існування роду сягають часів Хмельниччини, коли в ході Національно-визвольної війни 1648-1657 рр. під проводом Богдана Хмельницького постала незалежна козацька держава. Прізвище «Іващенко» можна зустріти в реєстрі Війська Запорозького 1649 р. серед козаків Переяславського полку. Очевидно ще відтоді представники цього славного козацького роду із покоління в покоління проживали в с. Лецьки. Це був козацький край і навіть легенди про заснування села, пов'язані з особою козацького старшини Лецика, який, одержавши наділ землі біля р. Броварки і заснував хутір. Появу села відносять до кінця XVI – початку XVII ст.

Ключові слова: родина, село, нація, народ, Іващенко.

АННОТАЦІЯ

В статті досліджується історія роду Іващенко в XVI-XX вв. із д. Лецьки Переяслав-Хмельницького району Київської області.

Изддревле наша земля чрезвычайно богата не только черноземами, главное сокровище – человеческий ресурс. В XVII-XX вв. украинцы пережили немало взлетов и падений. Украинская нация преодолела тяжельй путь, меняя себя и организацию государственной власти. Этот путь был долгим и трудным, и благодаря потенциалу народа, выдающимся личностям, семьям, любви к родной земле, украинская политическая нация преодолевает все препятствия на своем пути и превращается в правовую, демократическую, духовную, богатую страну европейского мира.

Большой вклад в этот важный и сложный исторический и этнокультурный процесс осуществила надднепрянская семья

Иващенко из д. Лецьки Переяслав-Хмельницького р-на Киевской области.

История рода Иващенко отражает одну из типичных жизненных стратегий украинской крестьянской семьи казацкого происхождения из Центральной Украины. Основатели рода утвердили свое рыцарское положение, пронеся в нескольких поколениях службу в рядах Войска Запорозьского. Их потомки в XVII-XIX вв. сумели сохранить персональную свободу и в дальнейшем продолжали гордо именовать себя казаками. Род успешно существовал и развивался благодаря неустанному труду на земле и многодетным семьям, которые становились основным залогом продолжения рода.

Научная новизна исследования заключается в том, что на данный момент не проводился детальный анализ истории казацкого рода Иващенко из д. Лецьки Переяслав-Хмельницького р-на Киевской области, данные материалы не были предметом самостоятельного изучения, поэтому анализ этой проблемы поможет проанализировать вклад семьи в сложный процесс этнокультурного развития украинской нации.

Иващенко – семья казацкого происхождения с давней историей. Древнейшие известия о существовании рода относятся ко времени Богдана Хмельницького, когда в ходе Национально-освободительной войны 1648-1657 гг. под руководством Богдана Хмельницького появилось независимое казацкое государство. Фамилия «Иващенко» можно встретить в реестре Войска Запорозьского 1649 г. среди казаков Переяславского полка. Очевидно с тех пор представители этого славного казацкого рода из поколения в поколение проживали в д. Лецьки. Это был казацкий край и даже легенды об основании поселения, связанные с лицом казацкой старшины Лецька, который, получив надел земли у р. Броварки и основал поселение. Появление деревни относят к концу XVI – началу XVII в.

Ключевые слова: *семья, деревня, нация, народ, Иващенко.*

Надійшла до редакції: 08.10.2018 р.

Прийнята до друку: 05.11.2018 р.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 94(100):355.415.8(470+571)«1914-1918»
DOI: 10.31470/2518-7600-2018-6-287-301

**«NATIONAL FOOTPRINT» IN O. S. NAGORNAYA'S
BOOK ABOUT PRISONERS OF WAR OF THE TSARIST
ARMY IN GERMANY (1914-1922): UKRAINIAN
HISTORIAN'S POLEMICAL NOTES**

**«НАЦИОНАЛЬНЫЙ СЛЕД» В КНИГЕ
О. С. НАГОРНОЙ О ВОЕННОПЛЕННЫХ ЦАРСКОЙ
АРМИИ В ГЕРМАНИИ (1914-1922 гг.):
ПОЛЕМИЧЕСКИЕ ЗАМЕТКИ
УКРАИНСКОГО ИСТОРИКА**

Игорь Срибняк,
доктор исторических наук,
профессор, зав. кафедрой
всемирной истории историко-
философского факультета
i.sribniak@kubg.edu.ua
orcid.org/0000-0001-9750-4958
ID: O-1143-2018
Киевский университет имени
Бориса Гринченка
04212, Украина, Киев,
ул. Тимошенко, 13-Б, к.415

Ihor Sribnyak,
Doctor of Sciences in History,
Professor, Head of the
Department of World History
of Historical-philosophical
faculty
i.sribniak@kubg.edu.ua
orcid.org/0000-0001-9750-
4958
ID: O-1143-2018
Borys Grinchenko Kyiv
University
04212, Ukraine, Kyiv,
Tymoshenko Str., 13-B, of.415

ABSTRACT

In the review in a polemical form judgments about the content of one of the sections of the monograph O. Nagorna «Another military experience. Russian war prisoners of the first world war in Germany (1914-1922)», which was published in 2010 in the Moscow publishing house «Chronograph». The book was prepared in the framework of the research project of the University in

Tübingen (Germany) «Military experience, war and society in the new time» and was published thanks to the financial support of the German research community. The author of the monograph synthesized a very representative range of sources, including a significant number of archival documents from German and Russian archives, materials of the camp press, etc. The book of O. Nagorna significantly expanded our understanding of the camp daily life of prisoners of war of the royal army, bringing the reader, in fact, to a new – qualitatively higher – level of knowledge about this problem.

The section of her book «German Policy of Enlightening National Minorities of the Russian Empire: Stereotypes, Propaganda and Perception» is read with particular interest, where O. Nagorna touched the problem of national camps, and in particular – the Ukrainian soldiers (Rastat, Wetzlar, Salzwedel) and officers in Hanover-Münden. And if talking exclusively about how O. Nagorna information was presented about the Ukrainians - war prisoners (as well as representatives of other nations), we have to admit that the author in many respects remained faithful to the old hackneyed recipes in covering the political aspirations of these rather numerous national groups of prisoners of war of the Russian Imperial Army. In the perception of O. Nagorna – national patriotic work, which was conducted in the Ukrainian camps by members of the Union for the Liberation of Ukraine, a priori could not have a positive character, because objectively weakened tsarist Russia.

Key words: *war prisoners, camp, Ukrainians, Russian Empire, First World War.*

Можно было бы предположить, что появление в 2010 г. на российском книжном рынке монографии О. Нагорной «Другой военный опыт. Российские военнопленные первой мировой войны в Германии (1914-1922)» (Москва: Новый Хронограф, 2010. 440 с.) станет отрадным фактом, уже выходя из тематики её исследования. Важным обстоятельством являлось, прежде всего, то, что эта работа была подготовлена в рамках исследовательского проекта Университета в Тюбингене (Германия) «Военный опыт, война и общество в новое время» и вышла в свет благодаря финансовой поддержке

Немецкого исследовательского сообщества. Уже исходя из этого можно было бы надеяться, что синтезированный в упомянутой книге материал позволит её читателям, и в частности – российским историкам (хотя и украинским тоже), по-новому взглянуть на проблему военнопленных царской армии во время Первой мировой войны.

Следует отдать должное О. Нагорной, которая в целом оправдала эти ожидания, – обработав и использовав в своей монографии весьма репрезентативный круг источников, в т.ч. значительное количество архивных документов из немецких и российских архивохранилищ, материалы лагерной прессы, публицистику и др. Книга О. Нагорной существенно расширила наши представления о лагерной повседневности военнопленных царской армии, выведя читателя, по сути, на новый – качественно высший – уровень знаний об этой проблеме.

С особенным интересом читается тот раздел из её книги («Немецкая политика просвещения национальных меньшинств Российской империи: стереотипы, пропаганда и восприятие»), в котором О. Нагорная коснулась проблемы национальных лагерей, и в частности – украинских солдатских (Раштат, Вецляр, Зальцведель) и офицерского в Ганновер-Мюндене. И если говорить исключительно о том, как была преподнесена О. Нагорной информация о военнопленных украинцах (равно как и представителей других наций), приходится констатировать, что автор во многом осталась верна старым заезженным рецептам в освещении политических устремлений этих достаточно многочисленных национальных групп военнопленных Российской императорской армии.

Прежде всего – каждый серьезный исследователь при этом считал бы своим долгом проанализировать современную украинскую историографию проблемы, но видимо эта аксиоматическая установка для каждого историка еще не стала правилом для О. Нагорной. Поэтому её историографический обзор не содержит ни малейшей информации о вышедших до 2010 г. статей и книг украинских авторов (Срібняк І., 1997; 1997; 1998; 1999) – для О. Нагорной их как бы не существует. Уже это обстоятельство даёт основание предположить

определенную тенденциозность автора данной монографии в освещении «национальной» тематики.

Стиль и тональность изложения материала в книге О. Нагорной позволяют утверждать, что автор и не пыталась объективно и беспристрастно проанализировать те события, которые происходили в упомянутых лагерях военнопленных царской армии. Как известно, в них, благодаря усилиям Союза освобождения Украины (СОУ), велась интенсивная культурно-образовательная и национально-патриотическая работа, имеющая своей целью пробуждение национального самосознания украинцев (Срібняк, 2016). Однако стремление украинцев (равно как и поляков, грузин, крымских татар и др.) к построению собственных национальных государств априори вызывали у О. Нагорной скрытое неприятие, мало маскируемое видимостью «объективности». Поэтому неудивительно, что любым национальным чаяниям подневольных Российской империи народов О. Нагорная тут же навешивала ярлык «сепаратизма», что лишний раз свидетельствовало об её заангажированности.

На с. 168 своей книги О. Нагорная подаёт обширную цитату из предписания Прусского военного министерства (ПВМ), которой пытается доказать уже давно доказанное – что целью проводимой немцами пропаганды в лагерях являлась долгосрочная гарантия немецких послевоенных интересов. При этом следует отметить, что упомянутый «немецкий интерес» отвечал интересам независимой Украины, существование которой не могли себе даже в самом страшном сне представить правящие российские элиты на том этапе её развития.

Вместе с тем – чьи интересы должны были блюсти немцы – уж не российские ли? Естественно – только свои собственные, и было бы смешным утверждать обратное. Российский истеблишмент не оставлял ни единой возможности для выживания украинцев как отдельной нации с собственными политическими стремлениями, которые могли быть реализованы только в рамках национального государства. Поэтому пронемецкая ориентация была если не единственной возможностью для самосохранения украинцев, то, во всяком случае, одной из основных.

Предвзятое отношение О. Нагорной к «украинскому вопросу» прорвалось и на с. 179, где автор сообщает о том, что «офицеры-украинцы в смешанных лагерях, ранее скрывавшие свои *националистические* (курсив мой – И.С.) воззрения, начали требовать перевода в отдельный лагерь, и открыто заказывать агитационную литературу». Используя термин «националистические», О. Нагорная пыталась усилить, таким образом, негативную коннотацию, представив эту категорию военнопленных офицеров российской армии как «двурушников» и «предателей», «вонзающих нож в спину» воюющей России.

В этой связи представляется целесообразным «открыть глаза» О. Нагорной на действительные состояние дел в среде военнопленных офицеров-украинцев до 1918 г. – среди них практически отсутствовали «националисты». К этой категории можно было отнести лишь нескольких офицеров из их числа, в частности поручика Николая Шаповала, прапорщиков Николая Гладкого, Федора Пархотюка и еще нескольких их единомышленников (Срібняк, 1996; 2017).

В то же время – значительное большинство офицеров-украинцев даже и после падения империи продолжали придерживаться автономистских взглядов, не имея ни сил, ни желания решительно от них отказаться. Тем не менее, и в среде этого «болота» происходили важные изменения, одно из которых верно подметила О. Нагорная – риторика их обращений в немецкое военное ведомство свидетельствовала «об активном присвоении ими предложенных сверху образов толкования действительности» (с. 217). Таким образом, можно сделать вывод, что Союз освобождения Украины сумел достучаться до их сердец, заставив задуматься о судьбах создающейся украинской государственности.

Различия национальных характеров, о коих упоминали в своих дискуссиях с россиянами украинцы, также не были и не могли быть восприняты О. Нагорной – причем настолько, что подавая информацию об этом, она использует термин «малоросс» для обозначения украинцев. Собственно, «малороссами» называли тех украинцев, которые считали себя частицей «русского мира», идя на поводу у русских

шовинистов – последовательных противников украинской государственности. Говорить о разнице в их характерах также не приходится – т. к. обладать «характером» могли только черносотенцы, а малороссы только обслуживали их интересы. Однако обозначить «малороссом» сознательного украинца – тут была нужна отвага и последовательность, которую и продемонстрировала О. Нагорная в своих ничтожных попытках уничтожения Украины.

На с. 180 О. Нагорная поделилась с читателем своими наблюдениями о том, что «часть военнопленных (речь идет об украинцах – *И.С.*) пыталась использовать проводимую политику привилегий в личных интересах». В данном случае О. Нагорная – под «политикой привилегий» – подразумевала те преимущества, которые предоставлялись представителям разных народов в «пропагандистских» («просветительных») лагерях с целью улучшения их лагерного быта. Такая практика могла иметь различные проявления (разовое или регулярное получение небольших денежных сумм, освобождение от обязательных работ, прогулки вне лагеря и др.).

Все это имело значение, однако наиглавнейшую причину перевестись в украинский лагерь была та, что сознательные украинцы подвергались в смешанных лагерях каждодневной травле («притеснениям со стороны русских офицеров» – так дипломатично сглаживает действительное состояние в них О. Нагорная) со стороны шовинистически настроенных военнопленных. Однако насколько «хороши» были «гонители» украинцев стало понятно после подписания Брестского мира и распространения слухов об отправке домой военнопленных украинцев. Значительное количество россиян немедленно заявило о своей принадлежности к «малороссам», надеясь, таким образом, быстрее попасть домой (с. 181). Данное обстоятельство заставляет задуматься об особенностях ментальности военнопленных великороссов и их «личном интересе», когда еще вчера они преследовали патриотов-украинцев, а уже сегодня пытались вырядиться в украинскую «тогу» для того, чтобы поскорее вернуться домой.

С плохо скрываемым «чувством глубокого удовлетворения» О. Нагорная пишет о широком

распространении контрпропаганды (с. 181), которая велась «прорусски настроенными военнопленными». Если использовать более точные обозначения этой категории военнопленных, то в данном случае речь идет о шовинистах и черносотенцах, – которых было «пруд пруди» даже в национальных лагерях, несмотря на все усилия украинских организаций, имевших целью их изъятие отсюда – с последующим переводом в лагерь общего содержания. Однако, будучи переведенными в смешанные лагеря, черносотенцы находили себе работу и на новом месте – т. к. тут создавались отдельные «национальные» бараки, в которые отделяли украинцев, поляков, грузин, мусульман (после их добровольного на то согласия). В ожидании своей отправки в национальные лагеря «жители» этих бараков иногда были вынуждены пройти все «круги ада», подвергаясь моральной травле и даже прямым физическим нападениям русских черносотенцев.

Еще одним раздражающим для последних обстоятельством было то, что для этой категории военнопленных начинала приходиться пропагандистская литература. И вот русские офицеры-чёрносотенцы, по словам О. Нагорной, «проявляли активный интерес» к таким изданиям, считая, что их изучение «позволит позже бороться с предателями». В этих словах – квинтэссенция действительного отношения россиян к политическим устремлениям украинцев и всех остальных народов, имевших «счастье» оказаться в тенетах Российской империи. Предатели России – это все те, кто не исповедует российскую национальную идею и не разделяет ценности «русского мира» – так, по крайней мере, следует понимать логику «мышления» великороссов в изложении О. Нагорной.

А по отношению к «предателям», как известно, все средства хороши – это и списывание номеров украинских активистов (с тем, чтобы при случае передать их царской контрразведке), уничтожение украинских книг и газет, «избиение сепаратистов» (так в тексте О. Нагорной, с. 181), всевозможные враждебные выпады против делегатов СОУ. «В пропагандистских лагерях, – повествует далее

О. Нагорная, – с помощью слухов патриотически настроенные пленные пытались противодействовать сепаратистской пропаганде среди национальных меньшинств, утверждая, что согласившихся на сотрудничество солдат и офицеров немецкое командование отсылает на фронт». Цитированная фраза О. Нагорной очень хороша для понимания действительного отношения великороссов к украинской освободительной идее, итак – если ты российский патриот, то нет такого злодеяния, на которое ты не пошел для её искоренения!

Безусловно, что этим весь арсенал средств запугивания украинцев не исчерпывался. Российские украиноненавистники активно использовали и такие формы психологического давления как кидание (исподтишка) камней в окна барачных, где проводились занятия в украинских школах грамоты, подкидывание писем с угрозами в украинские бараки; еще одним «ноу-хау» отдельных великороссов в борьбе с украинцами было посещение ими украинских буфетов («чайных»), но не с целью поесть, а только чтобы сломать ложку или вилку, разбить тарелку или чашку, а когда уж совсем «повезёт» и хватит для этого сил – оторвать ножку у стула или стола (Срібняк, 2016).

О. Нагорную беспокоило то обстоятельство, что «в агитационных (тут: украинских – И.С.) лагерях театральные представления превратились в одно из средств пропаганды сепаратизма и национальной идентификации» (с. 215-216). И в качестве примера она приводит лагерь Вецляр, где «наиболее популярными авторами являлись Т. Шевченко и М. Лысенко». Следуя логике О. Нагорной – было бы во стократ лучше и полезнее, если бы в Вецляре ставились бы только пьесы Чехова или Островского, и таким образом процесс «промывания мозгов» военнопленным украинцам продолжался бы и с театральной сцены.

«Опасность» украинского театра, который вообще-то особенно эффективно помогал узникам переносить тяготы и лишения лагерного быта, приносил хоть на короткое время душевную успокоенность после тяжелой работы, и даже был способен на короткий миг вернуть военнопленных домой (мысленно) – все это, по мысли О. Нагорной – ничто. Главное,

чтобы театр был русский, а когда он приобретает национальные черты постановкой пьес «только на родном языке» – он превращается в глазах О. Нагорной в одну из форм «пропаганды сепаратизма».

Собственно русские черносотенцы, все еще не вывезенные из Вецляра в смешанные лагеря, тоже понимали силу и влияние украинского театра, поэтому 12 февраля 1916 г. они предприняли попытку сорвать одно из их театральных представлений и таким образом запугать украинских активистов. Во время демонстрации водевиля «Горе не каждому горе, а кому и талант» внезапно в зале случилось какое-то замешательство, а через миг тишину перервали возгласы «Долой Украину!», «Боже царя храни!», «Бей украинцев». Присутствующих в зале охватила паника, которая усугубилась сильной давкой и дракой на последних рядах. Появление немецких солдат и их предупреждения об открытии огня на поражение привело к панике среди военнопленных, которые перестали себя контролировать.

Вследствие этого основная масса зрителей единым потоком кинулась на выход через сцену, при этом были поломаны декорации, потоптаны музыкальные инструменты, а некоторые артисты были просто вынесены этой людской волной из театрального барака. А в зале все еще были слышны песнопения о «хранении» царя-самодержца та проклятия в адрес Украины. Следует также добавить, что это антиукраинская демонстрация стала последней конвульсией черносотенцев в Вецляре, после чего украинская работа в этом лагере продолжалась без каких-либо эксцессов (Срібняк, 2015).

Стоит задуматься – если все это имело место в украинских лагерях, то что же устраивали украинцам черносотенцы в смешанных местах их содержания? Ведь тут даже и апеллировать было некому, не говоря уже о том, чтобы искать защиты. Но и этого украинофобам было мало – и как дополнительный рычаг давления на военнопленных украинцев использовались обращения к лагерным комитетам и благотворительным организациям с предложениями прекращения помощи «сепаратистам». Другими словами – любая подлость была хороша, если она препятствовала

распространению национальных идей, если она сеяла в душах украинцев страх за свою безопасность и судьбу своих близких в Российской империи.

Изучение документов ГАРФ позволило О. Нагорной утверждать, что провозглашение независимости Украинской Народной Республики породило «во всех лагерях (речь идёт о смешанных лагерях – И.С.) противостояние между русскими и украинскими военнопленными». Более того, как отмечает О. Нагорная, они «очень часто переходили в кровавые побоища», однако при этом она не сообщает, кто же выступал зачинщиком этих столкновений. Собственно ответ на этот вопрос лежит на поверхности – тот богатейший арсенал запугивания украинцев, который использовала «черная сотня», позволяет аргументировано утверждать, что русские шовинисты ни перед чем не останавливались, чтобы «поставить на место» украинских патриотов, не побоявшихся защищать украинскую идею в скопищи украинофобов.

На с. 263 украинский читатель найдет очень интересный пассаж О. Нагорной о том, что после поражения Скоропадского имел место «поворот Украины в сторону Советской России». Опять же – автор выдаёт желаемое за действительное – не было такого поворота (если не считать шатаний Владимира Винниченко), и Директория УНР, в особенности после того, как её возглавил Симон Петлюра, оставалась на последовательно антибольшевистских позициях. Другое дело, что Москва вела в это время необъявленную войну против УНР, что, можно предположить, и позволило О. Нагорной утверждать о несуществующем «повороте» Украины.

Остановила своё внимание автор рецензируемой монографии и на лагерных украинских газетах, которые – делает «открытие» О. Нагорная – «не предназначались для распространения среди широкой общественности». В этой связи возникает резонный вопрос, – среди какой «общественности» и куда они должны были доставляться? Неужели в Санкт-Петербург или Москву, где бы они внимательно прочитывались членами царского правительства и агентами охраны – для чего те изучили бы украинский язык? Или редакции лагерных газет подготавливали бы для такой

оказии переводы публикуемых материалов на русский язык?

В числе действительно выходявших газет в украинских лагерях О. Нагорная упоминает фантастические названия не существовавших изданий (в частности – «Союз України»). Тут же содержатся обвинения О. Нагорной в адрес СОУ за то, что лагерные газеты были наполнены антироссийской и пронемецкой пропагандой – как будто бы могло быть иначе! Ограничения военного времени коснулись всех изданий – как в России, так и в Германии, и в силу этого ожидать выхода «беспристрастных», а тем более пророссийских изданий на немецкой земле (так же как и пронемецких в России), абсолютно не приходилось. Газеты военнопленных украинцев в лагерях цензуровались немцами, и уже это одно обстоятельство означало, что все новости мировой политики и события на фронте могли освещаться только в благоприятном для немецкой власти духе.

Не красит О. Нагорную и абсолютно недостойная серьезного исследователя небрежность в написании названий украинских изданий, причем – скорее всего намеренная: в тексте монографии – «Громадска думка», «Громадская думка» (с. 261, 263) – вместо этого следует писать «Громадська думка», «Ново Заря» – «Нова Зоря», «Вильне слово» – «Вільне слово»). Причем – в отличие от русскоязычных лагерных изданий, для которых военнопленные составляли «пассивную читательскую аудиторию», а сами материалы подготавливались в них «только явными сепаратистами», – украинские газеты имели широкий отклик в сердцах военнопленных украинцев, став для них школой национально-патриотического воспитания (Срібняк, 1996; 1997).

И последнее: в своей книге О. Нагорная поместила фотографию с её атрибуцией: «Первый Запасной полк Тараса Шевченко» (с. 431), однако такой формации в украинских лагерях никогда не существовало. Тут без сомнения речь идет о «1-ом Запорожском имени Тараса Шевченко полке» (оригинальное название: «1-й Запорізький імені Тараса Шевченка полк»), который возник на основе лагерной организации «Запорожская Сечь» в Раштате (Срібняк, 2017; 2017).

Таким образом, внимательное ознакомление только лишь с несколькими сюжетами, касающихся специфики функционирования национальных («пропагандистских») лагерей в Германии во время Первой мировой войны, и в частности – украинских, убеждает в том, что О. Нагорная воспользовалась старыми рецептами российской историографии. В её понимании – национально-патриотическая работа, которая велась в украинских лагерях членами Союза освобождения Украины, априори не могла иметь позитивного характера, т.к. объективно ослабляла царскую Россию. А какой бы «тюрьмой народов» последняя не была, «своя рубашка ближе к телу», какие бы злодеяния не совершили большевики, и каким бы антидемократическим и нецивилизованным не был бы их режим – делали они это ей на пользу. Это и есть главный посыл и сакральная истина автора рецензируемой монографии в оценке процессов, которые проистекали в национальных («пропагандистских») лагерях военнопленных российской армии.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Срібняк І. Табір полонених українців у Зальцведелі (Німеччина) у 1915-1917 рр. // Київська старовина. К., 1997. № 3/4. С.139-151.
2. Срібняк І. Діяльність Союзу визволення України серед полонених офіцерів російської армії в Австро-Угорщині (1914-1918 рр.) // Сурмач. Лондон, 1997. Ч.1-4. С.45-53.
3. Срібняк І. Табір полонених українців у Вецлярі (Німеччина) у 1915-1917 рр. // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». Київ, 1998. Вип.2. С.38-57.
4. Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.). Київ, 1999. 296 с.
5. Срібняк І. Організаційна діяльність Союзу визволення України у таборах полонених царської армії (1914-1916 рр.) // Емінак. 2016. № 2(14) (квітень-червень). Т.1. С.99-103.
6. Срібняк І. Діяльність Союзу визволення України серед полонених старшин-українців царської армії у таборах Німеччини та Австро-Угорщини (1915-1918 рр.). К., 1996. 46 с.

7. Срібняк І. Полонені офіцери-українці царської армії в таборі Раштат (Німеччина) у 1916 р.: громадський та особистісний вимір таборового повсякдення // Емінак. 2017. № 4(20) (жовтень-грудень). Т.1. С.35-40.

8. Срібняк І. Боротьба світів: формування національної свідомості полонених українців у таборах Німеччини та Австро-Угорщини (1914-1917 рр.) // Історія та історіографія в Європі / За ред. С.Стельмаха і Г.Хаусманна. Київ, 2016. Вип.5: Україна на шляху гідності і свободи. С. 58-68.

9. Срібняк І. Видавнича діяльність полонених українців у Німеччині в 1914-1918 рр. (за матеріалами табірної преси та «Вістника СВУ») // Матер. третього міжнар. конгресу українців (Харків, 26-29 серпня 1996 р.). Історія. Харків, 1996. С.250-256.

10. Срібняк І. Видавнича та просвітня діяльність полонених українців у таборі Зальцведель (Німеччина) в 1916-1917 рр. // Центральна Рада і український державотворчий процес (До 80-річчя створення Центральної Ради): матер. наук. конф. 20 бер. 1997 р. в 2-х ч. Київ, 1997. Ч.2. С.291-297.

11. Срібняк І. Новітня «Запорізька Січ» на чужині (творення парамілітарних структур в українському таборі Раштат, 1916 р.) // Емінак. 2017. № 1(17) (січень-березень). Т.1. С.80-85.

12. Срібняк І. На службі II-му Райху і Україні: організаційно-освітня діяльність вояків-українців 1-го Запорізького імені Т.Шевченка полку на Підляшші (1917 – початок 1918 рр.) // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. праць. Черкаси, 2017. Вип.12. С.138-144.

13. Срібняк М. І. Створення та діяльність Музично-драматичного товариства імені М.Лисенка в таборі Вецляр (Німеччина) у 1915-1916 рр. // Дриновський збірник. Том VIII. Харків-Софія, 2015. С.315-321.

АНОТАЦІЯ

У рецензії в полемічній формі висловлені судження про зміст одного з розділів монографії О. Нагорної «Другий військовий досвід. Російські полонені Першої світової війни в

Німеччині (1914-1922 рр.)», що була опублікована у 2010 р. в московському видавництві «Хронограф». Книга підготовлена в рамках дослідницького проекту Університету в Тюбінгені (Німеччина) «Воєнний досвід, війна і суспільство в новий час» і вийшла друком завдяки фінансовій підтримці Німецького дослідницького товариства. Авторка монографії синтезувала досить репрезентативне коло джерел, у т.ч. значну кількість архівних документів з німецьких та російських архівосховищ, матеріали таборової преси, публіцистику та ін. Книга О. Нагорної суттєво розширила уявлення про таборове повсякдення полонених царської армії, фактично вивівши читача на новий – якісно вищий – рівень знань про цю проблему.

З особливим інтересом читається розділ з її книги «Німецька політика освідомлення національних меншин Російської імперії: стереотипи, пропаганда і сприйняття», в якому О. Нагорна торкнулася проблеми національних таборів і, зокрема, – українських солдатських (Раїтат, Вецляр, Зальцведель) та офіцерського в Ганновер-Мюндені. І якщо говорити виключно про те, як була представлена О. Нагорною інформація про полонених українців (рівно ж як і про представників інших націй), доводиться констатувати, що авторка великою мірою залишилась прихильною старим рецептам щодо висвітлення політичних прагнень цих багаточисельних національних груп полонених Російської імператорської армії. У сприйнятті О. Нагорної, національно-патріотична робота, яка провадилась в українських таборах членами Союзу визволення України, априорі не могла мати позитивного характеру, так як об'єктивно послаблювала царську Росію.

Ключові слова: *полонені, табір, українці, Російська імперія, Перша світова війна.*

АННОТАЦІЯ

В рецензії в полемичній формі висказані суждення о содержании одного из разделов монографии О. Нагорной «Другой военный опыт. Российские военнопленные первой мировой войны в Германии (1914-1922)», которая была опубликована в 2010 г. в московском издательства «Хронограф». Книга была подготовлена в рамках

исследовательского проекта Университета в Тюбингене (Германия) «Военный опыт, война и общество в новое время» и вышла в свет благодаря финансовой поддержке Немецкого исследовательского сообщества. Автор монографии синтезировала весьма репрезентативный круг источников, в т. ч. значительное количество архивных документов из немецких и российских архивохранилищ, материалы лагерной прессы, публицистику и др. Книга О. Нагорной существенно расширила представления о лагерной повседневности военнопленных царской армии, выведя читателя, по сути, на новый – качественно высший – уровень знаний об этой проблеме.

С особенным интересом читается раздел её книги «Немецкая политика просвещения национальных меньшинств Российской империи: стереотипы, пропаганда и восприятие», в котором О. Нагорная коснулась проблемы национальных лагерей, и в частности – украинских солдатских (Раиштан, Вецляр, Зальцведель) и офицерского в Ганновер-Мюндене. И если говорить исключительно о том, как была преподнесена О. Нагорной информация о военнопленных украинцах (равно как и представителей других наций), приходится констатировать, что автор во многом осталась верна старым рецептам в освещении политических устремлений этих достаточно многочисленных национальных групп военнопленных Российской императорской армии. В восприятии О. Нагорной, национально-патриотическая работа, которая велась в украинских лагерях членами Союза освобождения Украины, априори не могла иметь позитивного характера, т. к. объективно ослабляла царскую Россию.

Ключевые слова: военнопленные, лагерь, украинцы, Российская империя, первая мировая война.

Надійшла до редакції: 11.10.2018 р.

Прийнята до друку: 01.11.2018 р.

Наукове видання

Соціум. Документ. Комунікація
Society. Document. Communication
Социум. Документ. Коммуникация

Збірник наукових статей

Випуск 6

Серія «Історичні науки»

Редакція не несе відповідальності за погляди, судження, результати та висновки, зроблені авторами статей і надруковані в збірнику. Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ **несуть автори матеріалів.**

Статті приймаються до друку лише після їх обговорення на засіданні редколегії збірника при наявності позитивної рецензії рецензента та підтримки їх більшістю членів редколегії.

У разі передруку посилання на «Соціум. Документ. Комунікація» **обов'язкове.**

Підписано до друку 26.11.2018 р. Формат 60x84 1/16

Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.

Наклад 100. Зам. № 80. Ум. друк. арк. 12,4.

Виробник ФОП Домбровська Я.М Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до державного реєстру видавців
ДК № 6366 від 22.08.2018 р.

08055, Київська обл., Макарівський р-он., с. Вільне,

e-mail: devis519@ukr.net